

T.C

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**“12 MART’TAN 12 EYLÜL’E TÜRKİYE’DE HÜKÜMET KRİZLERİ
VE TÜRK DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ (1971-1980)”**

Yüksek Lisans Tezi

Hasan KARANFİL

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR

TOKAT- 2023

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Hakan Yaşar danışmanlığında hazırlamış olduğum “12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Hükümet Krizleri ve Türk Demokrasisine Etkileri (1971-1980)” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... / ...

Hasan Karanfil

JÜRİ KABUL VE ONAY

Hasan Karanfil tarafından hazırlanan “**12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Hükümet Krizleri ve Türk Demokrasisine Etkileri (1971-1980)**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 29.12.2022 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihî Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)**İmzası**

Üye (Başkan):

Üye :

Üye :

Üye :

Üye

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitiminin en başından başlayarak gerek ders ve tez dönemlerinde gerekse tez konusunun tespit ve hazırlanma sürecinde yapmış olduğu rehberlik ve yönlendirmeleriyle, iyi bir eğitim süreci yaşanmasına vesile olan, yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen hocam Doktor Öğretim Üyesi Hakan YAŞAR'a teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecinde her daim destekçim olan eşim ve aileme ayrıca teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye’de meydana getirilen demokratik siyasî yapı, zaman zaman siyaset dışı kurumların çeşitli yollarla gerçekleştirdiği müdahaleler ile sekteye uğradı, neticede Türk demokrasisi ağır imtihanlardan geçerek, demokratik siyasî yaşamında bir olgunlaşma süreci yaşandı. Türk siyasetinin demokrasi sınavı verdiği bir dönem olarak, 1971-1980 yılları arasında, 1971 Askeri Muhtırası sonrasında yaşanan hükümet krizleri de Türk demokrasi tarihindeki yerini aldı. Bu araştırmanın amacı Türk demokrasi tarihinde 1971 Askeri Muhtırası sonrasında meydana gelen hükümet krizlerinin başka bir askeri müdahale olan 12 Eylül 1980 Darbesi’ne kadar geçen zamanda Türk demokrasisine olan etkilerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Yapılan bu araştırma ile Türk demokrasi tarihinde, 1971 yılı Askeri Muhtırası sonrası 1971-1980 yılları arasında ortaya çıkan hükümet krizlerinin ve bu krizlerin demokratik yollarla aşılma çabalarının, Türk demokrasisine ve demokrasi kültürüne yaptığı olumlu olumsuz etkilerin ortaya çıkarılması ile Türk demokrasi kültürüne ve tarihine katkı sunması beklenmektedir.

ÖZET

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E TÜRKİYE'DE HÜKÜMET KRİZLERİ VE TÜRK DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ (1971-1980)

Karanfil, Hasan

Yüksek Lisans Tarih Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Hakan Yaşar

Ocak 2023, xii+ 137 sayfa

Çağdaş devletlerin büyük çoğunluğunda olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de yürütme organı, Millet Meclisi çatısı altında kurulan hükümetler oldu. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türk devlet teşkilatındaki siyaset kurumu, demokrasi temelli çok partili hayat olarak hedeflendi ve bu çizgide şekillendirildi. Çok partili siyasî hayat, zaman zaman kesintiye uğrasa da bu modelden vazgeçilmedi. Bazı dönemlerde siyasî hayata, siyaset dışı kurumlar müdahalede bulundu. Bu nedenle Türk siyasetinde olağan dışı dönemler yaşandı. Bazı dönemlerde de siyasî buhranlar ve hükümet krizleri görüldü. İşte bu dönemlerden bir tanesi de “12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi” arasında kalan dönemdir.

12 Mart 1971 tarihinde TSK üst komuta kademesi, ülkenin içinde bulunduğu anarşik ve kaotik ortamın sonlandırılmaması, ekonomik şartların her geçen gün kötüye gitmesi, siyasî istikrarsızlık gibi nedenlerle mevcut hükümetin değiştirilerek yerine tüm topluma hitap edecek partilerüstü bir anlayışla hükümet kurulmasını aksi halde idareyi üzerine alacağını bildiren bir muhtıra yayınladı. Bunun üzerine Türk siyasetinde demokratik teamüllerden farklı olan yeni bir dönem başladı. Bu dönemde 4 tane partilerüstü hükümet kuruldu. Ancak bu model başarılı olamadı. Sonra kurulan hükümetler her ne kadar daha demokratik usullerle kurulmaya çalışılsa da mevcut siyasî

yapı ve ülkenin genel durumu nedeniyle hükümet krizleri sonlandırılmadı. Yaklaşık 10 yıllık bu süreçte hükümet krizleri nedeniyle 11 tane istikrarsız hükümet kuruldu.

Hükümet krizlerinin ortaya çıkmasında parlamenter sistemden kaynaklanan sorunlar, ideolojik ayrışmadan kaynaklanan sorunlar, iç ve dış siyasetten kaynaklanan sorunlar, demokrasi dışı unsurların siyasete müdahaleleri etkileri görüldü.

Bu dönemde yaşanan hükümet krizlerinin Türk demokrasisine uzun yıllar sürecek ve günümüze kadar ulaşacak bazı etkileri oldu.

Anahtar Kelimeler: Hükümet, Koalisyon, Siyasî Kriz, Demokrasi, Darbe

ABSTRASCT

GOVERNMENT CRISES IN TURKEY FROM 12 MARCH TO 12 SEPTEMBER AND ITS EFFECTS ON TURKISH DEMOCRACY (1971-1980)

Karanfil, Hasan

Master's Thesis History Scientific

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Hakan Yaşar

January 2023, xii+ 137 pages

As in the vast majority of contemporary states, in the Republic of Turkey, the executive branch has the governments established under the roof of the National Assembly. Since the establishment of the Republic, the politic institution in the Turkish state organization has been targeted as a democracy-based multi-party life and has been shaped along this line. Although multi-party political life has been interrupted from time to time, this model has not been abandoned. In some periods, non-political institutions have intervened in political life. For this reason, extraordinary periods have taken place in Turkish politics. In some periods, political crises and government crises have also observed One of these periods is the period between the "Military Memorandum of March 12, 1971 and the Military Coup of September 12, 1980".Because of the reasons the country is the failure to terminate the anarchic and chaotic, environment of the economic conditions to worsen with each passing day, and political instability , On March 12, 1971; the TAF(TSK) senior command issued a memorandum indicating the current government should be replaced and a non-partisan government should be formed that will appeal to the whole society, or else it would take over the administration.

Thereupon, a new era has begun in Turkish politics, which has different from democratic practices. During this period, 4 non-partisan governments have formed. However, this model has not successful. Although the governments that have been

established later have been tried to be established with more democratic methods, the government crises could not be ended due to the current political structure and the general situation of the country. During this period of about 10 years, 11 unstable governments have been formed due to government crises. Problems arising from the parliamentary system, problems arising from ideological separation, problems arising from domestic and foreign politics, and the interventions of non-democratic elements in politics have been seen in the emergence of government crises. The government crises have been experienced during this period had some effects on Turkish democracy that will last for many years and will reach to the present day.

Key words: Government, Coalition, Political Crisis, Democracy, Coup

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa.</u>
Bilimsel Etik Sayfası	i
Teşekkür	iii
Önsöz.....	iv
Özet	v
Abstract.....	vii
İçindekiler.....	ix
Kısaltmalar	xi
 GİRİŞ.....	 1
Kavramsal Çerçeve	3
A) Hükümet Kavramı ve Hükümet Sistemi Nedir?.....	3
B) Hükümet Krizi Nedir ve Hükümet Krizi Nasıl Ortaya Çıkar?	5
 BÖLÜM 1: TÜRKLERDE HÜKÜMET SİSTEMİNİN TARİHÇESİ	 7
1.1. Osmanlı Devleti’nden Önce Hükümet Sistemi.....	7
1.2. Osmanlı Devleti’nde Hükümet Sistemi	7
1.3. 1876 Anayasası’nın İlanı ve Meşrutî Yönetime Geçiş	10
1.4.Cumhuriyet Dönemi’nde Hükümet Sistemi	14
 BÖLÜM 2: 12 MART’TAN 12 EYLÜL’E HÜKÜMET KRİZLERİ	 17
2.1. 12 Mart 1971 Askerî Muhtırası	18
2.2. I. Nihat Erim Hükümeti / 33. Hükümet	21
2.3. II. Nihat Erim Hükümeti / 34. Hükümet.....	27
2.4. Ferit Melen Hükümeti / 35. Hükümet.....	31
2.5. Naim Talu Hükümeti/ 36. Hükümet	36
2.6. Bülent Ecevit Hükümeti/ 37. Hükümet.....	41
2.7. Sadi Irmak Hükümeti/ 38. Hükümet.....	51
2.8. Süleyman Demirel Hükümeti/39. Hüküm	58
2.9. Bülent Ecevit Hükümeti / 40. Hükümet.....	68
2.10. Süleyman Demirel Hükümeti / 41. Hükümet	72
2.11. Bülent Ecevit Hükümeti / 42. Hükümet.....	77

2. 12. Süleyman Demirel Hükümeti / 43. Hükümet	80
BÖLÜM 3: HÜKÜMET KRİZLERİNİN ÇIKIŞ SEBEPLERİ VE TÜRK DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ	89
3.1. Hükümet Krizlerinin Çıkış Sebepleri	89
3.1.1.Parlamenter Sistemden Kaynaklanan Sorunlar.....	89
3.1.2. Parlamenter Sistem	89
3.1.3. Parlamenter Sistemden Kaynaklanan Sorunlar.....	91
3.1.4. İdeolojik Kamplaşmadan/ Ayrışmadan Kaynaklanan Sorunlar.....	95
3.1.5. Askerin Siyasete Müdahalesi.....	102
3.1.6. İç ve Dış Siyasette Yaşanan Gelişmeler	109
BÖLÜM 4: HÜKÜMET KRİZLERİNİN TÜRK DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ	112
4.1. Demokrasi Nedir?	112
4.1. Hükümet Krizlerinin Türk Demokrasisine Etkileri?.....	115
SONUÇ	118
KAYNAKLAR	122
ÖZGEÇMİŞ	137

KISALTMALAR

AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
Age	Adı Geçen Eser
Agm	Adı Geçen Makale
Agt	Adı Geçen Tez
AP	Adalet Partisi
C.	Cilt
C.Y	Cilt Yok
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
Dev-Sol	Devrimci Sol
DP	Demokratik Parti
Ed.	Editör
Hızl.	Hazırlayan
MC	Milliyetçi Cephe
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Ülkü- Bir	Ülkücü Öğretmenler Birliği Derneği

Pol-Bir	Polis Birliği
Pol-Der	Polis Derneği
Prof.	Profesör
SBF	Siyasal Bilgiler Faköltesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.Y	Sayı Yok
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Töb-Der	Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan modernleşme süreci ile birlikte, devlet idaresinde birtakım değişiklikler oldu. Her ne kadar padişah devletin başında bulunmaya devam etse de devlet idaresinde Kanun-u Esasi, meclis, nazırlıklar ve hükümetin bulunduğu yeni bir sistem kullanılmaya başlanarak, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin idare şeklinin temelleri bu sistem üzerine bina edildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin idare şekli, parlamenter sistem içinden oluşturulan bir hükümetin yetkilendirilerek yürütme görevini üzerine alması şeklinde oldu.

Hükümet sistemi ile yürütmenin icra edildiği Türk siyasî hayatında, hükümet kurma ve çalışmalarını devam ettirebilme konularında zaman zaman pürüzler çıktı. Döneminde yaşanan olayların çap ve büyüklüğüne göre bu pürüzlerin, hükümet krizlerine ve siyasî buhranlara dönüştüğü dönemler oldu.

1971–1980 yılları arasında Türk siyasî hayatında 11 hükümet krizi ile karşı karşıya kalındı. Her hükümetin kuruluşu da yıkılışı da problemli oldu. Hükümetler ya bir kriz ile ortaya çıktı veya bir kriz ile görevi bıraktı / devretti. Bu hükümet krizleri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve demokrasi kuralları çerçevesinde halledilmeye çalışıldı ve krizler uzun uğraşlar verilerek aşılmaya çalışıldı.

Hükümet krizlerinin Türk siyasetine ve Türk Demokrasisine önemli etkileri oldu. 1970 ile 1980 yılları arasında ortaya çıkan hükümet krizleri nedeniyle Türk siyasetinde ve devlet yönetiminde istikrarsız bir dönem yaşandı. Bu dönemde yaşanan siyasî ve idarî istikrarsızlık, ülkenin ekonomik, sosyal ve iç güvenlik ile ilgili alanlarını olumsuz yönde etkiledi. Hükümet krizleri nedeniyle bazı demokratik, siyasî ve etik ilkeler dejenerasyona uğradı. Türk siyasetinde, ekonomi ve sosyal yapısında uzun yıllar bu krizlerin olumsuz etkileri ve sonuçları görüldü. Bu dönemde ülkede kaotik sıkıntılı bir dönem yaşandı. 1970 ile 1980 yılları arası her anlamda Türk siyaseti ve demokrasisinin kayıp yıllarıdır denilebilir.

Bu çalışma için yapılan literatür taramasında, dönemi mercek altına alan başlıca kaynaklar incelendi. Tarihî süreç incelenirken, Erhan Afyoncu'nun “*Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*” Niyazi Berkes'in, “*Türkiye’de Çağdaşlaşma*” Bernard Lewis'in “*Modern Türkiye’nin Doğuşu*”, Enver Ziya Karal'ın “*Osmanlı Tarihi*” Erik Jan

Zürcher'in "*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*" gibi tarih literatüründe başyapıt sayılacak eserlerden yararlanıldı. Tarihî sürecin yansıtılması bakımından yukarıda sayılan çalışmalar, doyurucu nitelikteydi.

Dönem üzerine yapılan başlıca kaynakların incelenmesi sırasında Mehmet Merdan Hekimoğlu'nun "*Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye*" isimli kitabından, Şerafettin Turan'ın "*Türk Devrim Tarihi V – Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, (27 Mayıs 1960 – 12 Eylül 1980)*", isimli çalışmasından, İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz'ın ortaklaşa hazırladığı "*Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*" ile "*Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*", Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*, Sedef Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri* isimli eserlerden yararlanıldı.

Şerafettin Turan adı geçen eserinde, 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden, 12 Eylül 1980 askerî darbesine kadar olan dönemde, Türk siyasetindeki gelişmeleri ele almış ve çalışmamız için oldukça yararlı bir kaynak oluşturmuştur. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz'ın yaptığı iki çalışma ise kurulan hükümetlerin incelenmesi bakımından faydalı çalışmalardır. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili demokrasiye geçişten sonraki süreci kronolojik açıdan değerlendirdikleri eser tez için önemlidir. William Hale eserinde 1789'dan 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de ordu ve siyaset arasındaki ilişkileri incelemesi, askerin siyasete müdahalesi bakımından yararlı bilgiler sunmaktadır. Sedef Bulut'un 1971 Muhtırası sonrası demokratikleşme hareketine örnek olarak 1973 genel seçimlerini değerlendirdiği eseri tez için çok değerli bilgiler içermektedir. Öyle ki 1973 genel seçimlerinden 12 Eylül müdahalesine kadar Hükümet krizleri ve Koalisyon pazarlıkları ülke gündeminden hiç düşmeyecekti.

Bu çalışma için başlıca kaynaklardan bir tanesi de Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Senato Meclisi oturumlarındaki tutanaklardır. Her hükümet için bu iki meclis tutanakları ayrı ayrı incelenerek, iktidar ve muhalefet tarafından yapılan konuşmalar, itirazlar, güven oylamaları, gensorular, hükümet programları v.b. hükümetler ve krizleri ile kurulma ve yıkılma aşamaları birinci el kaynaktan incelenme fırsatı bulundu. Yine bir

başka ana kaynak olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nin Cumhuriyet dönemi arşivleri incelenerek ilgili belgeler değerlendirildi.

Bu çalışma için ikinci önemli kaynağı dönemin gazeteleri oluşturdu. Dönemin siyasî gelişmelerini tespit etme bakımından on farklı gazeteden yararlanıldı. Bu on farklı gazetenin döneme ait nüshaları incelenerek hükümet krizlerinin basına yansıyan yönleri araştırıldı. Ayrıca konu ile ilgili hazırlanmış Yüksek Lisans ve Doktora tezleri incelendi. Bu konudaki en önemli tez çalışması, Nedim Yalansız'ın, “*Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon Hükümetleri (1961–1980)*” doktora tezidir. Yalansız tezinde 27 Mayıs Darbesi sonrası kurulan hükümetlerden başlayarak 1980 darbesine kadar kurulan koalisyon hükümetlerini incelemiş ve tezimiz için oldukça yararlı bilgiler sunmuştur.

Yine Nilay Kazdal'ın, “*Türkiye’de 1970 Sonrası Kurulan Koalisyon Hükümetlerinde Demokrasi Anlayışı*” isimli Yüksek Lisans Tezi, döneme ışık tutması bakımından yararlanılan tezlerden biri oldu.

Türk siyaseti ve Türk demokrasisi bakımından, 12 Mart 1971 Muhtırası ile 12 Eylül 1980 Darbesi arasındaki zaman diliminde ortaya çıkan hükümet krizleri çok önemlidir. Yapılan bu çalışmada; 1970–1980 yılları arasında Türkiye’de yaşanan istikrarsız dönemde kaç tane hükümet kurulmuştur? Hükümetlerin kurulma aşamasında ortaya çıkan problemler nelerdir? Kurulan hükümetler neden uzun ömürlü olamamıştır? Hükümetlerin kurulma ve yıkılma aşamasında ortaya çıkan krizlerin nedenleri nelerdir? Dönemde ortaya çıkan hükümet krizlerinin Türk demokrasisine etkileri nelerdir? Gibi sorulara yanıtlar aranmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A) Hükümet Kavramı ve Hükümet Sistemi Nedir?

Devlet, belirli bir ülkede, toplumun isteği üzerine kurulan ve o ülkede yaşayan bütün insanların hak, görev ve sorumluluklarının kontrolünü elinde tutan siyasî bir kurumdur.¹ Türkçede kullanılan “devlet” kelimesi Arapça “devl” kökünden gelmekte olup, el değiştiren, elden ele geçen güç, kuvvet, iktidar, mal ve makam sahibi anlamlarına gelir.

¹Sosyal Bilimler Sözlüğü, “Devlet”, Adres Yayınları, Ankara Mart 2005, s.92.

Günümüzde ise daha çok siyasal iktidarı, kamu gücünü, kamu kurumlarını ve idarenin yetkilerini ifade etmek için kullanılır.²

Devletlerin; yasama, yürütme ve yargı olmak üzere, üç temel erki bulunmaktadır. Bu organlardan “yasamanın” görevi devletin ve toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak için kanunları yapmak, “yürütmenin” görevi yasamanın koymuş olduğu kanunları uygulayarak toplumun ihtiyacı olan hizmetleri karşılamak ve “yargının” görevi ise, kanunların uygulanması sırasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları bağımsız bir şekilde karara bağlamaktır.³

Günümüzde devletler yürütme görevini çoğunlukla hükûmet teşkilatı ile yerine getirmektedir. Hükümet, kelime anlamı olarak “bir devleti yöneten bakanlar kurulu, devlet yönetimi”⁴ gibi anlamlara gelir. Ayrıca; hükmetmek, emretmek anlamlarına da gelirken terim olarak ise, bir memleketin genel siyasetini tayin gibi en yüksek görevi yapan kuruldur.⁵ Hükümet, devlet yönetiminin temel organı konumundadır. Hükümeti oluşturan hükümet başkanı ile bakanlar, görev dağılımı ile devletin işleyişini sağlamakla yükümlüdürler. Hükûmetin gücü ve başarısı doğrultusunda beklenen devlet yönetimi sağlanmış olur.

Geçmişten günümüze çok farklı şekillerde hükümet sistemleri vardır. Hükümet sistemlerini genel olarak kuvvetler birliği sistemleri ve kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak değerlendirecek, kuvvetler birliği yaklaşımında kuvvetlerin ya yasamada ya da yürütmede birleştiğini görürüz. Mutlak monarşi ve diktatörlüklerde yürütmede birleşme, Meclis Hükümeti Sistemi’nde ise yasamada birleşme şeklinde ortaya çıkan hükümet sistemleridir. Kuvvetler ayrılığı sistemlerinde ise hükümet sistemleri başkanlık, yarı-başkanlık ve parlamenter sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Kuvvetler ayrılığının

² “Devlet”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1*, C.Y., Risale Yayınları, İstanbul Kasım 1990, s.332.

³ Fevzi Demir, "Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri", *Seyfullah Ediz'e Armağan, Anayasa Hukuku Dergisi*, C.5, S.9, (2006), s.166.

⁴ “Hükümet”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, C.Y, Değişim Yayınları, İstanbul Nisan 2007, s.427.

⁵ *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, “Hükümet”, Bilgi Yayınevi, Ankara Kasım 1983, s.191.

⁶ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 3.Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2012, s.218.

çağdaş anlamı, yasama ve yürütme arasındaki ayrılıktan çok, yargı organının bu iki siyasal nitelikli organ karşılığındaki bağımsızlığıdır.⁷

Türk tarihinde uzun yıllar monarşi ile yönetimden sonra, Kanun-ı Esasi'nin (1876) ilanı ile “meşruti monarşiye”, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (1921) ile “meclis hükümeti modeline” geçildiği görülmektedir. 1921 Anayasası'nda 1923 yılında yapılan değişikliklerle “parlamentar sisteme” geçiş sürecinin ilk adımlarının atıldığı ifade edilebilir. 1924 Anayasa'sı ile, meclis hükümeti ile parlamentar sistemin ortak özelliklerini içeren bir “karma hükümet modeline” geçildi. 1961 Anayasa'sıyla ise “klasik parlamentar sistemin” benimsenmiş olduğu gözlenmektedir.⁸ 1982 Anayasası'nda da “parlamentar hükümet sistemi” devam ederken 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan referandum ile birlikte Cumhurbaşkanlığının seçimi meclis yerine halkoyuna bırakıldı. Bu bağlamda 2014 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi halkoylamasıyla belirlendi. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nde “yarı başkanlık sistemi” uygulanmaya başlandı yorumu yapıldı. 2017 Anayasa değişiklikleriyle, başkanlık sisteminden ilham alınan “Türkiye tipi Cumhurbaşkanlığı sistemine” geçişi sağlayıcı düzenlemeler yapıldı. Böylelikle yürütme yetkisi görevi cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından yerine getirilir ibaresi değiştirilerek bu görev sadece cumhurbaşkanına verildi. Netice itibarıyla “parlamentar hükümet sisteminden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine” geçiş sağlandı.⁹

B) Hükümet Krizi Nedir ve Hükümet Krizi Nasıl Ortaya Çıkar?

Gerek dünyada olsun gerekse Türk tarihinde olsun mutlak monarşiden meşruti monarşiye ve buradan da klasik parlamentar sisteme geçişin siyasal, kültürel, sosyal ve hukuksal boyutları olan çok yönlü bir olgu olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de hükümet sistemi geçişleri her ülkenin kendi tarihi deneyimleri dikkate alınarak en iyi şekilde kavranabilir. Çünkü bir ülkedeki hükümet sisteminin değişim ve dönüşümünü,

⁷ Hasan Hüseyin Memiş, *Diken Hükümet Sistemleri*, 3. Baskı, Akasya Kitap Yayınevi, Ankara Mayıs 2007, s.110.

⁸ Ömer Keskinsoy ve Semih Batur Kaya, “Türkiye'nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C.Y., S.137, (2018), s.76-77.

⁹ Oğuz Kaan, 2017 Anayasa Değişikliği'nde Yeni Hükümet Sistemi, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S.1, (2019), s. 24-25.

pratiğini değerlendirebilmek için kültürel, siyasal, sosyal ve hukuksal serüvenini ortaya koymak onun kendine özgü yanlarını belirleyebilmek gereklidir.¹⁰

Genel ifadesiyle kriz özerk davranabilme yeteneğine sahip aktörün karşılaştığı durumsal değişiklik sırasında tehditlerle tercihleri ve kapasitesi arasında bir denge kurmakta zorlanmasını ifade eder.¹¹ Aynı zamanda kriz; iktisadi, mali, siyasî, psiko-sosyal hayatta görülen güç dönem, bunalım, buhran gibi anlamları ifade eder.¹²

Bu konuda Fuat Aksu'nun Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar isimli makalesindeki Charles Hermann adlı yazarın *International Crisis as a Situational Variable* adlı kitabından aktardığı devletlerarası kriz açıklaması kayda değerdir. Şöyle ki:

“Devletler arası ilişkiler açısından krizin tanımı görece daha karmaşıktır. Charles Hermann krizi tanımlarken üç özelliğini ön plana çıkartmaktadır; kriz olarak tanımlanan durumsal değişiklik yüksek önceliklere bir tehdit oluşturmali, bir anda ortaya çıkmali ve şaşırtıcı olarak değerlendirilmeli, karar vericiyi kısa zaman diliminde tepki vermeye zorlamalıdır. Michael Brecher ise çalışmalarında bu tanımlamayı geliştirerek bir durumsal değişikliğin “kriz” olarak tanımlanabilmesi için ani, sürpriz niteliğinin olmasının gerekli olmadığını söyler. Hermann’dan farklı olarak “yüksek değerlere” yönelik tehdit yerine “temel değer ve önceliklere” yönelik tehditten yola çıkarak krizin tarafları arasındaki ilişkilerde düşmanca tutumun, düşmanlığın normalden daha fazla gözlenebilir olmasına işaret eder. Brecher’a göre bu durumsal değişiklik karar birimini “kısa zaman” da değil “kısıtlı zaman” diliminde tercih yapmaya zorluyor ise krizden söz edilebilir.”¹³

Bu bağlamda dünya genelinde ve Türk Tarihi’nde siyasî, sosyal, ekonomik, askeri vb. birçok sebepten dolayı hükümet krizi yaşandı.

¹⁰Keskinsoy ve Kaya, agm, s.68.

¹¹ Fuat Aksu, “Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 13, S.59, (2018), s. 66.

¹² “Kriz”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, C.Y, Değişim Yayınları, İstanbul Nisan 2007, s.596.

¹³ Aksu, agm, s.66.

I.BÖLÜM

TÜRKLERDE HÜKÜMET SİSTEMİNİN TARİHÇESİ

1.1. Osmanlı Devleti’nden Önce Hükümet Sistemi

Türkler, teşkilatlanmaya önem veren önemli devletler kurmuşlardır. İlk Türk devletlerinde hükümete benzer birtakım kuruluşlar vardı. Genel itibariyle ilk Türk devletlerinde memleket meseleleri “Toy’da” görüşülürdü. Fakat coğrafi, siyasi, askerî ve ekonomik şartlardan ötürü Toy her zaman toplanamamaktaydı. Bundan dolayı memleket meselelerinin asıl görüşüldüğü yer “ayukı” idi. Göktürk Devleti’nde, Orhun Kitabeleri’nde geçtiği üzere hükümetin karşılığına “ayukı” denilmekteydi. Bakanların yazıtlardaki karşılığı ise “buyruk”du.¹⁴

Türklerin İslamiyet’i benimsemesiyle birlikte hükümet işleri de başında “sahip divan-ı saltanat veya divân-ı âlâ” (hâce-i buzurg) unvanlı vezirin bulunduğu “divan-ı saltanat” (büyük divan) adı verilen hükümet tarafından yönetilirdi.¹⁵Sözü edilen büyük divana bağlı olarak; divan-ı inşa, divan-ı istifa, divan-ı ıshraf ve divan-ı arz adı verilen ikinci dereceden divanlar da vardı.¹⁶ Bu divanlarda devletin önemli işleri görüşülüp karara bağlanmaktaydı. Bahsedilen divan sistemi ufak tefek değişikliklerle Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri’nde de kullanıldı.

1.2.Osmanlı Devleti’nde Hükümet Sistemi

Osmanlı Devleti’nin mülkî, askerî, adlî, idarî teşkilatları aslında Anadolu Selçuklu Devleti’nin bir devamı niteliğindedir.¹⁷ Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti’nde bulunan divan teşkilatının bir benzeri Osmanlı Devleti’nde de kullanılmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde hükümet işlerine “divan-ı hümayun” bakılmaktaydı. Devletin dâhili ve harici meselelerinin görüşüldüğü yer olan divan teşkilatı zaman içinde gelişme gösterdi. Divan-ı Hümayunda padişahın başkanlığında veziriazam, defterdar, nişancı, Kubbealtı vezirleri

¹⁴ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, 13. Baskı, Bilge Kültür- Sanat Yayınları, İstanbul Mayıs 2018, s.183.

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 42. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul Kasım 2017, s. 352.

¹⁶ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 12. Baskı, Bilge Kültür- Sanat Yayınları, İstanbul Nisan 2017, s.156.

¹⁷ Mehmet Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 2. Baskı, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul Ekim 2016, s. 162.

gibi görevliler bulunmaktaydı. Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde divan başkanlığı veziriazama bırakıldı.¹⁸

Karlofça Antlaşması'na kadar Batı'ya üstünlüğünü kabul ettiren Osmanlı Devleti bu antlaşmadan sonra Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek durumunda kaldı. Bir diğer önemli gelişme ise on sekizinci yüzyılda imzalanan Pasarofça Antlaşması (1718) olacaktır. Ortalama olarak on sekizinci yüzyıl başı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde çağdaşlaşma serüveni de başlayacak ve bu serüven hükümet sistemini de etkileyecekti.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde III. Selim Dönemi'nde de çağdaşlaşma hareketleri devam etti. Devletin pek çok alanda kötü gidişine nasıl dur denilebileceğine dair layihalar hazırlanmasını istedi.²⁰ Neticede Padişah, 1792-1793'te "Nizam-ı Cedid" adı verilen bir dizi yeni düzenleme ve talimatı yürürlüğe koydu.²¹ Bu dönemde ülke yönetimi ile ilgili yapılması gerekenler için tavsiye ve teklifte bulunmak üzere Meclis-i Meşveret, yani bir Danışma Meclisi kuruldu. Bu meclis teklifleri yapacak III. Selimde söz konusu teklifleri yürürlüğe koyacaktı.²² Bu açıdan Meclis-i Meşveret parlamentonun da başlangıcı sayılabilir. Padişahın reform çabaları yetersiz kaldı. İç muhalefet ile birlikte 1789 tarihli Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları'nın neden olduğu uluslararası karışıklık da reformların yetersizliğine etki etti.²³

III. Selim ve IV. Mustafa'dan sonra II. Mahmut tahta çıktı.²⁴ Tanzimat Dönemi öncesi yapılan ıslahatların zirve noktası II. Mahmut Dönemi kabul edilir. Bu dönemde birçok alanda yenilik yapıldı.²⁵ En önemli gelişmelerden biri, hükümet ile ayanlar arasındaki sorunların giderilmesi amacıyla imzalanan "Sened-i İttifak" denilen sözleşmedir.²⁶ Sened-i İttifak, Osmanlı siyasi sisteminin modern anlamda

¹⁸ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul Ekim 2010, s.779.

¹⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 28. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Ocak 2019, S.40.

²⁰ Yücel Özkaya, "III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da karşılaştığı Zorluklar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, (1963), s.147.

²¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 9. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2017, s. 82.

²² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ocak 2007, s.60.

²³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.45.

²⁴ Zürcher, *age*, s.49.

²⁵ Kahraman Şakul, "Nizam-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme", *Divan İlmi Araştırmalar*, C.Y., S.19, (2005), s.150.

²⁶ Hilal Turan, "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi*, C.11, S.2, (2019), s.39.

demokratikleşmesinin başlangıcı olarak görülmektedir.²⁷ Söz konusu sözleşmeyle ilk defa padişahın otoritesi sınırlandırıldı.²⁸ Bu dönemde III. Selim Dönemi'nde oluşturulan Meşveret Meclisinden farklı niteliklere sahip üç meclis daha kuruldu. Bu meclisler, Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dar-ı Şura-yı Askeridir. Bunlardan birincisi merkezî hükümet organı, ikincisi adalet organları, üçüncüsü ise ordu ile ilgili yeni kurallar koyacak şekilde kuruldu.²⁹

Osmanlı Devleti'nde divan teşkilatı 18. yüzyıl itibariyle eski önemini yitirdi ve yerini sadrazam sarayı olarak da bilinen Bab-ı Ali'ye bıraktı. Bu dönemde merkezî yönetim teşkilatında önemli değişiklikler yapıldı. Sadrazamın bazı görevleri paylaştırıldı. Sadrazam Kethüdası, önce Mülkiye Nazırı, sonra da Dâhiliye Nazırı olurken Reisülküttap ise Hariciye Nazırı oldu.³⁰ Defterdarlık makamı Maliye Nezaretine dönüştürülürken sadrazam unvanı kaldırılarak yerine başvekil unvanı kullanılmaya başlandı. Yeni oluşturulan başvekilin başkanlığında Meclis-i Hass ve Meclis-i Vükela adı verilen bakanlar konseyi kuruldu. Bu bakanların sayıları ve önemleri zaman içerisinde artacaktı.³¹

II. Mahmut'un vefatı ile birlikte oğlu Abdülmecit Osmanlı Devleti tahtına çıktı. Abdülmecid Dönemi'nde, 1839'dan 1876'ya kadar yaşanacak dönem, Osmanlı tarihinde "Tanzimat Dönemi" olarak adlandırılır.³² İlân edilen Tanzimat Fermanı ile siyasal, yönetsel ve toplumsal hayata ilişkin getirilen yenilikler, yabancı devletleri ve azınlıkları tatmin etmemiş ve 1856 yılında da "Islahat Fermanı" ilân edilmişti.³³

²⁷Hakan Türkkan, "Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi'nin Demokratik Hüviyeti", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, C.3, S.Y., (2018), s.369.

²⁸Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1784-1914)*, 17. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul Kasım 2017, s.230.

²⁹Berkes, *age*, s.173-174.

³⁰Zürcher, *age*, s. 67.

³¹Lewis, *age*, s.138.

³²Zürcher, *age*, s. 78.

³³Turan, *agm*, s. 43.

1876 Anayasası'nın ilânı ve meşrutî hareketin oluşması, Osmanlı hükümet sistemindeki büyük değişikliklerin başlangıcıydı.³⁴ Bu dönemde Tanzimat'ın, modern Türkiye'ye giden süreçte önemli bir adım olarak değerlendirilmesi gerekir.³⁵

1.3.1876 Anayasası'nın İlânı ve Meşrutî Yönetime Geçiş

Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesinden sonra V. Murat tahta geçti. Sultan Murat akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle tahtan indirildi ve yerine II. Abdülhamit tahta çıkartıldı. Anayasal düzene geçeceğine söz veren padişah bu doğrultuda bir komisyon kurdurdu.³⁶ Anayasanın ilânı için 28 kişiden oluşan ve başkanlığına Mithat Paşa'nın getirildiği komisyon çalışmalarını tamamladı. Mithat Paşa tarafından padişaha arz edilen anayasa taslağı üzerinde padişah tarafından birtakım değişiklikler yapıldı.³⁷ Sonuç olarak 23 Aralık 1876'da İstanbul'da Kanun-ı Esasi ilân edildi.³⁸ Böylelikle Türk tarihinde ilk defa anayasal sisteme geçilmiş oluyordu. Bununla birlikte 1876 anayasası incelendiğinde mutlakîyetçi geleneğin devam ettiği görülmektedir. Padişaha meclisi toplama ve dağıtma, sadrazamı değiştirme, nazırları atama, sürgün, sansür, gibi birtakım haklar verilmekteydi.³⁹

Kanun-ı Esasi ile kurulması düşünülen meclisin işleyişi ve yetkileri de düzenleniyordu. Oluşturulacak olan meclis iki heyetten meydana gelecekti. Kanun-i Esasi yasama yetkisini halkın temsilcilerinden oluşan Meclis-i Mebusuna ve Padişah tarafından ömür boyu görev yapmak üzere atanan Meclis-i Ayandan oluşan Meclis-i Umumi'ye verdi.⁴⁰ Çift meclis sistemi aynı zamanda; İngiltere, Fransa, Macaristan, İspanya, Prusya, Avusturya, İsveç, Danimarka, Almanya, Hollanda İsviçre gibi devletlerde de uygulanmaktaydı.⁴¹ Bu gelişmelerden sonra Türk ve İslam tarihinde ilk defa gerçekleşecek olan genel seçim hazırlıkları başlatıldı. İlk Osmanlı Meclisi 19 Mart

³⁴Zürcher, *age*, s. 108.

³⁵İlber Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul Mart 2014, s.54.

³⁶İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.6.

³⁷Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S.1, (2006), s. 260-262.

³⁸Zürcher, *age*, s. 112-114.

³⁹İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, 1. Baskı, Merkez Kitaplar Yayınları, İstanbul 2007, s.56.

⁴⁰Merve Ünal Açıkgöz, "1876 Tarihli Kanun-i Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi", *Yasama Dergisi*, C.Y, S.43, (Ocak-Haziran 2021), s.69.

⁴¹İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, (1953), s.194.

1877’de toplandı. Ayan Meclisi 25 kişiden, Mebusan Meclisi ise 120 milletvekilinden oluşmaktaydı.⁴² Böylelikle Türk tarihinde ilk defa meşruti yönetim ve parlamenter sisteme geçilmiş oldu.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 1877 yılında yaşanan ve “93 Harbi” olarak bilinen savaşta, Rusların Osmanlı ordularına üstünlük kurması, yeni açılan mecliste sert tartışmalara neden oldu. Bunun üzerine padişah, yetkilerini kullanarak 14 Şubat 1878’de meclisi feshetti. Meclisin ömrü bir yıldan az oldu ve “Birinci Meşrutiyet Dönemi” böylece sona erdi.⁴³

23 Temmuz 1908 tarihinde padişah II. Abdülhamit tarafından meşrutiyet ikinci kez ilan edildi.⁴⁴ Enver Paşa’nın meşrutiyet için verdiği mücadele dolayısıyla kendisine “kahraman-ı hürriyet” ismi verildi.⁴⁵ II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti’nde sansür, sıkıyönetim gibi uygulamalar kaldırılarak yeni bir dönem başlatıldı.

46

Yeniden Meşrutiyet’in ilanını sağlayanlar, I. Meşrutiyet Dönemi’nden önemli dersler çıkararak meclisin padişah karşısında güçlü bir konumda olması gerektiğini düşündü. Meclisin açılması ve seçimlerin yapılması için çalışmalara başlandı.⁴⁷ Sadrazam Sait Paşa’nın İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından istenmemesi üzerine onun yerine Kâmil Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Bu hükümetin çalışmaları neticesinde seçimler yapıldı ve Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908’de açıldı. Meclisin açılmasıyla birlikte o güne kadar padişaha karşı sorumlu olan hükümet artık Meclis-i Mebusuna karşı sorumlu olacak ve meclis hükümeti denetleyecekti. Bu süreçte Kâmil Paşa, hükümet programı hazırlayan ilk sadrazam olurken, mebusların güvensizlik oyuyla sadrazamlıktan olan ilk kişi olarak da Türk demokrasi tarihine geçti.⁴⁸

⁴²Lewis, *age*, s.229.

⁴³ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II XIX Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, Server Tanilli (çev.), Cem Yayınevi, İstanbul Haziran 1995, s.138-139.

⁴⁴Lewis, *age*, s.281-284.

⁴⁵ Mustafa Çolak, *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Şubat 2008, s.4.

⁴⁶Berkes, *age*, s.433.

⁴⁷ Kenan Olgun, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, *Tarih Dergisi*, C.Y, S.39, (2011), s.140.

⁴⁸ İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.1, S.1, (1990), s.179-183.

13 Nisan 1909'daki 31 Mart Vakası neticesinde padişah II. Abdülhamit tahtan indirilerek yerine Sultan V. Mehmet Reşat tahta çıkarıldı. Böylelikle rejime karşı yapılan ilk isyan başarısızlıkla sonuçlanırken İttihat ve Terakkinin yönetimdeki gücü pekişti.⁴⁹ Yaşanan padişah değişikliğinden sonra 1876 Anayasası'nda yapılacak değişiklikler için bir komisyon kuruldu. Böylelikle meclisin yapısını güçlendirmek ve hükümdarın mutlak gücü kırılmak istendi. Bahsedilen komisyonun teklifi önce Mebusan, sonra ise Ayan Meclisinde kabul edilerek 21 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe girdi.⁵⁰ 1909 anayasa değişikliklerine göre; padişah sadece sadrazamı ve şeyhülislamı atayacak, meclis yalnızca kabinenin güvenoyu almaması durumunda feshedilebilecek ve üç ay içerisinde tekrardan seçimler yapılacaktı. Söz konusu değişikliklerle birlikte yasaların yapılması ve antlaşmaların onayı meclisin inisiyatifine geçti. Ayrıca kişi hak ve özgürlükleri güçlendirildi ve padişahın 113. madde ile sahip olduğu sürgün yetkisi kaldırıldı.⁵¹

Tunaya bu dönemi; *“İkinci Meşrutiyet (1908-1918) Türkiye'nin demokratik gelişmelerinde ileri ve yürekli atılımlarla doludur”* diye tanımlar.⁵² Sonuç olarak tam bir meşruti ve parlamenter rejim kurulmaya çalışılarak demokrasi yolunda önemli bir adım atıldı.⁵³

II. Meşrutiyet'in Türk tarihi ve demokrasisi açısından bir diğer önemli noktası ise ilk defa çok partili bir hayata geçişin gerçekleşmesidir. Meclisin 1908 tarihinde açılmasıyla seçimlere İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası katıldı. Daha sonraki süreçte fırka (parti) sayıları hızla arttı.⁵⁴

İttihat ve Terakki Fırkasının meclisteki gücünün zayıflamasından dolayı Türk demokrasi tarihindeki ilk erken genel seçim olan 1912 seçimleri yapıldı. Bazı şiddet olaylarının yaşanması üzerine bahsedilen seçim “sopalı seçim” olarak tarihe geçti.⁵⁵ Bundan sonra Balkan Savaşı'ndaki gelişmeler üzerine bir grup ittihatçı subay, 23 Ocak 1913 tarihinde Babıâli'ye gelerek kabine toplantısını basıp Harbiye Nazır'ı Nazım

⁴⁹ Sina Akşin, , *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.49.

⁵⁰ Burhan Gürdoğan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, (1959), s.91.

⁵¹ Açıkgöz, agm, s.78.

⁵² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1988, s.35.

⁵³ Zürcher, age, s.149.

⁵⁴ Mehmet Okur, “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasî Partileri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.Y, S.11, (1999), s.225-235.

⁵⁵ Olgun, agm, s.147; Tunaya, age, s.38.

Paşa'yı öldürürken, Sadrazam Kâmil Paşa'yı da istifaya zorladı. Neticede yeni kabine kurularak Mahmut Şevket Paşa sadrazamlığa getirildi.⁵⁶ İttihat ve Terakki Fırkası 1914 seçimlerine tek parti olarak katıldığı için iktidarını daha da kuvvetlendirdi.⁵⁷

Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları'nın yaralarını henüz sarmadan kendini Avrupa'da başlayan 1.Dünya Savaşı'nın (1914-1918) içerisinde buldu. Savaşta Almanya'nın liderliğinde İttifak grubunun içerisinde yer aldı. Savaştan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'yle 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladı. Bu durumun yaşanmasında İngiliz ve Fransızların İstanbul ve Boğazlar üzerine hareket hazırlığı yapması da etkili oldu.⁵⁸

Mondros Mütarekesi'yle birlikte Osmanlı Devleti toprakları İtilaf Devletleri'nce gizli antlaşmalara uygun olarak işgal edilmeye başlandı. Ayrıca Ermeni, Kürt ve Rumların ayrılıkçı talepleri İtilaf Devletleri'nce desteklenmekteydi.⁵⁹ Bu olumsuz tablo esnasında İstanbul hükümeti üzerine düşen görevleri yerine getirmemekte ve işgallere karşı sessiz kalmaktaydı. Bu durum Mustafa Kemal önderliğinde Millî Mücadele'nin fitilini ateşleyecekti.

Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun' a çıktı; Havza ve Amasya Genelgelerinden sonra Erzurum ve Sivas Kongreleri düzenlenerek mücadelenin hazırlık aşaması tamamlandı.⁶⁰ Erzurum Kongresi'nde ilk defa oluşturulan Temsil Heyeti Sivas Kongresi'nde üye sayısı artırılarak tüm ulusu temsil eder pozisyona getirildi. Millî Mücadele, hükümet gibi hareket eden Temsil Heyeti tarafından tek elden yönetilmeye başlandı. Kongreleri engelleyemeyen İstanbul Hükümetinde ise Sadrazam Damat Ferit istifa etti. Kısa bir süre sonra uzun zamandır kapalı olan Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de son kez açıldı. Meclis, Millî Mücadele'nin reçetesi olan Misak-ı Millîyi kabul etti.⁶¹

⁵⁶Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul Eylül 2010, s.35-46; Zürcher, *age*, s.158-160.

⁵⁷ Akşin, *age*, s.49.

⁵⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, 24. Baskı, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul Şubat 2018, s.115.

⁵⁹ Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s.23.

⁶⁰ Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.10, S.40, (2007), s. 572-579.

⁶¹ Akşin, *age*, s.128-129.

Osmanlı Mebusan Meclisi Misak-ı Millî kararlarını kabul edince İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ederek meclisi dağıttı. Böylelikle Ankara'da yeni meclis için çalışmalar hızlandı. 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açıldı.⁶² Birinci Meclis, Millî Mücadele'yi başarıyla sonuçlandırarak Türk Devleti'nin kurulmasını sağladı.

1.4. Cumhuriyet Dönemi'nde Hükümet Sistemi

Meclis Başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920 tarihinde verdiği önerge ile meclisin yapısı, çalışmaları ve devlet işlerini yürütecek bir hükümet oluşturulması sağlandı.⁶³ 1 Nisan 1923 tarihine kadar görev yapan TBMM seçimlerinin yenilenmesiyle İkinci TBMM göreve başladı.⁶⁴ Birinci TBMM'de meclis hükümeti sistemi benimsendi. Bu sisteme göre; meclis başkanı aynı zamanda hükümetinde başkanlıydı. Ayrıca hükümet üyeleri tek tek seçilmekte ve güvenoyu almaları gerekmekteydi. Özellikle ekim ayında yaşanan hükümet krizi ve devlet başkanlığı sorunu 29 Ekim 1923'de cumhuriyetin ilanı ile ortadan kaldırıldı.⁶⁵ Böylelikle meclis hükümeti sisteminden kabine sistemine geçilerek yaşanan hükümet krizi sonlandırıldı.⁶⁶

Cumhuriyetin ilanının getirdiği doğal sonuçlardan biri olan çok partili hayata geçiş denemeleri 1923-1930 yılları arasında gerçekleşti. Bu dönemde; Cumhuriyet Halk Fırkasının yanı sıra ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930'da ise Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Fakat devletin ve yeni kurulan cumhuriyetin siyasî, ekonomik ve toplumsal dengelerinin henüz tam olgunlaşmamasından ötürü bu denemeler başarısızlıkla sonuçlandı.⁶⁷

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasıyla ara verilen çok partili hayata geçiş süreci 2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle Türkiye'de yaşanan demokratikleşme hamlesiyle siyasî partiler kurulmaya başlandı. Bu süreçte kurulan ilk parti 18 Temmuz 1945 tarihinde

⁶² İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, 6. Baskı, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul Kasım 2018, s.178-179.

⁶³ Yaşar Özüçetin ve İsmail Filiz, "Meclis Zabıtlarına Göre Millî Mücadele'de İstanbul Hükümeti'nin Tutumuna Karşı Tepkiler ve Yorumlar", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, C.Y, S.34, (2013), s.182.

⁶⁴ Temuçin Faik Ertan, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017, s.9.

⁶⁵ Ercan Haytoğlu, "Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, S.42, (1988), s.1146.

⁶⁶ Ertan, agm, s.12.

⁶⁷ Cemalettin Taşkıran, "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.4, S.14, (1994), s.257-265.

Milli Kalkınma Partisi oldu.⁶⁸ 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla yeni bir sürece girildi.⁶⁹ 21 Temmuz 1946 tarihinde genel seçimlerden istediği sonucu alamayan Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 tarihindeki seçimleri kazanarak iktidara geldi. Bu durum muhafazakâr düşünürlerde tarihi bir zafer olarak değerlendirildi.⁷⁰ Böylelikle 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek partili iktidar dönemi sona erdi.⁷¹ Türk siyasi hayatında seçim yolu ile ilk defa iktidar değişikliği yaşandı.⁷²

1950 yılından itibaren yönetimi elinde bulunduran Demokrat Parti 1960 yılına kadar yapılan 3 genel seçimi kazanarak tek başına iktidarını devam ettirdi. Fakat 27 Mayıs 1960 tarihinde bir grup subay tarafından yapılan darbeyle Demokrat Parti'nin siyasal hayatı sona erdi. Ülkeyi Türk Silahlı Kuvvetlerini temsilen "Milli Birlik Komitesi" yönetmeye başladı.⁷³ Cemal Gürsel başkanlığındaki komite, yeni anayasa ve seçim kanunu belirlenene kadar 1924 Anayasası'na göre ülkeyi yönetti.⁷⁴

Yaşanan askerî darbeden sonra Türkiye'de ilk genel seçimler 15 Ekim 1961 Pazar günü yapıldı. Seçim sonuçlarına göre tek başına hükümet kurulamazken yapılan uzun görüşmeler neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk koalisyon hükümeti olan CHP-Adalet Partisi (AP) Hükümeti kuruldu.⁷⁵ Böylelikle yaşanan hükümet krizi sona erdi. 12 Mart 1971 tarihine kadar hükümet krizleri ara ara devam etti. İlk koalisyon hükümetinden sonra sırasıyla; 25 Haziran 1962'de CHP-Yeni Türkiye Partisi (YTP) - Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve bağımsızlardan oluşan II. İnönü Koalisyon Hükümeti kuruldu.⁷⁶ 25 Aralık 1963'te diğer parti liderleri ile yaptığı görüşmelerden bir netice alamayan İnönü, kabinede dört bakanlığın verildiği bağımsızlarla birlikte III. İnönü

⁶⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara Temmuz 1976, s.14.

⁶⁹ Çağfer Güler, "Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.34, S.57, (2015), s.297.

⁷⁰ Mehmet Akıncı, *Türk Muhafazakarlığı Çok Partili Siyasal Hayattan 12 Eylül'e*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul Ocak 2012, s.286.

⁷¹ Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 5. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul Ocak 2014, s.71.

⁷² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, 2. Baskı, Boyut Yayın Grubu, İstanbul Kasım 2004, s.19.

⁷³ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Ocak 2012, s.226.

⁷⁴ Aziz Kılıç, "27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.3, (2020), s.959-960.

⁷⁵ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age*, s.239.

⁷⁶ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*, 1. Baskı, Ahmet Fethi (çev.), Hil Yayınları, İstanbul Ocak 1994, s.144.

Koalisyon Hükümetini kurdu.⁷⁷ Son olarak da 20 Şubat 1965 tarihinde Kayseri bağımsız senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında AP, CKMP, YTP ve Millet Partisinin (MP) katılması ile 4. Koalisyon Hükümeti kuruldu.⁷⁸

⁷⁷Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age*, s.268.

⁷⁸Hale, *age*, s.151.

II. BÖLÜM

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E HÜKÜMET KRİZLERİ

1970 ile 1980 yılları arası Türkiye siyasetinde istikrarsızlık yıllarıdır. Bu 10 yıllık süre içerisinde ülke siyaseti, ideolojik bir genelleme ile “sağ” ve “sol” olmak üzere iki karşıt kutup halinde şiddetli bir mücadele dönemi yaşadı. Söz konusu kutuplaşma, toplumun en alt tabakalarına kadar uzanırken okullardan kahvehanelere, mahallelerden ailelere kadar en küçük sosyolojik birimlerde de etkisini gösterdi. Yaşanan süreç, sokak eylemlerinden silahlı çatışmalara ulaşan bir süreç haline dönüştü. 1970’li yıllardaki kaotik durum yetmiyormuş gibi ülkede bir de ekonomik krizler boy gösterdi. Bu dönemde Türkiye’de, idarî ve siyasî alanda güçsüz ve istikrarsız hükümetler dönemi yaşandı.

Yaşanan siyasî ve ekonomik istikrarsızlığı sona erdirmeye gerekçesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde siyasete müdahale etti. TSK, 1971 yılında “muhtıra” ile 1980 yılında ise “darbe” ile ülkenin siyasî ve idarî yapısını şekillendirdi.

12 Mart 1971 Askerî Muhtırası ile 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi arasındaki yaklaşık 10 yıllık süreçte 11 hükümet kuruldu. Bu 10 yıl içerisinde Türkiye’de kurulan hükümetlerin ortalama ömrü, yaklaşık 10,5 ay olurken bu dönemde kurulan hükümetler şunlardı:

- I. Nihat Erim Hükümeti / 33. Hükümet (26 Mart 1971 – 11 Aralık 1971),
- II. Nihat Erim Hükümeti / 34. Hükümet (11 Aralık 1971 – 22 Mayıs 1972),
- Ferit Melen Hükümeti / 35. Hükümet (22 Mayıs 1972 – 15 Nisan 1973),
- Naim Talu Hükümeti / 36. Hükümet (15 Nisan 1973 – 26 Ocak 1974),
- Bülent Ecevit Hükümeti / 37. Hükümet (26 Ocak 1974 – 17 Kasım 1974),
- Sadi Irmak Hükümeti / 38. Hükümet (17 Kasım 1974 – 31 Mart 1975),
- IV. Süleyman Demirel Hükümeti / 39. Hükümet (31 Mart 1975 – 21 Haziran 1977),
- Bülent Ecevit Hükümeti / 40. Hükümet (21 Haziran 1977 – 21 Temmuz 1977),
- V. Süleyman Demirel Hükümeti / 41. Hükümet (21 Temmuz 1977 – 5 Ocak 1978),
- Bülent Ecevit Hükümeti / 42. Hükümet (5 Ocak 1978 – 12 Kasım 1979),
- VI. Süleyman Demirel Hükümeti / 43. Hükümet (12 Kasım 1979 – 12 Eylül 1980).

Kurulan söz konusu hükümetlerin neredeyse tamamı, siyasî bir kriz sonucu kuruldu veya yıkıldı. Bu nedenle bu dönemde kurulan hükümetlerin tamamının incelenmesi gerekmektedir.

2.1. 12 Mart 1971 Askerî Muhtırası

27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Türk siyaseti kısa vadede toparlanamadı. Türk halkının önemli bir kısmının teveccühünü kazanarak kamuoyunda kabul gören bir başbakan olan Adnan Menderes'in, darbe ile görevinden uzaklaştırılması ve iki bakanı ile birlikte idam edilmesi, Türk siyasetinde sonuçları günümüze kadar uzanan etkiler bıraktı.⁷⁹ 27 Mayıs sonrasında siyasî ve toplumsal bir kamplaşma yaşanırken bu süreçten 1970'li yıllar fazlasıyla etkilendi.

1965 Ekim ayında yapılan genel seçimlerde tek başına iktidar olan AP koalisyon hükümetleri dönemine son verdi. 1969 seçimlerinde oy oranını düşüren AP buna rağmen tek başına iktidar olmayı sürdürdü. Mecliste CHP- CGP -MHP-TBP gibi siyasi partiler yer aldı.⁸⁰ 1971 yılına ulaşıldığında hükümette Adalet Partisi (AP) bulunmaktaydı. 6 Mart 1970 tarihinde kurulan 32. Hükümet, "III. Demirel Hükümeti" olarak tarihe geçti.

⁷⁹ Hale, *age*, s.130.

⁸⁰ Sedef Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, 1. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara Temmuz 2007, s.128-134.

Hükümetin Başbakanlığını Isparta Milletvekili ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel⁸¹ yürütmekteydi.⁸²

1971’de Türkiye’deki siyasî ortam oldukça gergin, ekonomik durum da oldukça kötüydü. 1965 yılından başlayarak hızla artan ideolojik kamplaşmalar, üniversitelere de yansırken ideolojik örgütler arasında taşlı sopalı kavgalar boy göstermekteydi. Olayların boyutu zamanla silahlı çatışmalara, can kayıplarına kadar uzanmaktaydı.⁸³ Ekonomik göstergeler de oldukça kötü durumdaydı. Enflasyon artarken, Türk Lirası da devalüasyona uğradı. Türk Lirası’nın %66 değer kaybetmesi üzerine fiyatlar daha da arttı.⁸⁴ Ülkedeki huzursuzluklar nedeniyle Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, birkaç kez Başbakan Süleyman Demirel’e başbakanlıktan çekilmesini tavsiye etti.⁸⁵ Ancak Demirel bu tavsiyelere uymadı.

Uzun zamandır ülkenin gidişatından memnun olmayan TSK üst komuta kademesi, ülkede yaşanan kaotik ortamı gerekçe göstererek 12 Mart 1971 tarihinde Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve Cumhuriyet Senatosu Başkanı’na bir muhtıra gönderdi. Muhtırada;

⁸¹**Süleyman Sami Demirel:** İlköğrenimini doğduğu İslamköy’de, ortaokul ve liseyi Isparta ve Afyonkarahisar’da bitirdi. 1949’da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi’nden inşaat yüksek mühendisi olarak mezun oldu. 1950’de Elektrik İşleri Etüd İdaresi’nde görev aldı. Araştırmalar yapmak üzere ABD’ye gönderildi. 1953’de yurda dönerek, Seyhan Barajı inşaatında proje mühendisi olarak göreve başladı 1954’de Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü’nde Barajlar Dairesi Başkanlığı’na atandı. 1955’de DSİ Genel Müdürlüğü’ne tayin edildi. Bu arada Eisenhower Vakfı bursiyeri olarak yeniden ABD’ye gitti. 1960’da askerlik görevi nedeniyle genel müdürlük görevinden ayrıldı. 1962-1964 yılları arasında serbest müşavir-mühendis olarak çalıştı. Aynı yıllarda ODTÜ’de inşaat mühendisliği alanında dersler verdi. Boğaziçi Köprüsü’nün ilk projesini (1954) hazırlayan, ABD’nin uluslararası mühendislik ve müteahhitlik firması MorrisonKnudsenInc.’in Türkiye temsilciliğini üstlendi. 1962’de Adalet Partisi’ne girdi. Aynı yıl yapılan I. Kongre’de genel idare kuruluna seçildi. AP’lilerin af kampanyası sonucunda eski cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın 22 Mart 1963’te şartlı olarak serbest bırakılması üzerine Ankara’da meydana gelen olaylar sırasında AP genel merkezinin saldırıya uğraması üzerine aktif siyasetten çekildi. Haziran 1964’te siyasete tekrar dönerek 28 Kasım 1964 tarihinde yapılan Adalet Partisi genel kongresinde genel başkan seçildi. İsmet İnönü hükümetinin düşürülmesinden sonra Şubat 1965’te kurulan Ürgüplü Hükümetinde (29. Cumhuriyet Hükümeti) TBMM dışından başbakan yardımcısı ve devlet bakanı olarak görev aldı. 1965 Genel Seçimleri’nde, Isparta milletvekili olarak ilk kez TBMM’ye girdi. 27 Ekim 1965’te, 30. Cumhuriyeti Hükümeti’ni kurarak Türkiye’nin 12. başbakanı oldu. 1965-92 yılları arasında kurduğu 7 Hükümete başkanlık yaptı. 10 Ekim 1969 genel seçimlerinde de AP yüzde 48 oy alarak yine tek başına iktidar olarak, II. Demirel hükümetini kurdu (3 Kasım 1969). 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın 17 Nisan 1993 tarihinde vefatından sonra, 16 Mayıs 1993’de Türkiye’nin 9. Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Görev süresinin sona ermesi üzerine, 16 Mayıs 2000’de, görevinden ayrıldı. Bkz. İrfan Neziroğlu ve TuncerYılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, 1. Baskı, TBMM Basımevi, C.5, Ankara, 2014, s.100.

⁸²İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 1. Baskı, TBMM Basımevi, C.4, Ankara, 2013, s.2936.

⁸³ Sefa Salih Aydemir, “12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.5, Temmuz-2014, s.43.

⁸⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.209.

⁸⁵ “Partilerden Görüşlerini Bildirmeleri İstendi”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1971, s.1.

“ 1. Parlâmento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar⁸⁶ içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, T. C.'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinelerinden çıkan Silâhlı Kuvvetlerinin bu va'hîm ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla, Meclislerinizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu T. C.'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize.”⁸⁷ bu maddelere yer verildi.

Muhtıradan Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celâl Eyicioğlu, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un imzaları bulunmaktaydı.⁸⁸ Bu muhtıra ile III. Demirel Hükümeti istifaya davet edilmekteydi.⁸⁹ Aslında söz konusu muhtıradan önce Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un da içinde bulunduğu, bazı asker ve sivillerden oluşan ve “sol” anlayışın hâkim olduğu bir darbe planlandı. Bu darbeden haberdar olan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, 9 Mart 1971'de darbenin önünü keserek muhtıra şekline dönüştürdü ve olayı yumuşattı.⁹⁰ 11 Mart'ta 6 saat süren bir toplantı yapıldı ve bu toplantıda karar alındı.⁹¹

Muhtıra ile birlikte orduda izinler kaldırıldı, birlikler alarm durumuna geçirildi. Bu arada hükümet de acilen toplandı.⁹² Sonuçta Demirel Hükümeti aynı gün istifa etmek zorunda kaldı.⁹³ Başbakan Süleyman Demirel, muhtırayı “*Muhtıranın Anayasa ile bağdaşması mümkün değildir.*”⁹⁴ İfadeleri ile karşılıyordu. Hükümetin istifası,

⁸⁶ Türk lirası %66 oranında değer kaybederken 1 dolar 9 liradan 15 liraya çıkarılmıştı. Bunları şeker, benzin ve diğer zamlar izlerken tepkiler ve huzursuzluklar çığ gibi büyüyordu. 1971'de Türk ekonomisi çıkmaz bir sokakta idi ve çıkmak için köklü reformlara ihtiyaç duymaktaydı. Yaşanan bu gelişmeler sosyal ve ekonomik huzursuzluklar muhtıranın 1. Maddesinde müdahale için bir gerekçe olarak gösterildi. Bkz. Bulut, *age*, s.50.

⁸⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 51. Birleşim, 13 Mart 1971, s.373.

⁸⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, 70. Birleşim, 12.03.1971, s.236; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 51. Birleşim, 13.03.1971, s.373.

⁸⁹ Barış Ertem, “12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)”, *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Nisan-2018, s.658.

⁹⁰ Murat Karataş, “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, 2019, s.80, 81.

⁹¹ “Komutanlar 6 Saat Süren Toplantıda Son Durumu Görüştü”, *Milliyet*, 11 Mart 1971, s.1.

⁹² “Orduda Bütün İzinler Kalktı, Birlikler Alarmda”, *Hürriyet*, 12 Mart 1971, s.1.

⁹³ “Komutanların Ültimatому Üzerine Demirel İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971, s.1.

⁹⁴ “Demirel: Muhtıranın Anayasa ile Bağdaşması Mümkün Değildir”, *Son Havadis*, 13 Mart 1971, s.1.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kabul edilerek yeni hükümet kurulana kadar 32. Hükümetin görevine devam etmesi istendi.⁹⁵ Meclisteki partilere dokunulmadı ancak hükümet kurmalarına da izin verilmedi.⁹⁶ Yeni hükümet için, “partiler üstü” anlayışa sahip bir hükümet modeli düşünülmekteydi.⁹⁷

1971 Muhtırası⁹⁸ ile Cumhuriyet siyasî tarihinde istikrarsızlıkların ve siyasî krizlerin sık sık yaşanacağı ve sonu “askerî darbe” ile neticelenecek bir dönem başlamış olmaktaydı. Silahlı Kuvvetlerin seçimle iş başına gelen meşru hükümetlere demokrasi dışı müdahalelerinde siyasî istikrarsızlık müdahalenin gerekçelerinden biri olarak gösterilmekteydi. Oysaki söz konusu müdahaleler istikrarsızlığı ortadan kaldırmak bir yana daha da artırmaktaydı.

2.2. I. Nihat Erim Hükümeti / 33. Hükümet (26 Mart 1971 – 11 Aralık 1971)

Demirel Hükümetinin istifasından sonra, yeni hükümet “partiler üstü” bir anlayışa sahip olacaktı. 13 Mart 1971’de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları ile 5 saati aşan bir görüşme yaptı.⁹⁹ Yapılan görüşmede, herhangi bir partiden gösterilecek başbakan adayına rıza göstermeyeceklerini bildiren komutanlar tarafından, başbakan adayı olarak eski Kara Kuvvetleri Komutanı Emekli Orgeneral Fikret Esen’in ismi ortaya atıldı.¹⁰⁰ Demirel, yaşanan olaylarla ilgili olarak hükümet krizine işaret edip “... *Bu bir buhrandır. Memleket bir buhranla karşı karşıyadır. Hadise büyük bir buhrandır. Mühim olan memleketin bu buhran içinden en az zararla çıkacak şekilde akliselimin galip gelmesidir...*”¹⁰¹ dedi. Cumhurbaşkanı Sunay, ertesi gün 14 Mart’ta da siyasî parti liderleri ile 25 dakika süren bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmeye AP Genel Başkanı Süleyman Demirel katılmadı. Görüşmede önündeki yazılı

⁹⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 51. Birleşim, 13.03.1971, s.375; *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, 71. Birleşim, 15.03.1971, s.249.

⁹⁶ Muhtıra iktidar partisini etkilemekle kalmamış ana muhalefet partisi CHP’yi de etkilemiştir. Muhtıra karşısındaki tutumu nedeniyle Genel Başkan İsmet İnönü eleştirilmiş ve parti kongresinde Bülent Ecevit’e ezici çoğunlukla yenilerek Genel Başkanlığı Bülent Ecevit’e devretmek zorunda kalmıştır.

⁹⁷ Ertem, agm, s.659; “Ankara’da Genel Kanı: Yeni Başkan Partiler Dışından Olacak”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971, s.1.

⁹⁸ Muhtıranın yaşanmasında ABD ile yaşanan afyon ekim krizi ve CIA’nın rolü olduğu düşünülmektedir. Bkz. Sedef Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış DR Tezi, Ankara, 2006, s. 55.

⁹⁹ “Sunay İlk Görüşmeyi Komutanlarla Yaptı”, *Milliyet*, 14 Mart 1971, s.1; “Sunay; Dün Tağmaç, Gürler, Eyicioğlu, Batur ve Eken’le 5 Saat 45 Dakika Görüştü”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971, s.1.

¹⁰⁰ “Komutanlar Fikret Esen’in Başbakan Olmasını İstediler”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971, s.1.

¹⁰¹ “Demirel: Sabırlı Olmak Gerekli”, *Milliyet*, 14 Mart 1971, s.9.

metini okuyan Sunay, durumun ciddi olduğunu belirterek partilerden yazılı görüş talep etti.¹⁰² Görüşme şekli ve süresinden de anlaşılacağı üzere yeni hükümetin kuruluşu tamamen askerlerin istekleri doğrultusunda gerçekleşecek ve demokratik kurallar, kanunlar, usuller, teamüller, göz ardı edilecekti. Yani kurulacak hükümet bir kriz neticesinde olağan dışı şartlarda kurulacaktı.

Bu arada Muhtıra tarihinden itibaren Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları da sık sık toplantı yapmaktaydı.¹⁰³ Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, komutanların muhtırasını meşrulaştıracak şekilde; cumhuriyetin ve devletin sonu karanlık olan bir çıkmaza girmesinin engellendiğini, ordunun görevini yaptığını söyledi.¹⁰⁴ Bir yandan siyasete yön vermeye çalışılırken bir yandan da ordu içinde, verilen muhtıraya karşı çıkan muhalefete karşı operasyon yapılmaktaydı.¹⁰⁵ 16 Mart'ta 8 general ve amiral ile çok sayıda albay ve rütbeli subay, emekliye sevk edildi. Ordu kademelerinde çeşitli atamalar ve yer değişiklikleri gerçekleştirildi.¹⁰⁶

Siyasî alanda ise durum bambaşkaydı. İstifaya zorlanan AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, hadiseleri sükûnetle takip etmekten yanaydı.¹⁰⁷ CHP Lideri İnönü ise sürekli fikir değiştirmekteydi. Muhtıranın ilk günü Demirel'in istifasını demokratik bir istifa olarak nitelendirirken, ikinci gün “*Komutanlardan emir alarak işleyen bir parlamentoya demokratik denemez. Seçime gidilmeli.*” demektedir. Üçüncü gün ise seçimlerin yenilenmesinde ısrar ederek parlamento içinden kurulacak bir koalisyona destek vereceklerini belirtmekteydi. Diğer partilerin de kimi seçim kanununda değişiklik önermekte kimisi de koalisyon teklif etmekteydi.¹⁰⁸

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 17 Mart'ta yeni kabine için temaslara başladı. AP Lideri Demirel ve CHP Lideri İnönü ile ayrı yarı görüştü. Cumhurbaşkanı'nın yeni kabine hakkındaki görüşü basına, tarafsız bir Başbakan liderliğinde AP ve CHP üyelerinden

¹⁰² “Komutanların İsteği Liderlere Bildirildi”, *Milliyet*, 15 Mart 1971, s.1; “Sunay, Siyasîlerle 25 Dakika Görüştü”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1971, s.1;

¹⁰³ “Komuta Konseyi Dün De Toplandı”, *Cumhuriyet*, 16 Mart 1971, s.1.

¹⁰⁴ “Sunay”, *Milliyet*, 16 Mart 1971, s.9.

¹⁰⁵ “Emekliye Sevk Sebebi Belli Oldu”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1971, s.1.

¹⁰⁶ “5 General İle 11 Albay Emekliye Sevk Edildi”, *Hürriyet*, 17 Mart 1971, s.1; “Birçok Subay Başka Görevlere Atandı”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1971, s.1.

¹⁰⁷ “Demirel: Hadiseleri Sükûnetle Takip Etmek Lazım Dedi”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971, s.1.

¹⁰⁸ Nadir Nadi, “Süre Biterken”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1971, s.1.

oluşan bir hükümet kurmak, anlaşmazlığa düşülmesi durumunda ise Demokratik Parti (DP) ve Millî Güven Partisi'nin (MGP) koalisyona katılabileceği şeklinde yansdı.¹⁰⁹

Yeni hükümeti kuracak partiler üstü görev yapacak başbakan arayışları sürmekteydi. Öne çıkan isimler arasında Cumhuriyet Senatosundaki bağımsızlardan Suat Hayri Ürgüplü, Mehmet İzmen ve Ragıp Üner ile Cumhurbaşkanı Sunay'ın genel sekreteri Cihat Alban'ın isimleri vardı.¹¹⁰ Bu sırada Nihat Erim¹¹¹ ismi ortaya çıktı. Nihat Erim isminin ortaya çıkışını o dönemde Başbakanlık Özel Kalem Müdürü olarak görev yapan Güner Öztekin şöyle anlatır:

“Bir gün Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alban Paşa'ya Nihat Erim'in nasıl Başbakan seçildiğini sordum. Bana şunu söyledi: Sayın Cumhurbaşkanı muhtıradan hemen sonra muhtırayı veren komutanları Köşk'e çağırılmıştı. Ben de oradaydım. Askerler yolsuzluklardan şikâyet ediyorlardı. Sunay, Meclisin kesinlikle açık kalmasını isteyerek yeni Başbakan için TBMM Albümünden isim seçmelerini önermişti. Yani a harfinden başlayarak tek tek uygun bir isim aranacak. Teker teker taranıyor albüm. Kocaeli'nden Nihat Erim'e geliyor sıra. Cumhurbaşkanı, Buna itirazınız var mı? diye sordu Paşalara. İtiraz gelmeyince de Erim kabul görmüş oldu askerler arasında. Böylece Nihat Erim'e hükümet kurma görevi verildi.”¹¹²

Yeni hükümetin partiler üstü bir anlayışa sahip olabilmesi için Nihat Erim'in partisinden istifası istendi. Bunun üzerine Nihat Erim, Başbakanlık görevini kabul ederek CHP'den istifa etti.¹¹³ Kendisine 19 Mart'ta Cumhurbaşkanı tarafından hükümet kurma görevi verildi.¹¹⁴ Erim, kurulacak hükümet ile ilgili basına yaptığı açıklamada, millî bir

¹⁰⁹ “Sunay Tarafsız Başbakan Adayını Yarın Açıklayacak”, *Milliyet*, 18 Mart 1971, s.1; “Sunay AP-CHP Koalisyonu İstiyor”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1971, s.1.

¹¹⁰ Orhan Tokatlı, *Kaybolan Yıllar (1961-1973)*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 463.

¹¹¹ **Nihat Erim:** 1912'de Kocaeli'nin Kandıra ilçesinde doğdu. Aslen Ardahan'ın Posof ilçesine bağlı Erim köyündendir. Soyadını da oradan almıştır. Galatasaray Lisesi'ni, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yaptı. 1939'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kamu hukuku doçentliğine atandı; 1941'de profesörlüğe yükseldi. 1943 Milletvekili Genel Seçimlerinde CHP milletvekili olarak siyasî hayatına başladı. 2. Saka Hükümeti'nde Bayındırlık Bakanlığı, Günaltay Hükümeti'nde Başbakan Yardımcılığı yaptı. 1950'de CHP'nin muhalefete geçmesinden sonra Ulus Gazetesinin başyazarlığını yaptı. Gazetenin 1953'te kapanması üzerine 1955'e kadar Yeni Ulus ve Halkçı gazetelerini çıkardı. Başbakan Menderes'in isteği üzerine Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının hazırlanışında görev aldı. 1961'de CHP milletvekili olarak yeniden TBMM'ye döndü. CHP içinde Bülent Ecevit'in başlattığı Ortanın Solu hareketine katıldı, daha sonra CHP'den ayrılarak Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni kuran Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'yla birlikte muhalefet saflarına geçti. 19 Temmuz 1980'de İstanbul'da uğradığı bir suikast sonucu vefat etti. Bkz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, 1. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, C.7, s.4.

¹¹² Ahmet Gülen, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış DR Tezi, İstanbul, 2018, s.520.

¹¹³ “Erim, CHP'den istifa etti”, *Akşam*, 20 Mart 1971, s. 1.

¹¹⁴ Gülen, *agt*, s.522.

hükümet kurulacağını ve hükümet üyelerinin parlamento dışından da seçilebileceğini söyledi.¹¹⁵ Ayrıca “genç beyinlerle” çalışacağını belirtti.¹¹⁶

Yeni Başbakan Nihat Erim, kabine için çalışmalar yaptı. 26 Mart 1971 tarihinde 1971 yılı kriz döneminin ilk kabinesi resmen kuruldu. Bu kabinede Türk tarihinin ilk kadın bakanı olarak tarihe geçecek olan Sağlık Bakanı Türkan Akyol'da görev aldı.¹¹⁷ Kabinede AP'den 6, CHP'den 4, Meclis dışından 11, MGP ve MBK'den birer, bağımsızlardan ise 4 isme yer verildi. Yeni Kabinenin Cumhurbaşkanı tarafından atandığına dair Cumhurbaşkanlığınca TBMM'ye gönderilen tezkere, TBMM'de 26 Mart 1971 Cuma günü yapılan oturumunda okundu.¹¹⁸

Yeni hükümet programının hazırlanarak meclise arz edilebilmesi ve çıkarılacak yeni kanunlar hakkında hükümet görüşü belirlenebilmesi amacıyla 31 Mart 1971 tarihine kadar TBMM tatil edildi.¹¹⁹ 31 Mart'ta toplanan Mecliste hükümetin programını 2 Nisan Cuma günü meclise sunacağını bildirmesi üzerine TBMM'nin 2 Nisan Cuma günü toplanmasına karar verildi.¹²⁰ 2 Nisan Cuma günü önce TBMM'de daha sonra da Cumhuriyet Senatosunda hükümet programı okundu.¹²¹ Hükümet programını takdiminde Nihat Erim: “*Türk kamuoyunun karşısına “Reform Hükümeti” olarak çıkıyor ve bu niteliğe uygun bir program sunuyoruz.*” dedi.¹²² Hükümet programına aldığı ve yapılmayı planladığı reformları¹²³ ana başlıklar halinde arz etti.¹²⁴ Yeni Hükümet, 7 Nisan 1971 tarihinde AP, CHP ve MGP gruplarının verdiği 321 “evet” oyuyla meclisten güvenoyu alarak göreve başladı.¹²⁵ Nihat Erim de Türkiye Cumhuriyeti'nin 13. Başbakanı oldu.

Ülkedeki anarşi ortamının sonlandırılması, hükümetin en önemli meselelerinden biriydi. Hatta yapılacak işler listesinin en başında bu mesele gelmekteydi.¹²⁶ Anarşi

¹¹⁵ “Nihat Erim Başbakan”, *Dünya*, 20 Mart 1971, s. 1.

¹¹⁶ “Erim: Kabinem Beyin Takımı Olacak”, *Milliyet*, 24 Mart 1971, s.1; “Erim: Genç Beyinlerle Çalışacağım”, *Hürriyet*, 24 Mart 1971, s.1.

¹¹⁷ “Tarihimizin İlk Kadın Bakanı”, *Hürriyet*, 24 Mart 1971, s.1.

¹¹⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, 78. Birleşim, 26.03.1971, s. 382.

¹¹⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, 78. Birleşim, 26.03.1971, s. 385.

¹²⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, 79. Birleşim, 31.03.1971, s. 389.

¹²¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 57. Birleşim, 2.04.1971, s. 499.

¹²² İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, 1. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, C.7, s.7.

¹²³ Toprak ve tarım reformu, Millî Eğitim reformu, Malî reformlar, Hukuk ve Adalet reformu, Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, Enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar.

¹²⁴ Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7, s.9.

¹²⁵ Karataş, *agm*, s.89.

¹²⁶ “Millet Yeni Hükümetten Ne Bekliyor?”, *Yeniden Milli Mücadele*, S. 61, 30 Mart 1971, s.5.

probleminin çözümü için, 26 Nisan 1971 tarihinde 11 İl'de¹²⁷ sıkıyönetim ilân edildi.¹²⁸ Sıkıyönetim ilânını Meclise sunan Başbakan Erim, “...*bu 11 ili tespit ederken, Sayın İçişleri Bakanının ve benim söylediğim gerekçede arz ettiğimiz sabotaj noktası, bölücü, anarşik hareketler ve ordunun imkânları göz önünde tutularak bu 11 il tespit edilmiştir.*”¹²⁹ dedi. 15 Mayıs 1971 tarihinde de “Sıkıyönetim Kanunu” çıkarılarak *Resmi Gazete*'de yayınlandı.¹³⁰ 23 Eylül ve 25 Kasım 1971 tarihlerinde sıkıyönetim iki aylık süreler ile uzatıldı. Ancak alınan tedbirlere rağmen anarşi olayları tam anlamıyla sonlandırılmamaktaydı. 5 Eylül 1971'de Anayasa'nın bazı maddelerinde değişiklik yapıldı. Senato ve Meclis üyelerinin katıldığı oturuma toplam 430 üyeden 360 üye katıldı, 358 “kabul”, 2 “red” oyu ile Anayasa değişikliği onaylandı.¹³¹

Başbakan Nihat Erim 30 Kasım 1971 tarihinde Cumhuriyet Senatosunda yaptığı konuşmada;

“...bir noktada dikkatli olmalıyız. Memleketimizin içinde bulunduğu nazik safhada Hükümet - Parlâmento ilişkilerini bozmak isteyenler var. Parlâmento - Silâhlı Kuvvetler ilişkilerini bozmak isteyenler var. Bunların oyunlarına lütfen kurban olmayalım. Ortada bir mevzu yoktur, bir mesele yoktur. Ben görevi yüklendiğim andan itibaren anayasaya uygun olarak götürmeye çalıştım ve bu ana kadar getirdim.”¹³²

cümleleriyle, hükümetin istifasından üç gün önce önemli bir noktaya dikkat çekmekteydi.

Tutuklu bulunan ve anarşi olaylarının faillerinden olmakla suçlanıp idamla yargılanan Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz, Cihan Alptekin ve Ömer Ayna, 29/30 Kasım gecesi, Kartal Tutukevinden tünel kazarak kaçmayı başardı.¹³³ Bu olay ülke genelinde ve siyasî arenada büyük yankılar uyandırdı. Başbakan Nihat Erim, “*Bu basit bir kaçma olayı değil.*” dedi ve ihmalî tespit edilenlerin cezalandırılacaklarını söyledi.¹³⁴

¹²⁷ **Sıkıyönetim İlan Edilen İller:** İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır, Siirt.

¹²⁸ “Onbir İlde Sıkıyönetim İlan Edildi.”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1971, s.1.

¹²⁹ Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7,s.33.

¹³⁰ “Sıkıyönetim Kanunu”, *Resmi Gazete*, S. 18837, 15 Mayıs 1971, s.1.

¹³¹ Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7,s.35.

¹³² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 6. Birleşim, 30.11.1971, s. 83; “Erim: Parlamento, Hükümet ve Ordu İlişkilerini Bozmak İsteyenler Var.”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1971, s. 1.

¹³³ “Kaçtılar”, *Milliyet*, 1 Aralık 1971, s.1; “Sıkıyönetim Komutanı'nın Olayla İlgili Bildirisi”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1971, s. 1.

¹³⁴ “Henüz İpucu Yok”, *Son Havadis*, 2 Aralık 1971,s.1; “Erim, İhmalî Tespit Edilenlerin Cezalandırılacaklarını Açıkladı.”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1971, s.1.

2 Aralık günü Bakanlar Kurulu toplantısı yapıldı. Toplantı dört saat sürdü. Toplantı sonunda hükümet sözcüsü tarafından herhangi bir açıklama yapılmadı.¹³⁵ Ayrıca sıkıyönetim komutanları da Ankara’da toplandı.¹³⁶

3 Aralık günü Türk siyasetinde ilginç gelişmeler yaşandı. İçlerinde başbakan yardımcılarının da bulunduğu 11 Bakan, gerekçeli ortak bir dilekçe ile hükümet üyeliğinden çekildi. Gurubun sözcüsü, Çalışma Bakanı Atilla Sav, “*Bardağı taşıran birçok damla var.*” dedi.¹³⁷ İstifa için ortaya atılan gerekçelerin önemli noktaları ise şöyleydi:

- Faşist bir yönetim isteyenlerin, hükümeti düşürmek için cephe çalışması yapması,
- Aydın kamuoyunun türlü nedenlerle desteğini hükümetten esirgemesi,
- Hükümetle sıkıyönetim arasındaki çalışma esaslarının iyi saptanmamış olması ve bu nedenle ortaya çıkan problemler,
- Gerici, tutucu basının hükümete karşı faaliyetlerini sürdürmesi,
- Modern iktisat ve maliye anlayışından yoksun maliye ve Merkez Bankası ekibinin, hükümetle işbirliği yapmaması ve ekonomik sorunları büyütmesi.¹³⁸

Siyasî alanda yaşanan bu gelişme üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç bir açıklama yaptı. Açıklamasında, 11 bakanın istifasının sürpriz olduğunu, bakanların iddia ettiği gibi Hükümet ile sıkıyönetim arasında herhangi bir problem bulunmadığını, Sıkıyönetim Komutanlarının direkt Başbakan’a bağlı bulunduğunu; TSK’nın, hükümet ile ilişkilerinde kanun ve demokratik kuralların dışına çıkmadığını, hal böyle iken sıkıyönetim idaresinin istifacı bakanlarca yerilmesinin, TSK tarafından hoş karşılanmadığını belirtti.¹³⁹ Bu “hoş karşılamama” açıklaması dahi askerin sivil siyasetin üzerindeki “gölgesini” gösterir nitelikteydi.

3 Aralık 1971 tarihinde Nihat Erim, yaşanan bu gelişmeler üzerine istifasını Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a sundu. Cumhurbaşkanı tarafından hükümetin istifasının kabul edilmesiyle birlikte Nihat Erim Hükümeti de son buldu. Cumhurbaşkanı tarafından

¹³⁵ “Bakanlar Kurulu Dün Dört Saat Toplandı.”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1971, s.1.

¹³⁶ “Tağmaç, Komutanlarla Konuştu”, *Milliyet*, 3 Aralık 1971, s.1; “Sıkıyönetim Komutanları Ankara’da Toplandı.”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1971, s. 1.

¹³⁷ “11’lerin Sözcüsü Sav, Bardağı Taşıran Birçok Damla Var, dedi.”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1971, s. 1.

¹³⁸ “İstifa Eden Onbirler ve Yeni Hükümeti Bekleyen Vazifeler”, *Yeniden Milli Mücadele*, S. 98, 14-20 Aralık 1971, s.4.

¹³⁹ “İstifa Eden Onbirler ve Yeni Hükümeti Bekleyen Vazifeler”, *Yeniden Milli Mücadele*, S. 98, 14-20 Aralık 1971, s.5.

yeni hükümet kurulana kadar mevcut hükümetin görevine devamı istendi. İlgili Cumhurbaşkanlığı tezkeresi, 6 Aralık 1971’de TBMM’de okundu.¹⁴⁰ Böylece siyasî bir kriz ile kurulan hükümet, yine bir siyasî kriz ile son bulmuş oldu.

2.3. II. Nihat Erim Hükümeti / 34. Hükümet (11 Aralık 1971–22 Mayıs 1972)

3 Aralık’ta görevden çekilen ve istifası Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kabul edilen Nihat Erim Hükümetinin yerine kurulacak yeni hükümet için, 7 Aralık 1971 tarihinde Nihat Erim yeniden görevlendirildi.¹⁴¹ T.C. Anayasası’nın 102. Maddesi gereğince, Cumhuriyet Senatosu Üyesi Nihat Erim’in Başbakan olarak görevlendirildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi, 10 Aralık 1971 Cuma günü TBMM’de okundu.¹⁴² Böylece Prof. Dr. Nihat Erim, bir kez daha hükümeti kurmakla görevlendirilmiş bulunuyordu ve kuracağı hükümet Türkiye Cumhuriyeti’nin 34. Hükümeti olacak ve “II. Nihat Erim Hükümeti” olarak Türk siyasî tarihindeki yerini alacaktı.

11 Aralık 1971 tarihinde yeni kabine (AP-CHP-CGP) Cumhurbaşkanına sunuldu. 16 Aralık’ta TBMM’de II. Nihat Erim Hükümetinin, hükümet programı okundu. Program üzerine yapılan konuşma ve tartışmalardan sonra 22 Aralık’ta 45 “red” oyuna karşı 301 “kabul” oyu ile yeni hükümet güvenoyu aldı.¹⁴³

II. Nihat Erim Hükümetinin programı, önceki hükümete göre daha demokratik ve liberal hedefler ortaya koymuşsa da özellikle ordu komutanlarının ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın ülkedeki anarşinin son bularak asayişin sağlanması noktasındaki öncelikleri ve baskıları, sıkıyönetim uygulamalarının devamı ile neticelendi.¹⁴⁴ I. Nihat Erim Hükümeti Dönemi’nde, 27 Nisan 1971 tarihinde 11 ilde ilan edilen ve ikişer aylık sürelerle uzatıla gelen sıkıyönetimin süresi, 24 Ocak 1972 ve 25 Mart 1972 tarihinde ikişer ay daha uzatıldı.¹⁴⁵

Asayişin temin için tedbirler almaya çalışan hükümet, sıkıyönetim uygulamalarından başka tedbirler de almaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay yapılması gerekenlerle ilgili olarak mecliste gurubu bulunan parti liderlerine bir not gönderdi. Bu notta; Atatürk ilkelerine inancın sarsıldığı, anayasa ve kanunlara saygının

¹⁴⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 19, 11. Birleşim, 6.12.1971, s. 257.

¹⁴¹ Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7, s.71.

¹⁴² *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 19, 13. Birleşim, 10.12.1971, s. 310.

¹⁴³ Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7, s.107.

¹⁴⁴ Karataş, *agm*, s. 92.

¹⁴⁵ Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7, s.133.

silindiği, bu yollara sapanların anarşi, zorbalık ve sabotaj eylemleri ile demokratik hukuk devletini ortadan kaldırmaya çalıştıkları tespit edilerek, hükümet tarafından alınacak tedbirler için çıkarılması gereken kanunların meclisten ivedilikle çıkarılmadığı, konunun 25 ve 27 Mart'ta yapılan Milli Güvenlik Kurulunda görüşüldüğü ve Cumhurbaşkanı'nın siyasî partiler ile görüş alış verişi yapmasının tavsiye edildiği belirtildi. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, gönderdiği bu notta yapılması gerekenleri de şöyle sıraladı:

- Siyasî tartışmaların, çekişmelerin, seçim propagandası mahiyetindeki her türlü faaliyetin geçici bir süre için durdurulması,
- Gerekli adımların atılabilmesi, reformların süratle yürürlüğe konulabilmesi için demokratik, laik, sosyal cumhuriyet şeklinin ve serbest genel seçime dayanan parlamenter rejim esasının korunması şartıyla anayasada değişiklik yapılması, geçici bir süre için peşin olarak önceden verilecek bir genel yetki ile hükümetin teçhiz edilmesi ve kanun gücünde kararnameleri bakanlar kurulunun yürürlüğe koyması imkânının sağlanması.¹⁴⁶

Bu notla ilgili Başbakan Nihat Erim bir basın toplantısı düzenledi. Basın toplantısında yaptığı açıklamada, Cevdet Sunay'ın partilere gönderdiği notun bir ultimatom niteliği taşımadığını belirtti.¹⁴⁷ Ayrıca yaşanan durumun 12 Mart koşullarından daha kötü olmadığını söyledi.¹⁴⁸

6 Nisan 1972'de Demokratik Parti tarafından Başbakan Nihat Erim hakkında gensoru verileceği duyuruldu.¹⁴⁹ 8 Nisan 1972 tarihinde Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Başbakan Nihat Erim ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç arasında bir toplantı yapıldı. Toplantının olağan bir toplantı olduğu belirtildi ancak herhangi bir açıklama yapılmadı.¹⁵⁰ Bu arada partiler Cumhurbaşkanı'ndan gelen notu yetkili organlarında görüşmeye başladı. 9 Nisan tarihine gelindiğin de tüm partiler görüşlerini Cumhurbaşkanı'na iletmış bulunmaktaydı.¹⁵¹

Cumhurbaşkanı'nın taleplerine partilerin verdikleri cevapları, Başbakan Nihat Erim, TBMM'de yaptığı konuşmada özet olarak şöyle açıkladı:

¹⁴⁶ “Siyasî Faaliyet ve Çekişmeler Geçici Olarak Durdurulmalı”, *Son Havadis*, 4 Nisan 1972, s.1; “Notun Tam Metni”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1972, s.1.

¹⁴⁷ “Sunay'ın Notu Bir Ultimatom Değil”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1972, s.1.

¹⁴⁸ “Siyasî Faaliyeti Sınırlama Gayemiz Yok”, *Milliyet*, 6 Nisan 1972, s.9.

¹⁴⁹ “DP, Erim İçin Gensoru Talep Etti”, *Milliyet*, 7 Nisan 1972, s.1; “Demokratik Parti”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1972, s.7.

¹⁵⁰ “Sunay, Erim ve Tağmaç Görüşmesi 2 Saat 45 Dakika Sürdü.”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1972, s.1.

¹⁵¹ “DP, MGP ve MGB'de Cevaplarına Çankaya'ya Sundular.”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1972, s.1,7.

“Değerli arkadaşlarım, son günlerin tartışmalar yaratan olayı; Sayın Cumhurbaşkanımızın siyasî partilere ve gruplara verdikleri kısa “not” dur. Siyasî partilerimizin liderleri, bu notu aldıktan sonra, kendi partilerinin yetkili organlarıyla notta işaret edilen konuları derinliğine görüşmüşler ve cevaplarını Sayın Cumhurbaşkanı’na sunmuşlardır. Bu cevapları ben incelediğimde, şu hususları tespit ettim: İçtüzük değişikliğinde; böyle bir ihtiyaçta, hemen hemen bütün partiler müttefiklerdir. Anayasa değişikliğine; Adalet Partisi, “evet” diyor; Cumhuriyet Halk Partisi, “Açıklık ve bilgi verilsin, ondan sonra görüşelim” diyor. Millî Güven Partisi, “Hükümet Başkanı ve parti temsilcilerinin katılacakları toplantı yapılsın, sarıh maddeler getirilsin” diyor. Demokratik Parti, “Bazı değişiklikler yapılabilir” diyor. Millî Birlik Grubu, “Anayasa’ya dokunulmasın” diyor. Kontenjan Grubu “Evet” diyor. Peşin, genel geniş yetkiye; Kontenjan Grubu dışında, bütün partiler “Hayır” diyor.”¹⁵²

Cumhurbaşkanının teklif ve Hükümetin de talep ettiği güvenlikle ilgili özel mahkemelerin kurulması ve hükümete kanun hükmünde kararname (KHK) çıkararak ülkeyi yönetme yetkisi verilmesi gibi talepler, meclisteki partilerce meclisin üstünde bir güç meydana getireceği gerekçesiyle reddedildi.¹⁵³ Hükümetin söz konusu taleplerinin reddedilmesi asayişin temini noktasında hükümeti güçsüz bırakmaktaydı.

Millet Meclisi Grubu adına Grup Başkanvekili ve Sakarya Milletvekili Vedat Önsal tarafından, demokratik hukuk devletin gereklerine uymadığı, Anayasa dışı fiilî durumların ve siyasî buhranların meydana gelmesine sebep olduğu iddiasıyla, Anayasa’nın 89. maddesine istinaden Başbakan Nihat Erim hakkında verilen gensoru önergesi TBMM’de görüşüldü.¹⁵⁴ Söz konusu önerge, hükümetin devamı ve Başbakan Nihat Erim’in görevinde kalması bakımından büyük önem taşımaktaydı. 10 Nisan 1972 tarihinde TBMM’de, başta Vedat Önsal olmak üzere parti sözcüleri söz alarak Hükümeti eleştiren konuşmalar yaptı.¹⁵⁵ Başbakan Nihat Erim, yapılan sert eleştirilere TBMM kürsüsünden cevap verdi ve “*Ben, Başbakan olarak, gensoru açılmasının kabulünü bilhassa rica ediyorum.*”¹⁵⁶ dedi. Yaptığı konuşmada, Cumhurbaşkanı tarafından partilere gönderilen notun içeriği ve nottaki öneriler ile ilgili konuştu. Mecliste gensoru açılıp açılmaması ile ilgili yapılan oylama sonucunda AP, CHP ve MGP’nin red oylarıyla,¹⁵⁷

¹⁵² TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 630.

¹⁵³ Karataş, agm, s. 92.

¹⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 605.

¹⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 609 – 630.

¹⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 630.

¹⁵⁷ “Erimle İlgili Gensoru Önergesi Reddedildi.”, Cumhuriyet, 11 Nisan 1972, s.1.

Gensoru önerisi reddedildi.¹⁵⁸ Böylece Türkiye yeni bir Hükümet krizinden kıl payı kurtulmuş oluyordu olmasına ancak bu gensoru ve Hükümetin istediği yetkileri alamamış olması, ömrünün pek de uzun olmayacağını açık göstergesiydi.

14 Nisan'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç Çankaya Köşkü'nde bir görüşme yaptı.¹⁵⁹ Bu arada basında, Başbakan Nihat Erim'in Hükümetten çekileceği yönünde haberler çıkmaya başladı.¹⁶⁰ Hatta Erim'in, bakanlar kurulu toplantısında başbakanlıktan ayrıldığını açıkladığı ileri sürüldü.¹⁶¹ Bu haberlerin çıkmaya başladığı günlerde, Başbakan Nihat Erim de 14 Nisan'da İstanbul'a geldi ve havaalanında bulunan gazetecilere, evine giderek bir müddet dinleneceğini söyledi.¹⁶² Bütün bu gelişmeler, Başbakanın görevi devredeceğinin emareleriydi. Nihat Erim'e yakın çevrelerden, 22 Nisan'da yapılacak Milli Güvenlik Kurulunda Başbakan'ın "görevden af" talep edeceği yönünde bilgiler alınmaya başladı.¹⁶³ Ancak Başbakan Nihat Erim, 22 Nisan'ı beklemeden istifa dilekçesini Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a ulaştıracaktı...17 Nisan'daki gazetelerde, Başbakanın istifasının Cumhurbaşkanı tarafından kabul edildiği haberleri, manşetlerdeki yerini aldı bile.¹⁶⁴

34. Hükümetin Başbakanı Nihat Erim, 17 Nisan günü saat 14.30'da Yeşilköy Havaalanı'nda Başbakan olarak bindiği uçaktan, Ankara Esenboğa Havaalanı'na indiğinde artık Başbakan değildi.¹⁶⁵ Zira istifa etmişti ve istifası da kabul edilmişti.¹⁶⁶ Böylelikle Erim'in, iki hükümet dönemindeki 1 yıl 29 günlük Başbakanlığı son buldu.¹⁶⁷ 18 Nisan günü Cumhuriyet Senatosunda istifanın kabul edildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okundu.¹⁶⁸ Nihat Erim'in teklifi üzerine Milli Savunma Bakanı Ferit Melen, Başbakanlığa vekâleten görevlendirildi. Yeni Bakanlar Kurulu teşkil edene kadar da eski

¹⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 633.

¹⁵⁹ "Sunay, Dün Tağmaç'la Çankaya Köşkü'nde 1 Saat 15 Dakika Görüştü." *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1972, s.1.

¹⁶⁰ "Erim Şahsî Eşyasını Kendi Evine Nakletti", *Hürriyet*, 15 Nisan 1972, s.1; "Erim'in Ayrılması Kesin Deniliyor.", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1972, s.1.

¹⁶¹ "Kararım Kesin Başbakanlıktan Ayrılıyorum", *Günaydın*, 15 Nisan 1972, s.1.

¹⁶² "Başbakan Erim, Dinlenmek İçin İstanbul'a Geldi.", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1972, s.1.

¹⁶³ "Başbakan İstifasında Kararlı", *Milliyet*, 16 Nisan 1972, s.1; "Erim İstifa Etmekte Kararlı", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1972, s.1.

¹⁶⁴ "Erim'in İstifası", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1972, s.7.

¹⁶⁵ "Uçağa Başbakan Olarak Bindi, Müstafi Olarak İndi.", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1972, s.1.

¹⁶⁶ "Başbakanlığa Ferit Melen Vekalet Edecek", *Son Havadis*, 18 Nisan 1972, s.1; "Erim'in İstifası Resmen Açıklandı.", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1972, s.1,7.

¹⁶⁷ "Erim İstifa Etti", *Milliyet*, 18 Nisan 1972, s.9.

¹⁶⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 4, 50. Birleşim, 18.04.1972, s. 271.

Bakanlar Kurulunun göreve devam etmesi uygun bulundu.¹⁶⁹ Cumhurbaşkanı Sunay, yeni hükümetin kurulması için parti liderleriyle temaslara başladı. Konuyla ilgili Başbakan Vekili ve Millî Savunma Bakanı Ferit Melen; *“Hepimizin arzusu meselenin kısa sürede hallidir”*¹⁷⁰ dedi. Böylece ömrü ancak 4 ay kadar sürebilen bir hükümet daha yıkılmakta, Türkiye’nin siyasî istikrarsızlık dönemi ise tüm hızıyla devam etmekteydi. Böylece Türkiye, yeni bir hükümet krizi ile karşı karşıya bulunmaktaydı.

1971 Muhtırası neticesinde ardı ardına iki hükümet kuran Nihat Erim, Türk siyasî hayatında kurduğu bu iki hükümetle bir başarı ortaya koyamamaktaydı. Bu başarısızlığın elbette ki birçok nedeni vardı. Kurduğu hükümetler, normal bir siyasî sürecin sonucu olarak kurulmuş hükümetler değildi. Olağanüstü bir dönemde, birçok konuda fikir ayrılığına düşmüş, ideolojik olarak birbirinden farklı olan, meclis çatısı altındaki partilerden meydana getirilmiş zorlama hükümetlerdi. Partiler üstü diye tanımlanan bu hükümet modeli zaten siyasetin fitratına ters bir modeldi. Bu yetmiyormuş gibi, bir de ülkenin içinde bulunduğu kaotik ideolojik ve sosyolojik durum söz konusuydu. Toplumda ideolojik ayrışmalar gerçekleşirken, bu ayrışmalar anarşi ortamında terörize olup bu durum topluma ve üniversitelere yansdı, gençler birbirine girdi. İç güvenlik meseleleri, Hükümetin en önemli meselesiyken sorunların halledilebilmesi için Hükümet, enerjisinin büyük bir kısmını bu yönde harcamaktaydı. Ayrıca ekonomik sıkıntılar da işin bir başka boyutuuydu. Her ne kadar resmiyette hükümetin başbakanı Nihat Erim, erk sahibi olarak bulunuyor olsa da, bu dönemde mutlak bir güç dengesinden bahsetmek mümkün değildi. Zira ordunun ve askerlerin beklentileri ve müdahaleleri, birçok konuda ayrılmış siyasî partilerin beklenti ve baskıları, siyaset dışı yapıların beklenti ve eylemleri, kurulan hükümetleri iş yapamaz hale getirdi ve başarısını olumsuz yönde etkiledi. Bu nedenle de kurulan hükümetlerin ömrü çok kısa oldu.

2.4. Ferit Melen Hükümeti / 35. Hükümet (22 Mayıs 1972 – 15 Nisan 1973)

Nihat Erim’in istifası üzerine Cumhurbaşkanı Sunay, Erim’in istifasını kabul ederken yeni kurulacak hükümete kadar başbakanlığa Milli Savunma Bakanı Ferit

¹⁶⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 4, 50. Birleşim, 18.04.1972, s. 272.

¹⁷⁰ “Sunay, Parti Liderleri İle Temaslara Başlıyor”, *Dünya*, 19 Nisan 1972, s.1.

Melen'in¹⁷¹ vekâlet edeceğini açıkladı.¹⁷² Yeni hükümetin kurulmasıyla ilgili temaslara başlayan Sunay, 23 Nisan Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı dolayısıyla yayınladığı mesajda; "... *bakanlar kurulunun serinkanlılık içinde anayasa ve durumun gereklerine uygun olarak kurulacağını*" bildirdi.¹⁷³ Süleyman Demirel, *Time-Life* dergisi Orta-Doğu Büro Şefi Gavin Scott'a, yaşanan hükümet kriziyle ilgili olarak verdiği demeçte; 1973 Ekim ayında yapılması planlanan seçimlerin bu tarihe kalmadan yapılabileceğini, fakat seçimlerden daha önce ülkede yaşanan anarşi sorununun bir an evvel halledilmesi gerektiğini belirtti.¹⁷⁴ Parti liderleri ile Millet Meclisi ve Senato Başkanlarıyla görüşen Sunay, 29 Nisan günü hükümet kurma görevini, kontenjan senatörü Suat Hayri Ürgüplü'ye verdi. Ürgüplü; "... *yeni kabinenin partilerüstü ve memleketi seçime götürecek şekilde düzenleneceğini*" açıkladı.¹⁷⁵

Hükümet kurmakla görevlendirilen Ürgüplü, parti genel başkanlarıyla görüşmelere başladığında AP'nin, kabinede DP'nin yer almasına kesin olarak karşı çıkması, yeni hükümetin kurulmasının beklenenden daha zor olacağını gösterdi.¹⁷⁶ İç siyasette bunlar yaşanırken, bir taraftan da ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıların yanı sıra asayiş sorunları da gündemi meşgul etmekteydi. 4 Mayıs günü Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Kemalettin Eken uğradığı silahlı saldırı neticesinde yaralandı ve gündem bir anda değişti.¹⁷⁷ Yaşanan bu suikastın ertesi günü 5 Mayıs'ta ise anayasal düzeni yıkmak, silahlı terör örgütlerine üye olmaktan hükümlü, Deniz Gezmiş, Yusuf

¹⁷¹ **Ferit Melen:** 1906 yılında Van'da doğdu. Mülkiyeye girerek Temmuz 1931'de diploma aldı. 1943'te Vasıtalı Vergiler Genel Müdürü oldu. 1946'da Gelirler Genel Müdürlüğüne getirildi. IX. Dönem seçimlerinde Van Milletvekilliğine seçildi, dönem sonunda yasama etkinliğine ara vererek serbest mali müşavirlik yaptı. 1959'da emekliye ayrıldı. XI. Dönemde tekrar Van Milletvekili seçildi. 1961 Kurucu Meclisinde Van İli Temsilcisi olarak bulundu. IX. ve X. İnönü Kabinelerinde, Parlamento dışından, Maliye Bakanı olarak yer aldı. Haziran 1964 - Ekim 1979 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Van Üyeliği yaptı. 1968'de CHP'den istifa ederek Güven Partisi kurucuları arasında yer aldı. I. ve II. Erim Hükümetlerinde (26 Mart 1971'den 22 Mayıs 1972 tarihine kadar) Milli Savunma Bakanlığı görevinde bulundu. 22 Mayıs 1972'de Başbakanlık görevini üstlendi. IV. Demirel Hükümetinde 31 Mart 1975'de tekrar Milli Savunma Bakanlığı görevine getirildi. 12 Temmuz 1980'de Cumhurbaşkanı'nca, Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine seçildi. Bu görevi 12 Eylül 1980'de sona erdi. 1983 Genel Seçimlerinde bir kez daha Van Milletvekili seçildi. 1988'de Ankara'da vefat etti. Bkz. Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7, s.150.

¹⁷² "Erim'in İstifası Resmen Açıklandı", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1972, s.1.

¹⁷³ "Sunay: Anayasa'ya Yeminle Bağlıyım", *Milliyet*, 23 Nisan 1972, s.1; "Sunay: Yeni Hükümet, Anayasa'ya Uygun Olarak Kurulacak", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1972, s.1.

¹⁷⁴ "Demirel: Seçimler 73 Ekimine Kalmaz", *Milliyet*, 24 Nisan 1972, s.11.

¹⁷⁵ "Ürgüplü Kabinesi, Seçimi Gerçekleştirecek", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1972, s.1.

¹⁷⁶ "Başbakan, Epey Güçlükler Var Dedi", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1972, s.1,7.

¹⁷⁷ "Jandarma Genel Komutanına Suikast", *Hürriyet*, 5 Mayıs 1972, s.1; "Ordu, Teyakkuz Durumuna Geçirildi", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1972, s.1.

Aslan ve Hüseyin İn an idam edildi.¹⁷⁸ Böylelikle uzun yıllardır yaşanan sağ-sol çatışmaları neticesinde meydana gelen yargılamalardan bir tanesi sonuçlanmış oldu. 7 Mayıs günü ise uzun süredir iç çekişmelerin yaşandığı CHP'nin 5. Olağanüstü Genel Kurultayı gerçekleşti. Bu kurultayda, isteklerini hayata geçiremeyen İnönü, 33 yıllık Genel Başkanlık görevinden istifa etti.¹⁷⁹ Bu durumun yaşanmasında Parti Meclisi, Parti örgütü ve Merkez İdare Kurulunun Ecevit'in yanında yer almaları etkili oldu.¹⁸⁰

Ülkedeki genel durum böyle iken, diğer taraftan da Ürgüplü'nün hükümet kurma temaları devam etmekteydi. Görüşmeler neticesinde AP, CHP, DP ve MGP liderleri koalisyon için mutabakata vardı. Hükümet kurma krizinin aşıldığı düşünülürken beklenmedik bir gelişme yaşandı ve Cumhurbaşkanı Sunay 12 Mart Muhtırası ile uyumlu bir kabine olmadığı gerekçesiyle hükümeti onaylamadı.¹⁸¹ Ayrıca İsmet İnönü anılarında, Ürgüplü'nün liste hususunda Sunay ile anlaştığını, ancak ordunun kabul etmediğini¹⁸² yazmaktadır.¹⁸³ Cumhurbaşkanı Sunay'ın hükümeti "veto" etmesi ya da bir başka deyişle "onaylamaması" durumu Cumhuriyet tarihinde ilk kez yaşanan bir olaydı.¹⁸⁴

Yaşanan bu kriz neticesinde Ürgüplü, beklenildiği üzere istifasını Cumhurbaşkanı'na sundu ve istifası Cumhurbaşkanı'nca kabul edildi.¹⁸⁵ Bu sürpriz olayın ertesi günü ise CHP Genel Kurulu'nda Bülent Ecevit¹⁸⁶, CHP'nin 3. Genel

¹⁷⁸ "İdam Edildiler", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1972, s.1.

¹⁷⁹ "İnönü İstifa Etti", *Milliyet*, 9 Mayıs 1972, s.1; "İnönü, Genel Başkanlıktan İstifa Etti", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1972, s.1,7.

¹⁸⁰ Arsev Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, 1. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul Mayıs 1993, s.117.

¹⁸¹ "Sunay Kabinayı Tasvip Etmedi", *Son Havadis*, 14 Mayıs 1972, s.1; "Sunay, Ürgüplü'yü Görevden Affetti", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1972, s.1.

¹⁸² Ürgüplü Hükümetinin onaylanmamasıyla ilgili Feroz Ahmad "Sunay yeni kabinayı kabul edilebilir bulmuştu ama komutanların itirazlarıyla karşılaşmıştı. Ancak açıklanmadığı için bu konuda sadece spekülasyon yapılabilir" diye yorumlamıştır. Bkz. Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 5. Baskı, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1996, s. 354.

¹⁸³ Kaan Gaytancıoğlu, "Bakanlar Kurulu Listesinin Cumhurbaşkanı'nca Reddi: Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Örneği (14 Mayıs 1972)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.72, S.4, (2017), s.1071.

¹⁸⁴ Turan, *age*, s.262.

¹⁸⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 4, 58. Birleşim, 16.05.1972, s.461.

¹⁸⁶ **Mustafa Bülent Ecevit:** 1944 yılında Robert Kolej'den mezun oldu ve aynı yıl içinde çalışma hayatına Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde çevirmenlik yaparak başladı. 1946-1950 yılları arasında Londra Elçiliğinin Basın Ataşeliğinde kâtip olarak çalıştı. 1950 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi'nde çalışmaya başladı, aynı dönemde Forum Dergisinin yazı işleri kadrosunda çalıştı. 1951-52'de yedek subay olarak askerliğini yaptıktan sonra yeniden gazeteye döndü. Ulus Gazetesi Demokrat Parti tarafından kapatılınca Yeni Ulus ve Halkçı gazetelerinde yazar ve yazı işleri müdürü olarak görev yaptı. 1955 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Karolina eyaletinin Winston-Salem kentinde, The Journal and Sentinel'de konuk gazeteci olarak çalıştı. 1957'de Rockefeller Foundation

Başkanlığı'na seçildi.¹⁸⁷ Ecevit'in Genel Başkanlığa seçilmesiyle de CHP'de taşlar yerinden oynayacak ve partide birtakım köklü değişiklikler yapılacaktı.

Yaşanan hükümet krizini sonlandırmak için Sunay yeniden temaslara başladı. İlk etapta Fahri Korutürk, Nihat Erim, Ragıp Üner'in isimleri ön plana çıksa da Cumhurbaşkanı Sunay, bu görevi Ferit Melen'e verdi.¹⁸⁸ Melen, hükümeti kurabilmek için çalışmalarına başladı. Bu bağlamda Melen; CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, MGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ile görüşmeler yaptı.¹⁸⁹ Melen isminin ortaya çıkmasıyla birlikte partilerde görüşlerini açıklamaya başladı. AP ve CHP hükümete katılacağını açıklarken DP ise katılmama kararı aldı.¹⁹⁰ DP'nin bu kararında Ürgüplü olayındaki kriz etkili oldu. Özellikle AP ve CHP'nin desteğini alan Melen, 22 Mayıs'ta hükümeti nihayet kurabildi. Kabine'de 8 AP, 5 CHP, 2 MGP, 9 meclis dışı (dışarıdan) ve 1 kontenjan üyesi yer aldı.¹⁹¹

Fellowship Bursu ile yeniden ABD'ye gitti, Harvard Üniversitesi'nde sekiz ay sosyal psikoloji ve Orta Doğu tarihi üzerine incelemeler yaptı. 1965'te Milliyet Gazetesi'nde günlük yazılar yazdı. 1972'de aylık Özgür İnsan, 1981'de haftalık Arayış, 1988'de aylık Güvercin dergilerini çıkarttı. 1953 yılında CHP'ye kaydoldu, Gençlik Kolları Merkez Yönetim Kurulu'nda görev aldı. 32 yaşındayken, 27 Ekim 1957 seçimlerinde CHP'den milletvekili oldu. 12 Ocak 1959 günü toplanan CHP 14. Olağan Kurultayı'nda Parti Meclisi'ne girdi. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden sonra, CHP kontenjanından, Kurucu Meclis üyesi oldu. 1965 genel seçimlerinde Zonguldak'tan yeniden milletvekili oldu. 18 Ekim 1966'da toplanan XVIII. Kurultay'da CHP Genel Sekreterliğine seçildi. 21 Mart 1971 CHP Genel Sekreterliğinden istifa etti. 8 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanlığından istifa eden İsmet İnönü'nün yerine 14 Mayıs 1972 tarihinde genel başkanlığa seçildi. 1972-1980 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi, 1987 ile 2004 arasında da Demokratik Sol Parti Genel Başkanlığında bulundu. VIII. IX. ve X. İsmet İnönü hükümetlerinde Çalışma Bakanı olarak yer aldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 11. ve 12. Dönem Ankara, 13., 14., 15., 16. ve 19. Dönem Zonguldak, 20. ve 21. Dönem İstanbul milletvekili olarak görev aldı. 1961'de Kurucu Meclis Cumhuriyet Halk Partisi Temsilciliği yaptı. 20 Temmuz'da başlayan Kıbrıs Barış Harekâtı'nı, 14 Ağustos'ta II. Barış Harekâtı izledi. Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra Ecevit, "Kıbrıs fatihi" olarak anılmaya başladı. 12 Eylül Askeri müdahalesinde, eşi Rahşan hanım ile birlikte Hamzakoy'da yaklaşık bir ay gözetim altında tutuldu. Diğer siyasî parti başkanlarıyla beraber siyasetten uzaklaştırıldı. 28 Ekim 1980'de siyasî parti çalışmaları durdurulunca, 30 Ekim 1980'de CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa etti. Nisan 1981'deyurtdışına çıkması yasaklandı, daha sonra yabancı basına siyasî demeç verdiği gerekçesiyle tutuklanarak Kasım 1981'de Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nce 4 ay hapse mahkûm edildi. Bülent Ecevit, Kasım 1985'te Sosyal Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'nin Sosyaldemokrat Halkçı Parti adı altında birleşmelerine rağmen birleşme taleplerine karşı geldiği ve sol oyları böldüğü gerekçesiyle "bir bölen" olarak anılmaya başladı. 1983-85 arasında Demokratik Sol Parti'nin (DSP) kurulması çalışmalarını destekledi. Eylül 1986 ara seçimlerinde başkanlığını Rahşan Ecevit'in yürüttüğü bu partinin propaganda gezilerine katıldı. Yaptığı konuşmalarla siyaset yasağını çiğnediği gerekçesiyle hakkında çeşitli davalar açıldı. Bkz. Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7, s.358-359.

¹⁸⁷ "Ecevit 826 Oyla Genel Başkan Seçildi", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1972, s.1.

¹⁸⁸ "Hükümeti Kurma Görevi Melene Verildi", *Milliyet*, 16 Mayıs 1972, s.1; "Hükümeti Ferit Melen Kuracak", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1972, s.1.

¹⁸⁹ "Melen, 4 Partinin Desteğini İstiyor", *Milliyet*, 18 Mayıs 1972, s.9.

¹⁹⁰ "CHP Evet", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1972, s.7.

¹⁹¹ "Hükümet Açıklandı", *Milliyet*, 23 Mayıs 1972, s.1; "Melen Hükümeti Açıklandı", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1972, s.1.

Hükümetin kurulup Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasından sonra Melen, hükümet programıyla ilgili olarak mecliste birtakım açıklamalarda bulundu. Öncelikli hedeflerinin ülkenin bir an evvel huzur ve sükûnete kavuşması olacağının altını çizdi.¹⁹² Millet ve Senato Meclisinde hükümet programlarının görüşülmesinden sonra en önemli konu, hükümetin güvenoyu almasıydı. Anayasa'nın 103. Maddesi gereğince güvenoylaması yapıldı ve Hükümet 5 Haziran günü güvenoyu almayı başardı.¹⁹³ Güvenoyunun alınmasıyla birlikte yeni hükümet göreve başlarken, yaşanan hükümet krizi de nihayet sonlandırılmaktaydı. Başbakan Melen yaptığı açıklamada; “... *bizim en büyük güvenimiz, milletin yegâna temsilcisi olan sizlersiniz*” dedi.¹⁹⁴ Böylelikle Melen, Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı oldu. Melen Hükümetinin göreve başlamasıyla ülke içerisinde yaşanan sorunlardan başka dış politikada ABD ile yaşanan afyon ekimi krizi, Kıbrıs Sorunu, Avrupa Ekonomik Topluluğuyla (AET) ilişkiler önemli bir yer tutacaktı. Ekonomi anlamında ise 1973–1977 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel ilke ve hedefleri Melen Hükümeti uygulamaya koymaya çalışacaktı.¹⁹⁵

Ülkede hâlihazırda yaşanan iç ve dış siyaset durumu böyleyken, CHP'de yaşanan önemli sorun ise Genel Başkan Ecevit ile Genel Sekreter Kâmil Kırıkoğlu arasında anlaşmazlık ve rekabet yaşanmasıydı.¹⁹⁶ Ayrıca bu dönemde cumhurbaşkanlığı seçiminde bir kilitlenme yaşanırken parti liderlerinden konuyla alakalı çok farklı açıklamalar yapılmaktaydı. Ecevit ile sorun yaşayan CHP Genel Sekreteri Kırıkoğlu, 4 Nisan günü istifa ederken yerine Orhan Eyüpoğlu getirildi.¹⁹⁷ Bu durum Ecevit'in CHP'de gün geçtikçe kendi düzenini kurmayı başardığını göstermekteydi.

13 Mart tarihinden itibaren bir türlü seçilemeyen ve bir sorun haline gelen Cumhurbaşkanı, nihayet 6 Nisan günü seçildi. Eski asker ve diplomat olan ve aynı zamanda kontenjan senatörlüğü de yapan Fahri Korutürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Konuyla ilgili AP lideri Demirel; “*Türk demokrasisi*

¹⁹² Bulut, *age*, s.96.

¹⁹³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 25, 98. Birleşim, 05.06.1972, s.75.

¹⁹⁴ “Yeni Hükümet Güvenoyu Aldı”, *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1972, s.1; “Melen Hükümeti Güven Oyu Aldı”, *Milliyet*, 6 Haziran 1972, s.1.

¹⁹⁵ Bulut, *age*, s.96.

¹⁹⁶ “CHP’de Ecevit- Kırıkoğlu anlaşmazlığı”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1973, s.1,7.

¹⁹⁷ “Kırıkoğlu İstifa Etti...Eyüpoğlu Genel Sekreter”, *Milliyet*, 5 Nisan 1973, s.1; “Orhan Eyüpoğlu CHP Genel Sekreteri Oldu”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1973, s.1.

alınan bu sonuçla, parlak bir sınav verdiğini”, söyledi. CHP lideri Ecevit ise; “Cumhurbaşkanı seçiminde TBMM görevini başarıyla yaptı. Artık düzlüğe çıktık.” açıklamasında bulundu.¹⁹⁸ 12 Mart muhtırasını imzalayan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ise Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçlanmasıyla 12 Mart döneminin etkisini yitirdiğini belirtti.¹⁹⁹

Korutürk’ün seçilmesinden sonra 7 Nisan Cumartesi günü Ferit Melen, hükümetin istifasını sundu.²⁰⁰ Demokratik teamüllere uygun hareket eden Melen’in istifası, yeni Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından kabul edildi.²⁰¹

2.5. Naim Talu Hükümeti/ 36. Hükümet (15 Nisan 1973- 26 Ocak 1974)

Korutürk, yeni hükümetin kurulması için Millet Meclisi Başkanı’nın yanı sıra AP ve CHP liderleri ile temaslarda bulundu. CHP, AP ile koalisyon kurmak için seçimlere sıkıyönetimsiz gidilmesini ve fikir suçlarını da kapsayan genel bir af çıkartılmasını istedi.²⁰² Demirel, Çankaya Köşkü’nde Korutürk’le yaptığı görüşmede tarafsız başbakan olarak ticaret bakanı Naim Talu’yu önerdi. Talu’nun adaylığına kesin olarak karşı çıkan Ecevit’e karşılık Demirel, CGP lideriyle anlaşmaya vardı.²⁰³ Demirel ile görüşen Ecevit, başbakan aday olarak AP liderini önerirken konuyla ilgili açıklama yapan Cumhurbaşkanı Korutürk; *“Hükümetin parlamentoya dayalı olarak kurulacağını ve vatandaş, kısa zamanda devlet çarkının olağan şartlarla dönmekte olduğunu görecektir.”* dedi.²⁰⁴

Korutürk, yaptığı temaları 12 Nisan günü tamamlayarak hükümet kurma görevini ticaret bakanı ve kontenjan senatörü Naim Talu’ya verdi. Talu Hükümetinin kurulmasında AP ve CGP’nin kendi aralarında anlaşmaları çok önemli bir yer tutar. Çünkü bu iki parti, aralarında kurulan koalisyonun bir seçim hükümeti olması

¹⁹⁸ “Korutürk Başkan”, *Hürriyet*, 7 Nisan 1973, s.1; “Korutürk Cumhurbaşkanı Seçildi”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1973, s.1.

¹⁹⁹ Nedim Yalansız, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon Hükümetleri (1961-1980)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış DR Tezi, İzmir, 2002, s. 177.

²⁰⁰ “Hükümet İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1973, s.1; “Hükümet İstifa Etti, Korutürk Düşünüyor”, *Hürriyet*, 8 Nisan 1973, s.1.

²⁰¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 10, 53. Birleşim, 10.04.1973, s.612.

²⁰² “Korutürk”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1973, s.7.

²⁰³ “AP-CGP İle Anlaşıyor”, *Milliyet*, 11 Nisan 1973, s.1; “AP, Talu İçin CGP İle Anlaşmaya Vardı”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1973, s.1.

²⁰⁴ “Hükümet Parlamentoya Dayalı Olarak Kurulacak”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1973, s.1.

noktasında mutabık kalmıştı.²⁰⁵ Nitekim kurulacak olan hükümetin en önemli görevi ülkeyi sağ salim 1973'deki genel seçimlere götürebilmek olarak belirlenmişti. AP ile CGP koalisyon protokolü ile temel konularında anlaşırken, CHP Parti Meclisi, 12-13 Nisan günlerinde yaptıkları toplantılar sonucunda Talu'ya destek vermeyeceklerini, Talu'nun Ticaret Bakanlığı döneminde sermayedarların aşırı kâr elde etmesi için fiyat artışlarına yol açan tertiplerin öncüsü olduğu, Hükümete katılan partilerin Talu'nun icraatından sorumlu olacağı belirtildi.²⁰⁶ Bu tartışmalar devam ederken Talu temaslarını tamamlayarak kabine listesini Cumhurbaşkanı'na sundu.

Naim Talu'nun Başbakan olarak görevlendirilmesi, Millet Meclisinde Cumhurbaşkanlığı tezkeresiyle okundu.²⁰⁷ Aynı tezkere Senato Meclisinde ise 17 Nisan günü gündeme alındı.²⁰⁸ Sonuç olarak uzun ve meşakkatli görüşmelerden sonra hükümet kurmakla görevli Naim Talu, 15 Nisan günü hükümet üyelerini açıklayarak Cumhurbaşkanı Korutürk'e onaylattı. Kabinede 13 AP'li, 4 CGP'li, 5 Bağımsız ve 2 Parlamento dışı bakan yer aldı.²⁰⁹

Hükümet, 26 Nisan'da güvenoyu alarak göreve başladı.²¹⁰ Oylamada Hükümete; 261 "evet", 94 "red", 2 "çekimser" oy verildi. Hükümetin güvenoyu almasından sonra Millet Meclisinde teşekkür konuşması yapan Başbakan Talu, hükümet için en büyük zorluğun, hükümetin en fazla 5 buçuk aylık bir dönemde görevde kalması ile olağanüstü durumdan olağan duruma geçilerek huzurlu bir ortamda ülkeyi seçime götürmek olduğunu söyledi.²¹¹ Başbakan Naim Talu, sanayi çevrelerinin önem verdiği bir kişiydi ve bu özelliğiyle dikkat çekmekteydi.²¹² Bu nedenle iş dünyası da Hükümeti desteklemekteydi.

²⁰⁵ Nilay Kazdal, *Türkiye'de 1970 Sonrası Kurulan Koalisyon Hükümetlerinde Demokrasi Anlayışı*, Maltepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s.37.

²⁰⁶ "AP-CGP Koalisyon Protokolü Açıklanıyor", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1973, s.1.

²⁰⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 36, 96. Birleşim, 16.04.1973, s.642.

²⁰⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 10, 55. Birleşim, 17.04.1973, s.674.

²⁰⁹ "Hükümet Açıklandı", *Milliyet*, 16 Nisan 1973, s.1; "Talu, Bakanlarını Dün Gece Açıkladı", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1973, s.1.

²¹⁰ "Meclis, Hükümete Güvenoyu Verdi", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1973, s.1; "Talu Hükümeti Güven Oyu Aldı", *Milliyet*, 27 Nisan 1973, s.1.

²¹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 36, 99. Birleşim, 26.04.1973, s.755.

²¹² Fuat Özdiñç, *Hegemonya Krizi ve Türk Sağı: Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti Örneği*, Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış DR Tezi, Ankara, 2013, s.67.

Naim Talu²¹³ Hükümetinin göreve başlamasıyla birlikte bir süredir ülkede yaşanan hükümet krizi sona erdi. Fakat yeni kurulan hükümetin önünde iç ve dış politikada önemli sorunlar beklemekteydi. Talu, hükümet programını mecliste okurken kendisine karşı sert eleştiriler yönetildi. Talu yaptığı açıklamada; asıl gayelerinin ülkeyi 14 Ekim 1973 genel seçimlere götürmek olduğunu, aşırı akımların ortadan kaldırılacağını, yoksulluk ve işsizlikle mücadele edileceğini, fiyat istikrarının sağlanacağını, daha önce başlatılan reform çalışmalarının sonuçlandırılacağını ve özel sektöre de teşvik verileceğini belirtti.²¹⁴ Açıklanan bu program, önce özel sektöre teşvik dolayısıyla Türkiye Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Timisi tarafından sert bir dille eleştirilirken, CHP tarafından da bu hükümetin, Türkiye gerçeklerine uygun olmadığı ve sağ görüşlü bir Hükümet olduğu belirtildi.²¹⁵ Buna rağmen Hükümeti AP ve CGP desteğiyle kuran Talu, bu durumun Türk demokrasi tarihi için önemli bir gelişme olduğunu belirtti. Dış politikada bu dönemde Kıbrıs Sorunu, AET ve NATO ile ilişkiler önemli bir yer tutacaktı. Özellikle Kıbrıs Sorunu ile ilgili yaptığı değerlendirmede, bu sorunların millî bir mesele olduğunu, bu konuda herhangi bir oldubittiye asla müsaade edilmeyeceğinin altını çizdi.²¹⁶

AP-CGP Koalisyonu, ülkeyi seçime götürmek üzere kurulan bir hükümet olsa da aralarında birtakım anlaşmazlıklarda çıktı. Özellikle iki parti Siyasî Partiler ve Seçim Kanunlarında yapılacak olan değişikliklerle alâkalı olarak karşı karşıya geldi. AP seçimlere Barajsız D'hondt Sistemi'yle girilmesini isterken, CGP ise küçük bir parti olduğu için seçimlere Milli Liste Sistemi'yle girilmesini savundu. Yaşanan sorunlar ışığında 1 Temmuz 1973 tarihinde Meclis tatile girdi ve seçim kampanyaları başladı.²¹⁷

²¹³**Mehmet Naim Talu:** Kabataş Erkek Lisesi ve ardından girdiği İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesini 1943 yılında bitirdi. Kısa bir süre Sümerbank'ta görev aldı, 1946'da Merkez Bankası'na geçti. 1966'da Genel Müdür Vekili, 1967'de Genel Müdür oldu. 1970'de Merkez Bankası İdare Meclisinin Başkanlığına getirildi. 2. Erim Hükûmeti ve Melen Hükümetlerinde Ticaret Bakanlığı, 1972 yılında Ticaret Bakanı iken, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine atandı. Melen Hükümetinin istifası üzerine, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Adalet Partisi'nin gösterdikleri ortak aday olarak 36. Hükümeti Kurdu. 1973 Genel Seçimden sonra da CHP-MSP Koalisyonu kurulana kadar (Şubat 1974) işbaşında kaldı. 1976 yılında Kontenjan Senatörlüğü sona erdi. 15 Mayıs 1998'de İstanbul'da vefat etti. Bkz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *age*. C.7, s.322.

²¹⁴“Reformlar”, *Milliyet*, 21 Nisan 1973, s.9;“Program Meclislerde Okundu”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1973, s.1.

²¹⁵“CHP’ni görüşü: Hükümet Türkiye Gerçeklerine Ters Düşüyor”, *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1973, s.1.

²¹⁶*TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 36, 97. Birleşim, 20.04.1973, s.694-699; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 57 Birleşim, 20.04.1973, s.4-9.

²¹⁷Kazdal, *agt*, s.38.

14 Ekim’de gerçekleşecek olan genel seçimlere gidilirken, liderler mitinglerde birtakım açıklamalarda bulundu. Demirel, 1961 Anayasası’nı suçlarken Ecevit, doğuya komando değil kalkınma getireceğiz dedi. Cumhuriyet Başsavcılığı ise Millî Selamet Partisi’ne (MSP) Arap ülkelerinden para yardımı aldığı iddiasıyla soruşturma açtı.²¹⁸ Bu seçimler, CHP-AP-MSP Genel Başkanları için önem arz etmekteydi. CHP’de İnönü’den sonra Genel Başkanlığa getirilen Ecevit için ilk ciddi sınav olacakken, AP Lideri Demirel ise tek başına iktidara gelme planları yapmaktaydı. Erbakan’ın kurduğu Milli Nizam Partisi, Anayasa Mahkemesi kararınca 1971’de kapatılırken, 1972’de Milli Selamet Partisi kuruldu. Böylelikle bu seçimler “Millî Görüş” felsefesini ortaya koyan Erbakan içinde rüştünü ispat edeceği bir seçim olacaktı.²¹⁹

İç politikada seçim çalışmaları yaşanırken, dünya gündemi 6 Ekim günü İsrail, Mısır ve Suriye arasında savaş başlamasıyla çalkalandı. Böylelikle Arap- İsrail Savaşları’na bir yenisi daha eklendi.²²⁰ Uzun zamandır ülke gündemini meşgul eden genel seçimler²²¹ (milletvekili ve (1/3) senato seçimi) daha önce belirlenen 14 Ekim²²² Pazar günü yapıldı.

Genel seçim sonuçlarına göre CHP önemli bir başarı elde ederek birinci parti olmasına rağmen, tek başına bir hükümetin kurulamayacağı ve bir koalisyon hükümeti

²¹⁸ “Cumhuriyet Başsavcılığı MSP İçin Soruşturma Açtı”, *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1973, s.1.

²¹⁹ Turan, *age*, s.284.

²²⁰ “İsrail-Arap Savaşı Başladı”, *Milliyet*, 7 Ekim 1973, s.1; “Ortadoğu Yine Kana Bulandı”, *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1973, s.1.

²²¹ 1973 seçiminde Barajsız d’Hondt Sistemi uygulanmış, bu seçimin en önemli sonucu, hiçbir partinin tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşamaması olmuştur. Böylece Türkiye, 1961 – 1965 döneminde tanıştığı koalisyonlarla yönetilme modeline geri dönmüştür. Her ne kadar 12 Mart 1971 Muhtırası sürecinde koalisyonlar kurulmuş olsa da, bu, seçim sonucunun dayattığı değil, dönemin özelliklerinden kaynaklanan bir koalisyon sürecidir. 1973 yılı seçimi ile ilgili birtakım seçim sistemi senaryoları yapıldığında ise elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür: Eğer bu seçimde barajsız d’Hondt Sistemi yerine millî bakiye sistemi uygulanmış olsaydı, meclise giren parti sayısının 8; %10 ülke barajlı d’Hondt ve çifte barajlı d’Hondt sistemlerinin uygulanması durumunda ise 4 (CHP, AP, DP ve MSP) partinin meclise girmiş olacaktı. %33,3 oy oranıyla birinci sırayı alan CHP; sadece 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde uygulanan liste usulü çoğunluk sisteminin tatbiki durumunda tek başına hükümet kurabilecekti. Bkz. Alper Gülbay, *12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Seçimler ve Sonuçları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara, 2017, s.121.

²²² Genel seçim, Anayasa’nın Geçici 12’nci maddesi gereğince 12 Ekim 1973 günü yapılacaktı. Fakat bu tarihin Pazar gününe denk gelmediği anlaşılmıştır. Yeni bir anayasa değişikliği yapılması için gerekli zaman da bulunmadığı için Yüksek Seçim Kurulu’nun 24 sayılı kararıyla, seçim tarihinin tespitinde maddi bir hata olduğu kabul edilmiş ve seçimlerin 14 Ekim 1973 Pazar günü yapılmasına karar verilmiştir (Armağan, 1979: 227). Bkz. Servet Armağan, *Türk Esas Teşkilat Hukuku, I. Kitap*, İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 227.

kurulması gerektiği anlaşıldı.²²³ Genel seçim sonuçları aynı zamanda Bülent Ecevit içinde kişisel bir zafer olarak tarihe geçecekti. Kendisine bu seçim esnasında halka yakınlığı ve içtenliği ile ilgili olarak “Karaoğlan” lakabı da verilmeye başlandı.²²⁴ Yaşanan durum hükümet kurma sürecinin zorlu ve uzun olacağı beklentisini yükseltmekteydi. Koalisyon için en güçlü adaylar, CHP ve MSP olarak görülmekteydi. Bu durumun nedenleri ise; MSP’nin ekonomik ve toplumsal sorunlara yaklaşım tarzı, her iki partinin de AP’yi rakip olarak görmeleri, inanç ve düşünce özgürlüğü konularında ortak bir payda da buluşmaları sayılabilir.²²⁵

CHP Lideri Ecevit, koalisyon hükümeti kurulmasında en önemli sorumluluğun kendilerine ait olduğunu belirtirken, Konya Milletvekili Necmettin Erbakan ise, CHP-MSP iktidarının denenebileceğini, AP-DP ve CGP’nin kriz yaratan partiler olduğunu açıkladı.²²⁶ Seçimde istediği başarıyı elde edemeyen AP Lideri Demirel ise yaptığı değerlendirmede; Milletin kendilerine muhalefet görevi verdiğini ve milletin kararına saygılı olduklarını, devlete sadık bir muhalefet yapmaya çalışacaklarını belirtti.²²⁷ Cumhurbaşkanı Korutürk ise seçim sonuçlarıyla ilgili olarak 20 Ekim’de Türkiye Radyoları’nda yaptığı konuşmada: “*Seçmen vatandaş oylarıyla siyasî kanaatini belirtmiş ve sonuçlar her türlü itirazdan arınmış olarak kamuoyuna açıklanmıştır. Hep birlikte 50. yıla barış içinde girmiş olmanın sevincini hissedelim devlet idaresinde partizanlık yerine ehliyetli yönetim getirelim*” dedi.²²⁸

Cumhurbaşkanı seçim sonuçlarına göre beklentisini açıklarken, 21 Ekim günü MSP Genel Başkanlığı görevinden ayrılan Süleyman Arif Emre’nin yerine, beklenildiği gibi Necmettin Erbakan Genel Başkan oldu.²²⁹ 22 Ekim tarihinde Genel Başkan Demirel başkanlığında toplanan AP Genel İdare Kurulu, hiçbir koalisyona katılmama kararı aldı. Bunun sebebi ise AP dışında diğer partilerin kendi aralarında koalisyon hükümeti oluşturabilmelerinin mümkün oluşuydu.²³⁰

²²³ “Sonuç: CHP 185, AP 148, MSP49, DP45, CGP13, MHP 3, TBP 1”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1973, s.1.

²²⁴ Bulut, *agt*, s. 256.

²²⁵ Muzaffer Ayhan Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 1. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2007, s.110.

²²⁶ “Erbakan: CHP Tek Başına İktidar Olmalı”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1973, s.1,7.

²²⁷ “Demirel Koalisyona”, *Milliyet*, 17 Ekim 1973, s.11.

²²⁸ “Ata’nın Devrimleri ve Cumhuriyet Korunacak”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1973, s.1.

²²⁹ “MSP’de Lider Değişikliği”, *Milliyet*, 22 Ekim 1973, s.1; “Erbakan, MSP Genel Başkanı Oldu”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1973, s.1.

²³⁰ “AP Genel İdare Kurulu Hiçbir Koalisyona Katılmama Kararı Aldı”, *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1973, s.1.

Koalisyon görüşmeleri partiler arasında devam ederken, beklenen gelişme yaşandı ve Başbakan Talu önderliğindeki Hükümet, 23 Ekim Salı günü istifa etti. Bu durum Türk siyasî hayatında, 12 Mart 1971 Askeri Darbesi'yle başlayan ve 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri'ne kadar devam eden "Ara Rejim Dönemi'nin" de sonu oldu.²³¹ İstifayı onaylayan Cumhurbaşkanı Korutürk, yeni hükümet kurulana kadar Talu Hükümetinin işbaşında kalmasını istedi.²³²

2.6. Bülent Ecevit Hükümeti/ 37. Hükümet (26 Ocak 1974- 17 Kasım 1974)

Korutürk, parti liderleriyle yaptığı görüşmeler neticesinde, 27 Ekim günü yeni hükümeti kurma görevini CHP lideri Bülent Ecevit'e verdi. Ecevit, konuyla ilgili: "*Sayın Cumhurbaşkanı, yeni hükümeti kurma görevini bana verdiler. Kendilerine teşekkür ettim. Görevimin zor olduğunu biliyorum. Ama umutsuz değilim*"²³³ dedi. Ecevit, parti liderleriyle görüşürken koalisyon için en kuvvetli ihtimal CHP-MSP koalisyonu olarak görünüyordu.²³⁴

MSP Lideri Erbakan, koalisyona katılmayıp muhalefet edeceğini açıklayan AP Lideri Demirel'e, bir mektup yazarak, ülke çıkarları için koalisyona katılmaya davet etti.²³⁵ AP, Demirel başkanlığında aldığı kararla Erbakan'ın gönderdiği mektuba olumsuz cevap verdi.²³⁶ Ecevit ise koalisyon görüşmeleri için MSP ile temaslarını artırdı. CHP-MSP koalisyon görüşmeleri, özellikle MSP'nin yerel seçimlerin ertelenmesini istemesi²³⁷, CHP'nin bu isteği reddederek gerekirse erken seçime gideriz restiyle çıkmaza girdi.²³⁸ MSP ilk etapta koalisyona olumlu baksa da 6 Kasım günü yapılan açıklamayla koalisyona "hayır" dedi.²³⁹ Erbakan, hayır kararını yazdığı mektupla, MSP Parti Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk aracılığıyla Ecevit'e iletti.²⁴⁰ Bu durum Ecevit önderliğinde bir hükümetin bu aşamada kurulamayacağını göstermekteydi. Ecevit, hükümeti

²³¹Bulut, *agt*, s. 340.

²³²"Hükümet Çekildi", *Akşam*, 24 Ekim 1973,s.1;"Talu Hükümeti İstifa Etti", *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1973, s.1;*TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 1. Birleşim, 24.10.1973, s.6.

²³³"..Ve Ecevit Başbakan", *Hürriyet*, 28 Ekim 1973, s.1;"Hükümeti Kurmakla Ecevit Görevlendirildi", *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1973, s.1.

²³⁴"Ecevit, Erbakan'la Koalisyon İçin Görüştü", *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1973, s.1,7.

²³⁵"Erbakan, Demirel'e Mektup Gönderdi", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1973, s.1.

²³⁶"AP, Erbakan'ın Çağrısına Hayır Dedi", *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1973, s.1.

²³⁷"MSP: Mahallî Seçim Hazırana Ertelensin", *Milliyet*, 3 Kasım 1973,s.1.

²³⁸"Koalisyon İçin CHP Taviz Vermiyor",*Cumhuriyet*, 4 Kasım 1973, s.1,7.

²³⁹"MSP, Koalisyona ", *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1973, s.7.

²⁴⁰"MSP: Hayır, Dedi", *Milliyet*, 7 Kasım 1973,s.6.

kuramayacağını Cumhurbaşkanı Korutürk'e bildirdi. Cumhurbaşkanı, yaptığı görüşmeler neticesinde görevi bu kez de AP Lideri Demirel'e verdi.²⁴¹

Demirel'in temasları neticesinde DP Başkanı Ferruh Bozbeyli: “*Zaaflarla malul olmayan, başarısızlıkları sabit olmamış ve yıpranmamış bir hükümet kurulması gerekiyor*” derken CGP Başkanı Turhan Feyzioğlu ise; “*Biz düğümü çözecek sayıya sahip değiliz*” diyerek koalisyon için net bir cevap vermedi.²⁴² MSP ise AP ile koalisyona olumlu yaklaştı. MSP Lideri Erbakan; “*Memleketin hükümete kalmaması için bazı fedakârlıklar yapabiliriz. Biz DP'nin bulunduğu noktada değiliz, oturup konuşabiliriz...*”²⁴³ dedi. Bu arada Meclis Başkanlığı seçiminde de problem yaşanıyordu. Bülent Ecevit, 15 Kasım günü yaptığı açıklamada, hükümetin kurulamamasından ziyade Meclis Başkanlığı seçiminde yaşanan kriz ile ilgili olarak bir açıklama yapıp: “*AP yöneticilerinin Meclis Başkanlığı konusunda verdikleri sözde durmadıklarını söylerken. Böyle bir davranıştan güven bunalımı doğar. Güven bunalımı ise, hükümet bunalımından da, parlamento başkanlığı bunalımından da daha tehlikelidir*” diyerek AP ile ilgili ithamlarda bulundu.²⁴⁴ Ayrıca Ecevit, MSP Lideri Erbakan tarafından ortaya atıldığı iddia edilen, AP-CHP-MSP koalisyonunu da geleneklere aykırı olduğu gerekçesiyle reddetti.²⁴⁵ Bütün bu gelişmeler neticesinde Süleyman Demirel, Hükümeti kuramayacağını Cumhurbaşkanı Korutürk'e ilette. Yaşanan bu durum, Hükümet kurulamama krizinin derinleşmesine neden olmaktadır.

Bir türlü kurulamayan hükümetin tesis edilmesi için Korutürk, tekrardan parti genel başkanlarıyla görüşmeler yapmaya başladı. Gündeme bir ara CHP-AP koalisyonu gelse de²⁴⁶, CHP Lideri Ecevit bu duruma kapılarını kapatırken; “*biz, idare-i maslahatçı hükümet kuramayız*” dedi.²⁴⁷ Parti liderleri, Cumhurbaşkanı Korutürk ile yaptıkları görüşmeler neticesinde verdikleri cevaplarda CHP Lideri Ecevit, bir azınlık hükümeti kurulabileceği veya erken seçim olabileceği noktasında yoğunlaştı. AP Lideri Demirel, azınlık hükümeti kurulmasının, krizi daha da derinleştireceğini ifade ederken, DP ve CGP

²⁴¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 4. Birleşim, 13.11.1973, s.112; “Hükümeti Kurmayı Bu Kez Demirel Deneyecek”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1973, s.1.

²⁴² “Bozbeyli, Demirel’li Koalisyonu Reddetti”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1973, s.1.

²⁴³ “Erbakan AP’ye Evet Dedi”, *Milliyet*, 16 Kasım 1973, s.1.

²⁴⁴ “Bülent Ecevit, AP’yi Güven Bunalımı Yaratmakla Suçladı”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1973, s.1.

²⁴⁵ “Ecevit, Demirel’in Başkanlığında 3’lü Koalisyonu Reddetti”, *Milliyet*, 17 Kasım 1973, s.1; “Ecevit, AP’nin Önerdiği 3’lü Koalisyonu Reddetti”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1973, s.1.

²⁴⁶ “Korutürk CHP-AP”, *Milliyet*, 20 Kasım 1973, s.6.

²⁴⁷ “CHP, AP ile Koalisyona Katılmayı Kabul Etmedi”, *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1973, s.1.

Liderleri de yaptıkları açıklamalarla Demirel'i desteklediler.²⁴⁸ MSP ise yapmış olduğu istişarelerde bir sonuca varamadı.²⁴⁹ Bir ayı aşkın zamandır kurulamayan koalisyon hükümeti, parti liderlerinin birbirlerini suçlamalarıyla dahada karmaşık bir hal almaktaydı. Demirel, CHP'nin solun neresinde bulunduğunun belli olmadığını, MSP koalisyonunun kurulabileceğini belirtirken, DP ise Demirelsiz sağ görüşlü bir koalisyon önerisinde bulundu.²⁵⁰ CHP Lideri Ecevit, hükümet krizinin yaşanmasında AP'nin çelişki içinde bulunmasının önemli bir etken olduğunu yineledi. Ayrıca partilerin kişisel çıkarları ile isteklerini bir kenara bırakmasıyla hükümetin kurulabileceğini belirtti.²⁵¹ Başbakanın seçilememesi Millet Meclisi çalışmalarını aksatırken, 1974 mali yılı bütçesinin de onaylanması ve yürürlüğe girmesini engelliyordu.²⁵²

Cumhurbaşkanı Korutürk, koalisyon hükümeti kurulabilmesi için tekrardan görüşmelere başladı.²⁵³ 4 Aralık günü radyo ve televizyonlarda açıklamalarda bulunan Korutürk, CHP-AP'nin millî bir koalisyon kurabileceğini söyledi.²⁵⁴ Cumhurbaşkanı'nın CHP-AP Koalisyonu'nu istemesindeki temel sebep, iki partinin meclisteki çoğunluğu oluşturmaları ve anlaşmaları durumunda ülkedeki birçok problemi çözebilme durumlarıydı. Fakat iki partinin uzlaşamayacağı aşikârdı. Ecevit, Cumhurbaşkanının açıklamasına binaen aralarında güven problemi olan iki partinin “milli bir koalisyon” kurmasının güç olduğunu, ancak erken seçime gitmek için farklı bir yol olabileceğini belirtti.²⁵⁵ Bu arada hükümet kriziyle ilgili olarak Türk-İş yaptığı açıklamada; CHP-AP koalisyonunun ülkenin çıkar yolu olduğunu açıkladı.²⁵⁶ CHP liderinin “erken seçim” üzerinde ittifak kurulabileceğini açıklamasından sonra ülkede yeni bir seçim heyecanı yaşanmaya başladı. 9 Aralık'ta bu defada yerel seçimler yapılacaktı.

9 Aralık'ta gerçekleşecek mahalli seçimler için partiler seçim çalışmalarını hızlandırdı. Yapılan seçimler sonucunda CHP önemli bir başarı elde ederken, AP ise güç kaybetmeye devam etti.²⁵⁷ AP Lideri Demirel, seçim sonuçlarını değerlendirirken,

²⁴⁸“Ecevit ve Demirel Görüşlerini Korutürk'e Bildirdiler”, *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1973, s.1,7.

²⁴⁹“MSP Hükümet İçin Dün Karar Veremedi”, *Milliyet*, 22 Kasım 1973,s.1.

²⁵⁰“Siyasî Temaslar Durdu, Liderler Birbirini Suçluyor”, *Cumhuriyet*,24 Kasım 1973, s.1.

²⁵¹“AP Söze Bağlılığın Erdemini Kavrıyamadı”, *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1973, s.1.

²⁵²“1974 Yılı Bütçesinin Ele Alınması Önemli Bir Sorun Haline Geliyor”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1973, s.1.

²⁵³“Korutürk Liderlerle Tekrar Görüşüyor”, *Milliyet*, 27 Kasım 1973,s.1.

²⁵⁴“Korutürk, CHP-AP Koalisyonu istiyor”, *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1973, s.1,7.

²⁵⁵“Ecevit: Kararımızı Değiştirmemiz Güç”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1973, s.1.

²⁵⁶“Türk-İş: Çıkar Yolu CHP-AP Koalisyonu”, *Milliyet*, 7 Aralık 1973,s.1.

²⁵⁷“Ecevit: CHP'nin Gücü Artarak Devam Ediyor”, *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1973, s.1,7.

mahallî seçimlerin sonuçlarının hükümet sorunun çözümünde herhangi bir etkisinin olmadığını söyledi.²⁵⁸ AP’de üst üste yaşanan bu başarısızlıklar parti içerisinde de çeşitli tartışmaları beraberinde getirecekti. CHP’de ise elde edilen başarılar Genel Başkan Ecevit’in koltuğunu sağlamlaştırırken, parti içi muhalefetine sesini kısmaktaydı. Yerel seçimlerden kısa bir süre sonra, CHP Genel Başkanı Ecevit’in makam telefonunun MİT’e ait olduğunun ortaya çıkması, siyasetin gündemi bir anda değiştirdi.²⁵⁹ Siyasî arenada yaşanan bu olay, büyük bir güven problemi oluşmasına neden oldu. Aynı zamanda bir taraftan da hükümet krizi kaldığı yerden devam etmekteydi.

Yapılan görüşmelerde bir aşama kat edilemeyince Cumhurbaşkanı Korutürk, ülkeyi erken seçime götürecek yeni hükümeti kurma görevini Naim Talu’ya verdi.²⁶⁰ Talu, parti başkanlarıyla yaptığı ilk tur görüşmelerinde bir sonuç elde edemezken Erbakan, AP-CGP-MSP Koalisyonu ’nu önerirdi. CGP-DP önerilen bu koalisyona karşı çıktı. CHP-AP ise erken seçim şartıyla hükümete katılabileceklerini bildirdiler.²⁶¹ Böylece ilk tur görüşmelerinden somut bir sonuç çıkmadı. Bu duruma rağmen Talu, bütün imkânları zorlayarak hükümeti kurmaya çalışacağını belirtti.²⁶²

İkinci tur görüşmelerine başlayan Naim Talu, AP-CHP liderlerinden aynı cevapları alırken, diğer partilerinde görüşüne başvurdu.²⁶³ Bu sırada Türk siyasetine damga vuran 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 25 Aralık günü kalp yetmezliğinden vefat etti.²⁶⁴ Millet Meclisinde Başbakan Talu ve diğer parti liderleri, İnönü’nün vefatı dolayısıyla bir konuşma yaptılar. Talu yaptığı konuşmada:

“... Sayın İnönü’nün ebediyen aramızdan ayrılmış olması münasebetiyle acımız büyüktür ve sonsuzdur. Bu münasebetle Bakanlar Kurulumuzun ve şahsımın üzüntülerini huzurunuzda bir kere daha ifade etmek isterim. Acı haberi aldığımız andan itibaren Hükümet olarak çalışmalara başladık ve bu büyük insanın lâyık olduğu şekilde uğurlanması içim gerekli tertipleri almaya gayret sarf ettik. Bu arada Bakanlar Kurulumuz, cenazenin toprağa verilmesine kadar bayrakların yarıya çekilmesi ve Sayın

²⁵⁸ “Liderler Ne Diyor”, *Milliyet*, 11 Aralık 1973, s.7.

²⁵⁹ “Telefonun MİT’e Ait Olduğu Saptandı”, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1973, s.1.

²⁶⁰ “Korutürk, Erken Seçim Milli Koalisyon Önerdi”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1973, s.1; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 13. Birleşim, 18.12.1973, s.222; *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 23. Birleşim, 18.12.1973, s.86.

²⁶¹ “AP, Milli Koalisyonu Katılabileceğini Açıkladı”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1973, s.1.

²⁶² “Talu: Her İmkânı Zorlayacağım”, *Milliyet*, 21 Aralık 1973, s.1.

²⁶³ “Talu Liderlerle 2. Tur Görüşmesini Bitirdi”, *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1973, s.1,9.

²⁶⁴ “İnönü’yu Kaybettik”, *Hürriyet*, 26 Aralık 1973, s.1; “İnönü Öldü”, *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1973, s.1.

İnönü'nün Anıtkabir’de tespit edilen mahal-i mahsusa gömülmesi için gerekli kararı almış bulunmaktadır.”²⁶⁵

İnönü, yapılacak olan devlet töreninden sonra Anıtkabir’e defnedilecekti. İnönü’nün vefatıyla siyasî gündem bir müddet değişse de ülkedeki hükümet krizi her geçen gün büyüyerek devam etmekteydi. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Talu, 2. tur görüşmelerinden de sonuç elde edemeyince Korutürk’ten affını istedi. Cumhurbaşkanı bu isteğini kabul etmeyerek görevi tekrardan Talu’ya verdi.²⁶⁶ Talu, yaptığı açıklamada, durumun artık önemli bir kriz haline geldiğini partilerin fedakârlık yapmaları gerektiğini belirtti.²⁶⁷ Ecevit ise yaptığı açıklamada; Talu’nun CHP dışında hükümet kurması gerektiğini belirtti. Bunun sebebini ise erken seçim hükümeti önerilerinin diğer partiler tarafından desteklenmemesini gösterdi.²⁶⁸ Böylelikle hükümet kurma krizi aralık ayında da çözüme kavuşturulamadı.

Naim Talu, ocak ayında hükümetin kurulması için görüşmelere devam etti. Bu bağlamda MSP ve DP, CHP haricinde bir koalisyonu destekleyeceklerini Talu’ya bildirdi.²⁶⁹ AP ise, milli koalisyonun meclisteki güçlü partilerden kurulabileceği üzerinde durmaktayken, Talu başkanlığında AP-MSP-DP koalisyonuna karşı olduklarını açıkladı.²⁷⁰ AP, Demirel’in başbakanlığında ve CHP dışında bir koalisyonda ısrar etmekteydi.²⁷¹ Hükümeti kurma konusunda istediği sonuca ulaşamayan Talu, 10 Ocak 1974’te temaslarını tamamladı.²⁷² Bütün bu gelişmeler ışığında Talu, Cumhurbaşkanı’ndan hükümeti kurma görevinden bir kez daha affını istedi.

Hükümetin kurulması bir türlü gerçekleşemezken, TMMM’ de Erbakan’ın önerisiyle CHP-MSP görüşmesi gerçekleşti.²⁷³ Korutürk ise bu yakınlaşmayı yakından takip ederken hükümet kriziyle ilgili olarak Millet ve Senato Meclisi Başkanlarından öneriler istedi.²⁷⁴ 3 gün gerçekleştirilen görüşme trafiği neticesinde, başbakanlık

²⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 25. Birleşim, 27.12.1973, s.95.

²⁶⁶ “Korutürk AP-CHP Koalisyonu Önerdi”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1973, s.1.

²⁶⁷ “Naim Talu: Durum Bir Kriz Haline Geliyor”, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1973, s.1.

²⁶⁸ “Ecevit: Talu CHP Dışında Hükümet”, *Milliyet*, 31 Aralık 1973, s.11.

²⁶⁹ “MSP ve DP, CHP Dışı Koalisyona Evet Dedi”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1974, s.1.

²⁷⁰ “AP Milli Koalisyon Kararında Direniyor”, *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1974, s.1,7.

²⁷¹ “AP’nin Talu’ya Kesin Cevabı: Hayır”, *Milliyet*, 9 Ocak 1974, s.1.

²⁷² Ahmad, *age*, s. 322.

²⁷³ “CHP-MSP Koalisyonu Olasılığı Güç Kazandı”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1974, s.1.

²⁷⁴ “Korutürk, Meclis ve Senato Başkanından Formül İstedi”, *Milliyet*, 12 Ocak 1974, s.1; “Korutürk, Senato ve Meclis Başkanlarından Formül İstedi”, *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1974, s.1.

görevinin Ecevit'e verilmesi durumunda CHP-MSP koalisyonu kurulması noktasında anlaşmaya varıldı.²⁷⁵ Oluşan bu atmosfer neticesinde Cumhurbaşkanı Korutürk, Hükümet kurma görevini 2. kez Bülent Ecevit'e verdi.²⁷⁶ İki parti koalisyon hükümetinin protokolü için görüşmelere başlarken, özellikle Başbakan Yardımcısı olacak Necmettin Erbakan'ın yetkileri ve genel af konusunda pürüzler yaşandı.²⁷⁷ Yapılan görüşmelerde yaşanan pürüzler, CHP Antalya Milletvekili Deniz Baykal ve MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk'ün gayretleriyle ortadan kaldırılarak taraflar arasında anlaşma sağlandı.²⁷⁸ Yerel seçimlerde istediği sonuçları alamayan MSP'nin, olası bir erken seçimde de aynı sonuçları alma ihtimalini göz önünde bulundurması, CHP-MSP koalisyonunun²⁷⁹ kurulmasında etkili oldu.²⁸⁰

Korutürk, Hükümeti 26 Ocak'ta onaylayarak göreve başlamasını sağladı.²⁸¹ CHP ve MSP liderleri yaptıkları açıklamada, Hükümetin ülkedeki tüm vatandaşları temsil edeceğini belirttiler.²⁸² Oluşturulan yeni hükümetin üyeleri Millet ve Senato Meclislerinde okundu ve Ecevit, Hükümet Programını 1 Şubatta Meclise sunacağını söyledi.²⁸³ 1 Şubat Cuma günü Millet ve Senato Meclislerinde Hükümet Programı ile ilgili sunumunu yapan Başbakan Ecevit, 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri'nin sonuçları ve ülkenin içinde bulunduğu koşulların, hükümet kurulmasını güçleştirdiğini, yeni bir hükümetin kurulabilmesi için temasların ve çalışmaların üç aydan uzun sürdüğünü belirtti. Koalisyon kurarken karşılıklı birtakım fedakârlıklar yapılmasının doğal olduğunun, CHP-MSP Koalisyonu'nda başlıca ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarla

²⁷⁵“Ecevit'e”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1974, s.7.

²⁷⁶“Hükümet Kurma Görevi Yine Ecevit'e Verildi”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1974, s.1; *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 30. Birleşim, 16.01.1974, s.175; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 20. Birleşim, 17.01.1974, s.304.

²⁷⁷ “Ecevit ve Erbakan Görüştü, Kesin Sonuç Bugün Açıklanacak”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1974, s.1.

²⁷⁸ “Koalisyon Oldu”, *Milliyet*, 24 Ocak 1974, s.1; “Koalisyon Gerçekleşti”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1974, s.1.

²⁷⁹ Kurulan koalisyon hükümeti “asgari çoğunlukta koalisyon” niteliği göstermektedir. Koalisyon ortağı bir partinin ayrılması durumunda, hükümetin düşeceği ortadadır.

²⁸⁰ Arif İlman ve Cengiz Dönmez, “12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.21, (2015), s.167.

²⁸¹ “Millete Hayırlı Olsun”, *Hürriyet*, 26 Ocak 1974, s.1.

²⁸² “Kabine Kuruldu ve Onandı”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1974, s.1.

²⁸³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 23. Birleşim, 29.01.1974, s.340; *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 34. Birleşim, 29.01.1974, s.318.

ilgili olarak mutabık kaldıkları noktaların, karşılıklı fedakârlıklarla kıyaslanamayacak kadar çok ve önemli olduğunu vurguladı.²⁸⁴

Hükümet programının meclislerde okunmasından sonra programın müzakerelerine geçildi ve programla ilgili görüşmeler tamamlandı. Uzun uğraşlar sonucu kurulabilen Hükümetin önündeki tek engel, Mecliste yapılacak olan güven oylamasıydı. Güven oylamasının 7 Şubat günü yapılması kararlaştırıldı. 7 Şubat günü Millet Meclisinde yapılan güven oylamasına 373 üye katılırken; 235 “kabul”, 136 “red” ve 2 “çekimser” oy kullanıldı. Böylelikle yeni kurulan Hükümet, Millet Meclisinden güvenoyu alarak göreve başladı.²⁸⁵ Başbakan Ecevit Mecliste yaptığı teşekkür konuşmasında şunları söyledi:

“...Yüce milletimiz sivil, asker bütün fertleriyle ve kurumlarıyla demokrasiye bağlılığının sarsılmazlığını bu dönemde bir kez daha göstermiştir. Demokratik rejimin işleminde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bütün partilerimiz her sınavdan dünyanın hayranlığını kazanan başarılarla çıkmışlardır. Bütün bunlar içinde bulunduğumuz ortamın sorunlarını ve güçlüklerini azimle ve cesaretle göğüsleyebilmemizi kolaylaştırıcı etkenlerdir. Görevimizi yerine getirirken Türkiye Büyük Millet Meclisimizin ve partilerimizin yalnız desteğine değil, uyarılarına eleştirilerine ve denetimine de büyük değer vereceğiz. Özgürlükçü demokratik rejim ve sosyal adalet içinde ülkemizin kalkınması ve ulusumuzun mutluluğu uğrunda var gücümüzle çalışmayı ödevlerin en şerefli sayacağız. ...”²⁸⁶

Hükümetin güvenoyu almasıyla birlikte “Birinci Ecevit Hükümeti” kuruldu ve Bülent Ecevit, Türkiye Cumhuriyeti’nin 16. Başbakanı olarak göreve başladı. Uzun uğraşlar sonucunda kurulan CHP- MSP Koalisyon Hükümeti göreve başladığında, ülke içinde ve dışında halledilmesi beklenen birçok sorun vardı. Kabinede CHP 18, MSP ise 7 üye ile bakanlıkları paylaştı. Birbirlerinden ideolojik olarak farklı görüşlere sahip olan fakat konjonktür gereği kurulan bu hükümetin uzun ömürlü olmayacağı görüşü hakimdi.²⁸⁷ Hükümet programında belirtildiği üzere; iç huzuru sağlayabilmek için genel af ilan edilmesi, küçük işletmelerin korunması, vergi adaletinin sağlanması, düşünce ve

²⁸⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 35. Birleşim, 01.02.1974, s.349-350; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 25. Birleşim, 01.02.1974, s.352-353.

²⁸⁵ “Ecevit Hükümeti Dün 235 Oyla Güven Aldı”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1974, s.1.

²⁸⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 38. Birleşim, 07.02.1974, s.561.

²⁸⁷ Turan, *age*, s.298.

inanç özgürlüklerindeki kısıtlamaların kaldırması gibi konuların üzerinde duruldu.²⁸⁸ Dış politikada ise Hükümeti bekleyen en önemli sorunlar, Kıbrıs ve afyon ekim yasağının kaldırılması olacaktı. Etkin bir dış siyaset hedefleyen hükümet, 6 Nisan günü Fransa Cumhurbaşkanı Georges Pompidou'nun cenaze törenine, Başbakan Ecevit ve Başbakan Yardımcısı Erbakan ile katıldı.²⁸⁹

Hükümet programında da belirttiği gibi, yeni hükümetin ilk icraatlarından biri genel af çıkartmak oldu. Bu bağlamda Cumhuriyet'in 51. yıldönümünde genel affın çıkartılması anlamlı görüldü. CHP'li milletvekillerinin imzasıyla yasa önerisinde bulunuldu, aşırı akım ve anayasal düzeni değiştirme suçları af kapsamına alınmak istendi.²⁹⁰ Fakat Millet Meclisinde yapılan genel af ile ilgili oylama, hükümet ortaklarını karşı karşıya getirdi. Türk Ceza Kanunu'nun fikir suçlarını içeren 141 ve 142. Maddeleri af kapsamı dışında bırakıldı. Af tasarısının ilgili 2. maddesi, 215 kabul oyuna karşı 220 red oyu ile CHP'nin istediği biçimde çıkmadı.²⁹¹ Bu durumun yaşanmasında 20 MSP milletvekilinin muhalefete desteği ve diğer parti üyeleriyle yaptıkları kulisler, aynı zamanda MSP'nin affın kapsamının genişletilmesindeki çekinceleri etkili oldu. Özellikle, siyasî suçlardan hüküm giyenlerin genel af kapsamı dışında tutulmasını isteyen MSP'nin, bu konuda AP'den de destek alması krizin derinleşmesine neden oldu.²⁹²

Beklenmedik bir şekilde hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra üstelik programda da belirtilmesinde rağmen, yasanın geçirilememesi hükümet ortakları arasında büyük bir kriz doğurdu. Hatta kulislerde Ecevit'in istifa edebileceği bile ileri sürüldü.²⁹³ Konuyla ilgili Ecevit, *"Tuttuğumuz dal çatırdadı. MSP'ye ne ölçüde güvenmek gerekeceğine ilişkin kuşkular içindeyim!"* dedi.²⁹⁴ Bu durum bir güven bunalımı meydana getirirken, CHP Parti Meclisi koalisyondan çekilme kararı aldı.²⁹⁵ Buna rağmen, Kıbrıs sorununun yaşanması bu krizin ertelenmesini sağlayacaktı. Ayrıca CHP'nin Anayasa Mahkemesine başvurarak sorunu istediği şekilde çözümlemesi de Hükümetin devamını

²⁸⁸Özdiñ, *agt*, s.75.

²⁸⁹BCA, 30.181.2/ 312.167, (04 Nisan 1974).

²⁹⁰Turan, *age*, s.302.

²⁹¹Özdiñ, *agt*, s.76.

²⁹²Seda Yıldız , *Türkiye'de Polis-Siyaset İlişkisine Dönemsel Bir Bakış: 12 Mart 1971- 12 Eylül 1980 Arası Türk Polis Teşkilatı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı,Yayınlanmamış DR Tezi, Ankara, 2015, s. 96.

²⁹³"Ecevit'in İstifası Bekleniyor", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1974, s.1,7.

²⁹⁴Turan, *age*, s.303.

²⁹⁵"CHP Parti Meclisi, Ecevit'in Çekilme Görüşünü Onayladı", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1974, s.1.

sağlayacaktı. Lakin kurulan Hükümetin, daha ilk ciddi sınavda sınıfta kaldığı da gözden kaçmadı.

İç politikada af sorunu ile birlikte ekonomik sorunlar Koalisyon Hükümetini zorlarken, dış politikada da ilk ciddi sınav, ABD ile yaşanan “Afyon (Haşhaş) Ekim Yasağı Sorunu”²⁹⁶ olacaktı. Bu yasak yaklaşık 3 yıl devam etti ve yasağı²⁹⁷ CHP-MSP Koalisyonu, hükümet programı gereği kaldırdı. Ecevit konuyla ilgili Mecliste yaptığı açıklamada: “*Hükümetimiz dün aldığı ve yayınladığı bir kararla, Türkiye'nin altı ilinde ve bir ilinin de üç ilçesinde, sınırlı ve sıkı bir denetime bağlı olarak, haşhaş ekimine yeniden izin vermeyi kararlaştırmıştır*” dedi.²⁹⁸ Bu olaydan sonra ABD yönetimi, çok sert tepki vererek, 12 Temmuz 1974’de Senato ve Temsilciler Meclisinde Türkiye’ye yapılan askerî ve ekonomik yardımın askıya alınmasıyla ilgili ortak bir karar aldı. Buna rağmen Kıbrıs Sorunu’nun ortaya çıkmasıyla gündem bir anda değişti.²⁹⁹

CHP-MSP Koalisyonunun en önemli dış sorunu haline gelecek ve Hükümet ortaklarını karşı karşıya getirecek olan “Kıbrıs Sorunu”³⁰⁰ ortaya çıktı. Türkiye’nin

²⁹⁶ **Afyon Ekimi Sorunu:** ABD’de 1960’lı yıllardan itibaren büyük bir sorun haline gelen uyuşturucu kullanımı ile ilgili bir takım önlemler alınmaya çalışıldı. Bu anlamda ABD Başkanı Richard Nixon’ın 1968 yılında başkan olmasından sonra, Türkiye ile ilgili afyonekimi sorunu da gün yüzüne çıktı. Amerika Başkanı 1969 yılında, önce Türkiye’de üretilen tüm afyonu satın almak istediğini bildirirken, daha sonra da Türkiye’den haşhaş ekiminin durdurulmasını ve ekim yapılamamasından kaynaklanan zararın, ABD tarafından karşılanması teklif etti. Her iki teklifte Türkiye tarafından kabul edilmedi. Bkz. (Cemile Tarhan, *Bülent Ecevit ve Türk Dış Politikası*, T.C. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.57. Fakat haşhaş üretimi noktasında dünyanın önemli üreticilerinden olan Türkiye’ye ABD tarafından baskılar sürmekteydi. Demirel döneminde 1967’de yirmi bir olan afyon ekim alanı 1971 yılına kadar dörde indirmeyi kabul ederek bu konuda ilk ciddi taviz verildi. Amerikan yönetimi haşhaş ekiminin tamamen durdurulmasını istemekte ısrarı üzerine Nihat Erim Hükümeti 30 Haziran 1971’de Türkiye’de afyon ekiminin Temmuz 1972 tarihi itibarıyla yasaklandığını ilan etti. Bkz. (Mehmet Hanifi Tiryaki, *1. Milliyetçi Cephe Hükümeti Dönemi Türk Dış Politikası 31 Mart 1975–21 Haziran 1977*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.6.)

²⁹⁷ **Haşhaş Ekim Yasağı Kaldırılan Yerler:** Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak illerinin tamamı ile Konya ilinin Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın İlçelerinde 1974 -1975 Ekim yılı için yeniden haşhaş ekimi ve ham afyon üretimi yapılmasına izin verildi.

²⁹⁸ Tarhan, *agt*, s.59.

²⁹⁹ Tiryaki, *agt*, s.7.

³⁰⁰ **Kıbrıs Sorunu:** Aslında uzun zamandır çözülmemeyen bir hadiseydi. 1571 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından alınmasıyla Türk hâkimiyetine geçen ada, 93 Harbi dolayısıyla geçici olarak İngilizlere bırakılmıştı. I. Dünya Savaşı sürecinde ise İngilizler adayı kendi topraklarına kattı. 1950’li yıllardan sonra özellikle Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesi neticesinde adada yaşayan Türklere karşıda bir asimilasyon politikası izlendi. 11 Şubat 1959 ve 19 Şubat 1959 yıllarında imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti Devleti kuruldu. Bkz. (Akşin, *age*, s.417.) Bu tarihten itibaren Türkiye, İngiltere ve Yunanistan ile birlikte garantör devlet statüsü elde ederek Ada’da yaşayan Türklerin sorunlarını daha aktif bir şekilde çözmeye çalıştı. Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulması, Ada’da yaşayan Türklerin sorunlarına çözüm getirdi. Rumların saldırıları artarak devam etti. Adaya müdahale etmek isteyen Türkiye, ABD Başkanı tarafından gönderilen “Johnson Mektubu” ile uyarıldı ve müdahaleden vazgeçirildi. Bkz. (Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s.593-594.) Kıbrıs sorunu 1967’de

düzenlediği Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle ABD silah ambargosu koydu. Harekât nedeniyle Sovyetler Birliği başta olmak üzere, Türkiye'ye karşı uluslararası baskı arttı. Başbakan Bülent Ecevit, bu süreçte İngiltere'yi ziyaret ederek yaşanan sorunları ikili görüşmelerle çözmeye çalışmaktaydı.³⁰¹

Kıbrıs Harekâtı sürecinde hükümet, koalisyondaki bütün anlaşmazlıkları bir süreliğine öteledi ve ortak hareket etti.³⁰² Bununla birlikte Kıbrıs meselesinin iç politikada kullanılmaya başlanmasıyla çalkantılı bir döneme girildi. Eylül ayı itibarıyla yaşanan CHP-MSP anlaşmazlığı bir hükümet krizine dönüşmeye başladı. Ecevit, konuyla ilgili 3 Eylül'de İstanbul'da düzenlediği basın toplantısında ilk defa açıklama yaparken: *"Koalisyon içinde hükümet etme ve siyaset anlayışı bakımından uzlaştırılması güç ayrılıklar bulunduğunu"* söyledi.³⁰³ MSP lideri Erbakan ise konuyla ilgili, *"zorla ortaklık olmaz"* dedi.³⁰⁴ MSP, Kıbrıs Harekâtı'nda başta Ecevit olmak üzere CHP'li bakanların harekâta karşı geldikleri propagandasını yaparken, CHP'lilerde tam tersi iddialarda bulunmaktaydı.³⁰⁵ Erbakan, daha sonraki açıklamalarıyla koalisyonun devam etmesi gerektiğini ifade etse de Ecevit'in açıklamaları krizi dahada derinleştirecekti. Ecevit Associated Press Ajansının Ankara muhabirine verdiği demeçte: *"...Elbette bir erken seçim olsun isteriz"* dedi.³⁰⁶ Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başarıyla neticelenmesi Ecevit'i, iktidara tek başına gelebilmek için erken seçime gitme noktasında cesaretlendirdi. Ecevit böylelikle toplumsal desteği arkasına alarak bir seçim zaferi elde etmeyi planlamaktaydı.

İskandinav ülkelerine (Norveç-İsveç-Finlandiya-Danimarka) 18-30 Eylül arasında ziyarette bulunacak olan Ecevit, erken seçim içinde DP ile ilk kez temasa geçti.³⁰⁷ Ayrıca CHP Merkez Yönetim Kurulu, Ecevit başkanlığında toplanarak

Yunanistan da yaşanan askeri cunta ile tekrardan alevlenirken, Türkiye'nin kararlı tutumu neticesinde yaşanan bunalım yatıştırıldı. Bkz. (Zürcher, *age*, s.401.) 1974 tarihinde Yunan Askeri Cuntası tarafından planlanan Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un bir darbe ile devrilmesi ve Aşırı sağcı Sampson'un başa geçmesiyle adada durum oldukça kritik hale geldi. Türkiye bu durumu kabul etmeyerek adaya 20 Temmuz ve 14 Ağustosta iki defa müdahale ederek adanın yaklaşık %40'ına hakim oldu. Bu durum iç ve dış politikada Türkiye'yi başka bir atmosfere doğru sürükleyecekti. Bkz. (Özdiç, *agt*, s.77.)

³⁰¹ BCA, 30.181.2/ 318.508, (05 Ağustos 1974).

³⁰² Kara, *age*, s.123.

³⁰³ "MSP İle Görüş Ayrılığımız Var", *Milliyet*, 4 Eylül 1974, s.1; "Ecevit: MSP ile Uzlaşılması Güç Ayrılıklarımız Var", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1974, s.1.

³⁰⁴ "Erbakan: Zorla Ortaklık Olmaz Dedi", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1974, s.1.

³⁰⁵ İlman ve Dönmez, *agm*, s.169.

³⁰⁶ "Başbakan Erken Seçim İstediklerini Ancak Parlamentoda Çoğunluğu Sağlamanın Güç Olduğunu Söyledi", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1974, s.1.

³⁰⁷ "Ecevit ile Bozbeyli Erken Seçim Olasılığı Konusunu Görüştüler", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1974, s.1.

koalisyonun son durumunu görüştü.³⁰⁸ Erbakan ise koalisyonun devam edeceği inancını taşıdığını bildirse de, Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı ziyarette başbakan vekilliğini CHP'li Devlet Bakanı Orhan Eyüboğlu'na bırakacağını açıklaması, tansiyonu dahada artırdı.³⁰⁹ Devlet geleneğine aykırı olan bu durumun yaşanmasındaki en önemli sorun, koalisyon ortaklarının birbirlerine güvenlerinin olmamasıydı. Erbakan konuyla ilgili olarak, “*Ecevit geziye çıkarsa kendisine güle güle der, gelince de oturur, meselelerimizi konuşuruz*” dedi.³¹⁰ Erbakan ve MSP'li bakanlar Ecevit'in yapacağı kuzey gezisi kararnamesini imzalamayarak karşı bir hamle yaptı.³¹¹ Yaşanan bu durum Başbakan Bülent Ecevit için bardağı taşıran son damla olacaktı. Ecevit, yaptığı basın toplantısında, İskandinav gezisini Erbakan'ın seyahatle ilgili kararnameye imza atmadığından iptal ettiğini ve hükümette yaşanan görüş ayrılıklarının giderilemeyeceği gerekçesiyle istifa edeceğini açıkladı.³¹² Bütün bu gelişmeler neticesinde beklenen oldu ve Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan kendisine siyasî bir sonuç çıkarmak da isteyen Ecevit, 18 Eylül 1974'de istifa etti.³¹³ Uzun pazarlıklar neticesinde kurulan CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin ömrü 7 ay 22 gün sürdü.³¹⁴ Ecevit'in istifasını 18 Eylül'de kabul eden Cumhurbaşkanı Korutürk, yeni hükümetin kurulması için temaslara başlarken, hükümet kuruluna kadar Ecevit'in görevine devam etmesini istedi.³¹⁵

2.7. Sadi Irmak Hükümeti/ 38. Hükümet (17 Kasım 1974-31 Mart 1975)

Ecevit'in istifasından sonra yaptıkları açıklamalarda, Necmettin Erbakan yeni hükümetin AP-DP-MSP-CGP arasında kurulması gerektiğini belirtirken, AP lideri Süleyman Demirel, müstafi Başbakan Ecevit'in Kıbrıs Sorunu da dâhil olmak üzere, Türkiye'nin bütün meselelerinden kaçtığını belirtti.³¹⁶ 20 Eylül günü hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından tekrardan Ecevit'e verildi. Ecevit koalisyon için temaslara ivedilikle başladı.³¹⁷ MSP hariç, koalisyon için temalarını hızlandıran Ecevit, DP ile ön görüşmelerde prensipte uzlaşmasına rağmen, iki parti seçim takvimi

³⁰⁸ “CHP, Koalisyonun Son Durumunu Görüşmeğe Başladı”, *Milliyet*, 11 Eylül 1974, s.1.

³⁰⁹ “Koalisyon Sorunu Açıklık Kazanmadı”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1974, s.1,7.

³¹⁰ “CHP-MSP Ortaklığı Uzlaşmaz Noktaya Vardı”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1974, s.1.

³¹¹ İlman ve Dönmez, agm, s.169.

³¹² “Ecevit İstifa Edeceğini Açıkladı”, *Milliyet*, 17 Eylül 1974,s.1; “Başbakan Ecevit İstifa Edeceğini Açıkladı”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1974, s.1.

³¹³ Tiryaki, *agt*, s.21.

³¹⁴ Turan, *age*, s.322.

³¹⁵ “Ecevit'in İstifası Kabul Edildi”, *Milliyet*, 19 Eylül 1974,s.1.

³¹⁶ “Korutürk 4 Parti Lideri İle Görüştü”, *Milliyet*, 19 Eylül 1974,s.1; “Korutürk Yeni Hükümet İçin Temaslara Başladı”, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1974, s.1.

³¹⁷ “Ecevit, Koalisyon İçin ”, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1974, s.7.

konusunda anlaşılmadı. CHP'nin Aralık ayında erken seçim yapılmasında ısrar etmesi üzerine, hükümet için bir ilerleme kaydedilemedi. Bu gelişmeden sonra Ecevit görevden affını istedi ancak Cumhurbaşkanı Korutürk, bunu kabul etmedi.³¹⁸ Bunun üzerine CHP-DP koalisyon imkânı bir kez daha gözden geçirilirken, CHP'nin derhâl seçim koşulundan vazgeçtiği bildirildi. Bazı AP'li yöneticiler bütün denemeler sonuçsuz kaldığında CHP-AP koalisyonunun olası olduğu görüşündeydiler.³¹⁹ Buna rağmen yapılan görüşmelerde bir sonuç elde edilemedi. DP'nin koalisyonu kabul etmemesinde bir sağ koalisyon kurulabilme olasılığı ve DP içerisinde CHP ile koalisyonun istenmemesi etkili oldu.³²⁰

Zikredilen gelişmelerden sonra Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümet kurma görevini bu kez AP lideri Demirel'e verdi. Demirel: *"hükümeti kurma çalışmalarına derhal başlayacağım ve bu görevi itina ile başarıya ulaştırmak için bütün gücümle ifa etmeye çalışacağım"* dedi.³²¹ Demirel, bir sağ hükümet kurabilmek için harekete geçse de henüz teklif götürmediği DP'den, lidersiz bir koalisyon açıklaması gelirken, CHP erken seçim ya da azınlık hükümeti üzerinde durdu. MSP ise ülke geleceği için AP ile koalisyona girebileceğini açıkladı.³²² Erbakan; ülkenin içerisinde bulunduğu iç ve dış şartlardan ötürü biran evvel bir hükümetin kurulması gerektiğini, bundan dolayı koalisyona "evet" dediklerini açıkladı.³²³ MSP'nin olumlu tavrına rağmen DP'nin cevabının olumsuz olması, *"sola ve komünizme karşı bir hükümet kuracağız"* diye yola çıkan Demirel'in görevi Korutürk'e iade etmesine neden oldu.³²⁴

Korutürk, hükümet sorununu çözebilmek için parti liderlerini Çankaya Köşkü'nde toplantıya çağırdıysa da bir sonuç elde edemedi.³²⁵ CHP-MBG-TBP seçimler yenilensin derken, MSP sağ koalisyon olasılığının zorlanmasını istedi. AP ise Millî Beraberlik Hükümetinin kurulup işlemesi noktasında tereddütleri olduğunu belirtti.³²⁶ Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümet kurma görevini 10 Ekim tarihinde tekrardan CHP

³¹⁸"Ecevit Hükümeti Kurma Görevinden Affını İstedi", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1974, s.1.

³¹⁹ Abdi İpekçi, "Ankara'da Durum", *Milliyet*, 30 Eylül 1974, s.10.

³²⁰"Ecevit Bugün Görevi Korutürk'e İade Edecek", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1974, s.1,7.

³²¹"Hükümeti Kurma Görevi Demirel'e Verildi", *Tercüman*, 1 Ekim 1974, s.1; "Görev Bu Defa Demirel'e Verildi", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1974, s.1.

³²² "AP ile DP Başbakan İçin Uzlaşmaz Tutum İçinde", *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1974, s.1.

³²³ "Demirel, İlk Eveti Erbakandan", *Milliyet*, 3 Ekim 1974, s.6.

³²⁴ "Demirel, Görevi Dün İade Etti", *Milliyet*, 5 Ekim 1974, s.1; "DP'nin Cevabı Hayır Oldu", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1974, s.1.

³²⁵ "Liderler Anlaşamadı", *Tercüman*, 9 Ekim 1974, s.1.

³²⁶"Çankaya'daki Liderler Zirvesi Sonuç Vermedi", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1974, s.1,7.

Lideri Bülent Ecevit'e verirken, Ecevit bütün olanakları deneyeceğini açıkladı.³²⁷ Ecevit, ilk olarak AP lideri Demirel ile görüşerek koalisyon teklifinde bulundu. Demirel, koalisyon için cevabı AP'nin 21 Ekim'de yapacağı büyük kongreden sonra verebileceğini belirtti.³²⁸ Yapılan kongrede Demirel, 1308 oyla tekrardan AP genel başkanlığına seçildi.³²⁹ Demirel, seçim zaferinden sonra, CHP ile koalisyon çalışmalarına yoğunlaşırken, AP grubundan da seçim sisteminin değiştirilmesi koşuluyla tam yetkiyi aldı.³³⁰ Buna rağmen Demirel, Ecevit'in önerisini reddederek;

"Ecevit'in dışında ve azınlık olmamak kaydıyla kendi programlarını uygulayacak bir hükümet kurmaya hazır olduklarını" bildirdi. Ecevit ise *"diğer partilerin bir çözüm bulmamaları ve bugün toplantıya çağrılan parti meclisinin kendisine yetki vermesi halinde azınlık hükümeti kuracağını"* açıkladı.³³¹ CHP Lideri Ecevit ile DP Lideri Bozbeyli yaptıkları görüşmede, seçim tarihi konusunda anlaşmaya varamadı.³³² Hükümet kurma krizi devam ederken, CHP Parti Meclisi, DP ile yaptığı görüşmeden de sonuç alamayan Ecevit'e, *"koalisyon niteliğinde olmayan bir hükümet"* kurma konusunda tam yetki verdi.³³³ AP-MSP-DP-CGP liderleri yaptıkları açıklamalarla kurulacak olan azınlık hükümetine karşı olduklarını ve destek vermeyeceklerini belirttiler.³³⁴ Yaşanan bu tablo Senato meclisinde de tartışmalara neden oldu. Senato Kayseri Üyesi Hüsnü Dikeçligil hükümet buhranı ile ilgili olarak:

"... Her iki tarafın konuşmalarını dinliyoruz. Bir ortaklık Hükümeti burada kurulmuştu. Bu Hükümetin programını dinledik. Bendeniz program üzerinde konuştum ve çok mübalâğa yapıldığını, ileriye gidildiğini öne sürdüm. O zamanın Başbakanı Sayın Ecevit, kürsüye elleri ile vurarak, güçlü Hükümetten ciddiyetle bahsediyordu, "Böyle güçlü Hükümet Türkiye'ye gelmemiştir" diyordu. Nasıl oldu da bu güçlü Hükümeti güçsüz hale getirdi ve Türkiye'yi güçsüz duruma düşürdü? Bence, bu bir Genel Başkanın yapacağı iş değildir. Kendi arzusuna göre, kendi isteğine göre Hükümet Türkiye'de

³²⁷ "Görev İkinci Kez Ecevit'e Verildi", *Milliyet*, 11 Ekim 1974,s.1; "Hükümeti Kurma Görevi Tekrar Ecevit'e Verildi", *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1974, s.1.

³²⁸ "AP'de Perde Açılıyor", *Hürriyet*, 21 Ekim 1974,s.1; "AP Büyük Kongresi Bugün Başlıyor", *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1974, s.1.

³²⁹ "Genel Başkan Yine Demirel", *Günaydın*, 24 Ekim 1974,s.1;"AP Genel İdare Kurulu Büyük Ölçüde Değişti", *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1974, s.1;"Demirel Yine Genel Başkan", *Tercüman*, 24 Ekim 1974,s.1; "AP Yine Demirel Dedi", *Hürriyet*, 24 Ekim 1974, s.1.

³³⁰ "AP Grubu", *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1974, s.7.

³³¹ "Demirel, Ecevit'in 9 Önerisini Reddetti", *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1974, s.1.

³³² "Ecevit ve Bozbeyli Erken Seçim Tarihi Üzerinde Anlaşamadılar", *Milliyet*, 6 Kasım 1974,s.1.

³³³ "Ecevit, CHP Hükümetine Partisiz Üye De Alacak", *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1974, s.1,7.

³³⁴ "Bütün Partiler Azınlık Hükümetine Karşı Çıktılar", *Milliyet*, 7 Kasım 1974,s.1; "Ecevit'in Hükümeti Kurma Konusunda Güçlükler Belirdi", *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1974, s.1.

kurulamaz. Diğer partiler vardır, Meclis vardır; elbette Meclisin arzusunu nazarı itibara almak mecburiyetindedir. İlle benim dediğim dedik olursa, memleketi tufana doğru sürükler, bundan birinci derecede mesuldür. ...”³³⁵ diyerek Ecevit’i ağır bir şekilde eleştirdi.

Bu gelişmeler neticesinde Ecevit, görevi bir kez daha iade ederken, *“hükümeti kime bırakırız sorusunun cevabını ülkeyi hükümeteşizlikten geçici olarak kurtarmak için her fedakarlığı göze aldığımızda bize red oyu vereceklerini, bizi işgalci ilan edeceklerini bağıra bağıra ilan edenler düşünmelidir”* diyerek bu eleştirilere cevap verdi.³³⁶

Bundan sonra sağ partiler arasında bir koalisyon kurulması için Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu’nun çabaları, Demirel’in ittifaka yanaşmamasıyla suya düşerken, iki liderde Ecevit’in nöbete devam etmesi gerektiğini söyledi.³³⁷ Cumhurbaşkanı Korutürk, bir türlü çözüme kavuşturulamayan ve her geçen gün büyüyen kriz üzerine, parti liderlerinden fedakârlık yapmalarını istedi. Parti liderleriyle topluca ve ayrı ayrı görüşmeler gerçekleştirdi.³³⁸ Çankaya’daki bu toplantıda üzerinde durulan formül; ülkeyi erken seçime götürecek tarafsız bir başbakan belirlemektir. Bu doğrultuda bağımsız başbakanın eski başbakanlık müsteşarı ve Kontenjan Senatörü Zeyyad Baykara olacağı öne sürüldü.³³⁹ Bu genel eğilime rağmen; uzun görüşmeler neticesinde gece yayınlanan Cumhurbaşkanlığı bildirisiyle hükümeti

³³⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 3. Birleşim, 07.11.1974, s.70.

³³⁶ “Ecevit, Hükümeti Kurma Görevini İade Etti”, *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1974, s.1; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 4. Birleşim, 12.11.1974, s.90.

³³⁷ “Sağ Koalisyon Çabası Dün De Sonuç Vermedi”, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1974, s.1.

³³⁸ “Yeni Hükümet Erken”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1974, s.7.

³³⁹ “Erken Seçim ve Tarafsız Başbakan”, *Milliyet*, 12 Kasım 1974, s.10.

kurma görevi, Kontenjan Senatörü Prof. Dr. Sadi Irmak'a³⁴⁰ verildi ve erken seçimin 1975 yılının ilkbahar aylarında yapılacağı açıklandı.³⁴¹

Irmak, yeni hükümet için parti liderleriyle temasa geçerken “*seçim ve hizmet kabinesi kuracağını*” açıkladı. Ecevit, erken seçim şartıyla hükümeti destekleyeceklerini belirtirken, Erbakan ise erken seçime dayalı hükümet kuruluşunun anayasaya aykırı olduğunu ve erken seçim konusunun meclisin yetki alanına girdiği üzerinde durdu.³⁴² AP Genel Başkanı Demirel'de hükümete üye vermeyeceğini bildirdi.³⁴³ CHP ve DP de koalisyona katılmayacağını açıklaması üzerine, Irmak'ın hükümeti bağımsızlardan oluşturacağı açıklandı.³⁴⁴ 17 Kasım günü kabinenin birçok üyesinin parlamento dışından olduğu listeyi Korutürk onayladı.³⁴⁵ Başbakanlık görevinin Sadi Irmak'a verilmesiyle hükümet programının ne zaman okunacağı Millet Meclisinde tartışma konusu oldu. Başbakanın pazartesi günü programı okuyacağını söylemesi sorun oluştururken, bu konuyla ilgili olarak MSP Grubu adına söz alan Şevket Kazan:

“Hükümet Programının okunması konusunda biraz önce Sayın Başkanın Sayın Başbakana tevcih etmiş olduğu soru üzerine, bu programın 25.11.1974 Pazartesi günü okunacağı ifade edildi. Bakanlar Kurulu 17. 11. 1974 Pazar günü kurulmuştur, saat 10.00'da onaydan çıkmıştır, saat 11.00'de kamuoyuna duyurulmuştur ve aynı gün saat

³⁴⁰**Mahmut Sadi Irmak:** 1904 yılında Konya Seydişehir'de doğdu. İlk öğrenimini, Rüşdiyeyi ve Konya Sultanisi'ni birincilikle bitirip biyoloji öğretmenini oldu. Aynı yıl İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi. 1923 yılında Devlet Bursu ile Berlin Üniversitesinde tıp ve biyoloji öğrenimi görüp 1929 yılında tıp doktoru oldu. Hagen ve Düsseldorf hastanelerinde asistan olarak çalıştı. Yurda dönünce Ankara Hükümet Tabipliği ve Gazi Terbiye Enstitüsü biyoloji öğretmenliği görevlerinde bulundu. 1933 yılında İstanbul Tıp Fakültesi doçentliğini kazandı. 1940 yılında fizyoloji profesörü oldu. 1943 yılında Konya Milletvekili seçilip, aynı yıl Halkevleri Yüksek Danışma Kurulu Başkanlığı'na, sonra da Diyarbakır Bölge Müfettişliğine getirildi. 7 Haziran 1945'te Türkiye'nin ilk çalışma bakanı oldu. 1947'de Uluslararası Çalışma Konferansı ikinci başkanlığına seçildi. Eylül 1947'de bakanlıktan ayrıldı. CHP'nin 1950'de seçimleri kaybetmesi üzerine bir süre siyasetten uzaklaştı. 1950 yılında yeniden ilim ve meslek hayatına dönen Irmak, önce Münih, daha sonra İstanbul Tıp Fakültesi'nde akademik hayatını sürdürdü. 1974 yılında Kontenjan Senatörü seçildi. CHP'nin Milli Selamet Partisi (MSP) ile kurduğu koalisyon hükümetinin istifasından sonra 17 Kasım 1974'te partilerüstü hükümeti kurmakla görevlendirildi. Oluşturduğu hükümet için TBMM'de yapılan güven oylamasında, 450 milletvekilinden yalnızca 18'inin lehinde oy kullanması dolayısıyla güvenoyu alamamasına karşın 31 Mart 1975'e değin başbakanlık yaptı. 12 Eylül Darbesi'nden (1980) sonra 15 Ekim 1981'de kurulan Danışma Meclisi'ne Konya üyesi olarak atandı ve 27 Ekim'de bu meclisin başkanlığına seçildi. Irmak bu görevi TBMM Başkanlığına Necmettin Karaduman'ın 4 Aralık 1983'te seçilmesine kadar sürdürdü. 11 Kasım 1990 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Bkz. Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7, s.822.

³⁴¹ “Irmak, Başbakanlık”, *Milliyet*, 13 Kasım 1974, s.10; “Başbakanlık Görevi Prof. Irmak'a Verildi”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1974, s.1.

³⁴² “Irmak Hizmet ve Seçim Hükümeti Kuracağım”, *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1974, s.1.

³⁴³ “AP, Hükümete Üye Vermiyor”, *Milliyet*, 15 Kasım 1974, s.10.

³⁴⁴ “Irmak, Hükümeti Bağımsızlardan Oluşturacak”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1974, s.1.

³⁴⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 6. Birleşim, 19.11.1974, s.126; “Irmak, Yeni Bakanlar Kurulunu Açıkladı”, *Milliyet*, 18 Kasım 1974, s.1; “Prof. Irmak Hükümeti Açıklandı”, *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1974, s.1.

16.00'da da fiilen ilk toplantısını yapmıştır. Hükümet Programının 25. 11. 1974 tarihinde okunması hususu, Anayasamızın 103'ncü maddesinin 2'ncifikrasiyle kabili telif değildir.... Bakanlar Kurulunun programı, kuruluşundan en geç bir hafta içinde okunacağına göre, Bakanlar Kurulunun teşekkül ettiği Pazar gününü saymadığımız takdirde, Hükümet Programının en geç önümüzdeki Pazar günü okunması lâzımdır. Bu bakımdan, Meclis içtüzüğünün 51'nci maddesine de dikkatinizi çekmek suretiyle, Hükümet Programının en geç bu tarihte okunması gerektiğine işaret etmek istiyorum. ...”³⁴⁶ dedi.

Yapılan görüşmelerin ardından Başbakan Irmak 'da yaptığı açıklamayla, Hükümetin Meclisin emrinde olduğunu, içtüzük ve anayasa bu şekilde belirtiyorsa kendilerinin de buna uygun hareket edeceğini bildirdi. Dolayısıyla Hükümet Programını pazar günü Meclise sunacağını ifade etti.³⁴⁷ Daha önce belirlendiği gibi hükümet programı, 24 Kasım Pazar günü, Başbakan Sadi Irmak tarafından Millet ve Senato Meclislerinde okundu. Irmak, özetle şunları söyledi:

“Sayın Ecevit Başkanlığındaki Hükümetin Yüce Heyetinizce de bilinen koşullar altında çekilmesinden ve siyasî partilerimizin yeni bir koalisyon kurma hususundaki yoğun çabalarının sonuçsuz kalmasından sonra, partilerin de kabulü ile tarafsız bir parlamenter tarafından yeni Hükümetin kurulması çalışmalarına girişilmiştir. Bir yandan Parlamento aritmetiğinin doğurduğu güçlükler, öte yandan siyasî partilerimizin, Hükümetin kuruluşu konusundaki görüş ayrılıkları nedeniyle Başbakan adayının Parlamentoda temsil edilen, siyasî partilerimizin ortaklığına dayalı bir koalisyon Hükümeti kurma konusundaki yoğun çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Bunların hepsi Yüksek Heyetinizce bilinmektedir. Böylece, partilere dayalı bir Hükümet kurma çabalarının dahada sürdürülmesinin, bunalımı uzatmaktan başka bir sonuç vermeyeceği ve memleketin karşı karşıya bulunduğu hayati önem taşıyan iç ve dış sorunlar dolayısıyla bu gecikmenin ağır sakıncalar doğuracağı görülünce, Anayasa çerçevesinde başka bir alternatif olarak Parlamento içinden ve dışından atanacak bakanlarla bir Hükümet kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Hemen belirtmeliyiz ki, Yüce Meclisin güvenine mazhar olmak şartı ile, özellikle partiler arasında bir anlaşma olanağı kalmadığı durumlarda partiler dışı Hükümet kurulması ilk defa memleketimizde denenilen bir çözüm şekli değildir ve bu yol da demokratik uygulamalar arasında mevcuttur...”³⁴⁸ dedi.

³⁴⁶TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 7, 8. Birleşim, 19.11.1974, s.114.

³⁴⁷TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 7, 8. Birleşim, 19.11.1974, s.115.

³⁴⁸TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 7, 9. Birleşim, 24.11.1974, s.131; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 18, 8. Birleşim, 24.11.1974, s.145.

Başbakan Sadi Irmak, hükümet kurulmasındaki güçlüklerden sonra iç ve dış politikadaki sorunlara da değinerek, hükümet programının hedeflerini açıkladı. Özellikle hükümet üyelerinin parlamento dışından seçilmesi Meclislerde uzun tartışmalara neden oldu. Bu durumun bir anayasa sorunu ve Meclisteki partilere dayanmayan bir hükümetin güven problemi yaratacağı üzerinde duruldu.³⁴⁹ Bu tartışmalar Hükümetin güvenoyu almasında zorluk yaşayacağını göstermekteydi.

17 Kasım'da hükümeti kuran ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 17. Başbakanı olan Sadi Irmak için en önemli sorun, Meclisten güvenoyu alabilmektir. Daha ilk günlerden CHP ve DP yetkilileri hükümetin güvenoyu alamayacağını belirtti. MSP ve DP güvenoyu vermeyeceklerini açıklarlarken, CHP ve AP'nin oylamada vekilleri serbest bırakacağı beklenmekteydi. Ecevit konuyla ilgili; *“erken seçimden başka gerçek bir çözüm yolu yoktur”* derken, yeni Başbakanın parlamento dışından bir hükümet kurmasının, parlamentoya gölge düşüreceğini söyledi.³⁵⁰ Demirel de kurulan yeni hükümete eleştirilerde bulunurken; Hükümete güvenoyu verenlerin hükümetin icraatı ve modelinden sorumlu olacağını, partilerüstü bir hükümet şekli meydana getirildiğini, bu durumun hükümet bunalımından daha kötü bir vaziyet olduğunu belirtti.³⁵¹

Bütün bu gelişmeler gösterdi ki Irmak Hükümeti, güvenoyu alma noktasında ciddi güçlüklerle karşı karşıyaydı. 24 Kasım'da hükümet programı Millet ve Senato Meclisinde okunurken, diğer taraftan da parti liderleriyle görüşen Başbakan Sadi Irmak, seçim tarihini belirlemeye çalışmaktaydı. Fakat liderler seçim tarihi noktasında mutabakata varamadı.³⁵² CHP'nin de güvenoyu vermeyeceğini açıklamasıyla iş çıkmaza girdi.³⁵³ Bütün bu gelişmeler ışığında 29 Kasım Cuma günü Millet Meclisinde güvenoylaması yapıldı. Yapılan oylamada 378 milletvekili oy kullandı ve 17 “kabul”, 358 “red”, 3 “geçersiz” oy ile Irmak Hükümeti güvenoyu alamadı. Başbakan Sadi Irmak, Mecliste konuyla ilgili söz alarak şunları söyledi:

“Yüce Meclisin iradesine gönülden saygılı olan hükümetimiz, beliren bu sonuç karşısında istifa etme kararını almıştır. Gereğini yapmak üzere, istifamı Sayın Reisicumhura takdim etmek üzere Çankaya'ya gideceğiz. Bu sonucun milletimize ve

³⁴⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 9. Birleşim, 28.11.1974, s.211; *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 7, 10. Birleşim, 27.11.1974, s.155-167.

³⁵⁰ “Hükümet Demokratik Kurallara Aykırıdır”, *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1974, s.1.

³⁵¹ Abdi İpekçi, “Ankara’da Durum”, *Milliyet*, 21 Kasım 1974, s.6.

³⁵² “Erken Seçim Tarihi”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1974, s.7.

³⁵³ “Irmak: Demokrasiyi Liderler Kurtarabilir”, *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1974, s.1,7.

yurdumuza hayırlı olmasını dilerim. Aynı zamanda, Yüce Meclise bir şükran borcumu da ifade etmek isterim. Bize izhar buyurulan güvensizliğin, programımıza, tutumumuza, niyetimize, şahıslarımıza raci olmadığını ifade etmek hususunda hemen bütün partilerin aynı görüşü ifade buyurmuş olmalarını hayatımızın, Başbakanlıktan çok üstün meziyeti ve nimeti olarak kabul ediyorum. Bir Anayasa anlayışından doğmuş olan bu ihtilâfın memleketimize hayır getirmesini dileyerek Yüce Heyetinizi derin saygılarımla selâmlarım.”³⁵⁴

Aslında Cumhurbaşkanı, tarafsız bir hükümet kurma fikrini tüm partiler ile birlikte almıştı. Sadi Irmak bu sebeple kuracağı hükümetin güvenoyu alacağını düşünmekteydi. Fakat oylamada sadece 17 oy alabildi. Güvenoyu veren 17 milletvekilinden 11’i CGP’li, 3’ü MHP’li, 1’i MSP’li, 2’si bağımsızlardan oluşmaktaydı. Partilerin, hükümete güvenoyu vermemelerinde kendi aralarındaki sorunlar ve Irmak Hükümetinin demokratik usullere göre kurulmadığını gerekçe göstermeleri etkili oldu.³⁵⁵

Sadi Irmak, beklenildiği gibi anayasa gereği istifasını Cumhurbaşkanıya sundu.³⁵⁶ Cumhurbaşkanı yeni hükümet kuruluna kadar Sadi Irmak’ın görevine devam etmesini istedi. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa bir hükümet, TBMM’de güvenoyu alamadı.³⁵⁷ Bu durum hâlihazırda yaşanan hükümet krizinin daha da derinleşmesine neden oldu.

2.8. Süleyman Demirel Hükümeti/39. Hükümet (31 Mart 1975-21 Haziran 1977)

Sadi Irmak Hükümetinin mecliste güvenoyu alamaması ve istifası üzerine 2 Aralık günü hükümet krizini sonlandırmak için iki koldan görüşmeler hızlandırıldı. Cumhurbaşkanı Korutürk, milli birlik ve kontenjan grupları temsilcileriyle görüşürken, yeni hükümet kuruluna kadar görevine devam edecek olan Başbakan Sadi Irmak ise parti liderleriyle görüşmeler yaptı. Hükümetin kurulabilmesi için CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu “Milliyetçi Cephe” Hükümet formülünü ortaya attı. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, bu formülü desteklerken iki liderde yaptıkları açıklamalarla sola ve komünizme karşı sağ ittifaktan bahsetmekteydi.³⁵⁸ Bu gelişmeler ışığında AP, DP ve

³⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 7, 11. Birleşim, 29.11.1974, s.247.

³⁵⁵ “Irmak’a Sadece 17 Oy Verildi”, *Hürriyet*, 30 Kasım 1974, s.1.

³⁵⁶ “Güvenoyu Alamayan Irmak İstifasını Verdi”, *Tercüman*, 30 Kasım 1974, s.1; “Güvenoyu Alamayan Sadi Irmak İstifa Etti, Hükümete 17 Kabul, 358 Red Oyu Verildi”, *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1974, s.1.

³⁵⁷ Turan, *age*, s.323.

³⁵⁸ Tiryaki, *agt*, s.29-30.

MSP'ye sağ koalisyon kurma teklifinde bulundu.³⁵⁹ AP'nin sola karşı "Milliyetçi Koalisyon" kurulması teklifini reddeden DP, AP'nin DP'yi bölmek için çalıştığını iddia etti. Konuyla ilgili DP Genel Başkan Yardımcısı Cevat Önder: "*Demirel bizden başbakanlık vizesi alamaz. Öyle bir koalisyona katılmamız mümkün değildir.*" dedi.³⁶⁰ Demirel ise her iki partiye 72 saat süre verdi.³⁶¹ Ayrıca Demirel, CHP hariç DP, MSP, CGP, ve MHP liderlerine bir mektup yazarak hükümet kurmak için ortaklık çağrısını yineledi.³⁶² Ecevit, Demirel'in taktiğini "*sonu olmayan bir iş*" olarak nitelerken Korutürk, yeni hükümetin kurulması ile ilgili Bakanlar Kurulu toplantısında yaptığı açıklamada; "*parlamentomuz, ya parlamentoya dayalı ve güvenoyu verebileceği bir hükümeti bünyesinden çıkaracak veya kendisini yenilemek kararı alacaktır. Hükümet sorununun parlamentoda kilitlendiği hallerde çözüm için Cumhurbaşkanına yetki tanınması gerektiğini*" söyledi.³⁶³

Yaşanan bu gelişmeler neticesinde sağ parti liderleri (AP-MSP-DP-CGP-MHP), sağ eğilimli *Ortadoğu* gazetesi Ankara bürosunda bir araya gelerek koalisyon için AP'nin teklifini görüştü.³⁶⁴ DP grubu, 3 gün süren çalışma sonucunda Demirel'i koalisyon noktasında reddederken, dışarıdan da hükümeti desteklemeyeceğini açıkladı.³⁶⁵ DP dışında 4 sağ parti, güçbirliği kurma noktasında anlaşmaya vardı.³⁶⁶ Ecevit ise bu tarz bir Milliyetçi Cephe'nin kurulmasının sorunları daha da derinleştirerek, ayrışmaları arttıracaklarını ifade etti.³⁶⁷ Bu arada CHP'de 22. Olağan Kurultay gerçekleşirken, Ecevit 1323 oyla 3. kez genel başkanlığa seçildi.³⁶⁸ "Demokratik Sol" kavramının parti tüzüğü ve programına eklenmesi, CHP'deki değişimin en önemli göstergelerinden biri oldu.³⁶⁹ DP Lideri Ferruh Bozbeyli, yaptığı açıklamalarda Demirel'i eleştirmeye devam ederken, "...öyle anlaşılıyor ki, Sayın Demirel'in bir tek davası vardır. Kendi

³⁵⁹ "AP: Sağ Koalisyon Kurmaya Hazırız", *Milliyet*, 3 Aralık 1974,s.1;"AP'nin Sağ Koalisyon Çağrısını DP Olumlu Bulmadı", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1974, s.1.

³⁶⁰"DP'ye Göre AP'nin Çağrısı Bir Entrika", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1974, s.1,7.

³⁶¹"Demirel, DP ve MSP'ye 72 Saat Süre Tanıdı", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1974, s.1,7.

³⁶² "AP, Ecevit Dışındaki Liderlere Çağrı Yaptı", *Milliyet*, 7 Aralık 1974,s.1.

³⁶³"Cumhurbaşkanı Bekle-Gör Durumunda Bırakılmamalı", *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1974, s.1.

³⁶⁴"DP'de Genel Eğilim: Demirel'e Hayır", *Cumhuriyet*,12 Aralık 1974, s.1,7.

³⁶⁵ "DP, Demirel'i Reddetti, Erken Seçim İstedi", *Milliyet*, 13 Aralık 1974,s.1; "DP, AP'nin Süleyman Demirel Başkanlığında Hükümet Kurulması Önerisini Reddetti", *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1974, s.1.

³⁶⁶"DP Dışındaki", *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1974, s.7;"Dört Sağ Parti Seçime Ortak Liste İle Gitmek İstiyor", *Milliyet*, 14 Aralık 1974,s.1.

³⁶⁷"Ecevit, Milliyetçi Cephe ve Tedhiş Girişimlerini Eleştirdi", *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1974, s.1,7.

³⁶⁸ "Ecevit Genel Başkan... Parti Meclisini İl Başkanları Listesi Kazandı", *Milliyet*, 17 Aralık 1974,s.1; "Ecevit Yeniden Genel Başkan Seçildi", *Cumhuriyet*,16 Aralık 1974, s.1.

³⁶⁹Turan, *age*, s.348.

başbakanlığı davası. Kendisinin başbakanlığı varsa, milliyetçi cephe vardır. Kendisinin başbakanlığı yoksa milliyetçi cephe de yoktur."³⁷⁰ dedi. Milliyetçi Cephe liderleri seçim ittifakı konusunu görüşürken CHP ve DP, eleştirilerine devam etti. Cumhurbaşkanı Korutürk, yayımladığı Kurban Bayram mesajında; *"bizim gibi gelişmekte olan toplumların uzun süreli hükümet bunalımlarına tahammülü yoktur. Bu sorunun, en kısa zamanda ve en iyi biçimde çözümlenecektir."*³⁷¹ diyerek, krizin bir an evvel bitmesini temenni etti.

Yeni yılla birlikte hükümet krizi de sürmekteydi. Krizi sonlandırma adına ilk adım CHP'den geldi. CHP Millet Meclisi Grup Başkanvekili Necdet Uğur önderliğinde, erken seçime karşı olan MSP haricindeki diğer partilerle, seçim tarihi ve koşullarının saptanması için girişimlerde bulunuldu. Uğur, bu girişimi AP-DP ve CGP'nin olumlu karşıladığını söyledi.³⁷² Liderler toplantısı gündeme gelirken, Başbakan Irmak da, bu konuda liderleri bir araya getirebileceğini belirtti.³⁷³ DP Lideri Ferruh Bozbeyli yaptığı açıklamada; Demirel'in başkanlığında kurulacak olan hükümetin ülkeyi 12 Mart ortamına sürükleyebileceğini, bir an evvel erken seçimin yapılması gerektiğini söyledi.³⁷⁴ Bu sırada siyasette ilginç bir gelişme yaşandı. Bozbeyli, eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a DP Genel Başkanlığı'nı önerdi.³⁷⁵ Bu öneriye Bayar, olumlu cevap vermedi. Demirel ise Irmak başkanlığında yapılması düşünülen liderler toplantısına karşı çıktı.³⁷⁶

Ocak ayı içerisinde hükümet krizi ile birlikte Türkiye'yi meşgul eden bazı dış gelişmeler de beraber yaşanıyordu. Kıbrıs'ta Rumların saldırılarından dolayı İngiliz Üslerine sığınan ve 6 ay civarında alıkonulan Türkler, uzun müzakereler neticesinde serbest bırakılırken bir kısmı Türkiye'ye getirildi.³⁷⁷ Yine Ocak ayında Libya ile ticari, kültürel, askerî teknik işbirliği anlaşmaları imzalanarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki gücü artırılmak istendi.³⁷⁸ Üniversitelerde ise sağ-sol öğrenci çatışmaları

³⁷⁰ "Bozbeyli: Demirel, CHP Dışındaki Partilerin Hükümet Kurmasını Dört Defa Önledi", *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1974, s.1.

³⁷¹ "Korutürk: Toplumun Uzun Bunalıma", *Milliyet*, 24 Aralık 1974, s.14.

³⁷² "Liderler Seçim Tarihi İçin Bir Araya Gelecek", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1975, s.1,7.

³⁷³ "Başbakan Irmak, Liderleri Bir Araya Getirmeye Hazır Olduğunu Yineledi", *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1975, s.1,7.

³⁷⁴ "Bozbeyli: Erken Seçim", *Milliyet*, 6 Ocak 1975, s.10.

³⁷⁵ "Bozbeyli'nin Başkanlık Teklif Ettiği Bayar Eski DP'lileri Toplantıya Çağırıldı", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1975, s.1.

³⁷⁶ "Demirel, Cumhurbaşkanı Ya Da Başbakan Başkanlığında Seçim Tarihi Saptanmasına Karşı Çıktı", *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1975, s.1.

³⁷⁷ "Şükür Kavuşturana!", *Günaydın*, 19 Ocak 1975, s.1; "371 Kıbrıs'lı Soydaşımız Yurda Getirildi", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1975, s.1.

³⁷⁸ BCA, 30.181.2/ 324.217, (10 Ocak 1975).

yaşanmaktaydı.³⁷⁹ Ecevit, olayların en büyük sorumlusu olarak “Milliyetçi Cepheyi” görürken, hükümetinde üzerine düşen görevi yerine getirmediğini söyledi.³⁸⁰ Başbakan Irmak ise; yaşanan olaylardaki failerin çoğunun adalete teslim edildiğini, devletin gücünü daha etkin hala getireceklerini belirtti.³⁸¹

Şubat ayında da hükümet kurulması ile ilgili görüşmelere devam edildi. 2 Şubat günü DP’nin 2. Büyük Kongresi gerçekleşirken Genel Başkanlığa yeniden Ferruh Bozbeyli seçildi.³⁸² Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle ABD, Türkiye’ye silah ambargosu uygulamaya başladı. Buna karşılık Türkiye, ABD’ye nota vererek ortak savunma anlaşması görüşmelerini kesti.³⁸³ Bu durum dış politikada zorlu bir sürece girdiğimizi göstermekteydi. Konuyla ilgili olarak açıklama yapan Ecevit, “*savunma gücümüzün kendi kaynağımıza dayandırılması ekonomimizden ayrı düşünülemez. Hükümet sorununun bir an önce çözülmesinin ulusal zorunluk halini aldığını*” söyledi.³⁸⁴ Ayrıca Ecevit, ABD’nin yaptığının dostça bir davranış olmadığını, Türkiye’nin artık ABD’ye güvenemeyeceğini belirtti.³⁸⁵ ABD yönetiminin Türkiye’ye karşı uyguladığı bu ambargo 12 Eylül 1978 tarihine kadar devam edecekti.³⁸⁶ Başbakan Irmak da dış politikada zor bir dönemden geçildiğinden, “*içinde bulunduğumuz durum, en kısa zamanda bir milli koalisyon hükümetini gerektirmektedir.*” dedi.³⁸⁷ Bu arada Milliyetçi Cephe’yi oluşturacak partileri, 24 Şubat 1975 tarihinde, seçim ittifakı konusunda anlaştılar. Cumhurbaşkanı Korutürk ise Milliyetçi Cephe’den çok, içinde CHP ve AP’nin de yer aldığı bir hükümetten yana tavrını devam ettirmekteydi.³⁸⁸ Korutürk’ün Mart ayı başından itibaren temaslarını yoğunlaştıracağı beklenmekteydi.³⁸⁹ Celal Bayar, hükümet kurulması konusunda DP ile AP arasında buzların erimesi ve uzlaşma zemini oluşması

³⁷⁹ “Kerim Yaman’ın Cenazesi Akhisar’a Gönderildi”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1975, s.1.

³⁸⁰ “Ecevit: Olayların Baş Sorumlusu Milliyetçi Cephe’dir”, *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1975, s.1,9.

³⁸¹ “Irmak: Eylemlere Karşı”, *Milliyet*, 27 Ocak 1975, s.10.

³⁸² “Bozbeyli, Yeniden DP Genel Başkanı Seçildi”, *Tercüman*, 3 Şubat 1975, s.1; “DP Genel Başkanlığına Bozbeyli Yeniden Seçildi”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1975, s.1.

³⁸³ “Amerika’ya Nota Verdik”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1975, s.1,9.

³⁸⁴ “Güvenlik Sorunumuz Ağırlık Kazandı”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1975, s.1.

³⁸⁵ “Ecevit: Artık Amerika”, *Milliyet*, 9 Şubat 1975, s.10.

³⁸⁶ Aydın Şihmantepe, *Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, Yayınlanmamış DR Tezi, İstanbul, 2016, s.107.

³⁸⁷ “Irmak: Şartlar Milli Koalisyonu Gerekliyor”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1975, s.1.

³⁸⁸ Arif Ilıman ve Cengiz Dönmez, agm, s.171.

³⁸⁹ “Korutürk’ün Hükümete İlişkin Çalışmalarına Mart Başında Tekrar Başlayacağı Belirtiliyor”, *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1975, s.1.

için çalışmalar yaptıysa da başarılı olamadı.³⁹⁰ Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümeti kurması için bir kez daha Sadi Irmak'ı görevlendirdi.³⁹¹ Konuyla ilgili yaptığı açıklamada Korutürk; “*özgürlükçü demokrasi için ödenen bedeller başarıya ulaşmazsa, zihinlerde, ülkeyi kimin yöneteceği soruları doğmakta, totaliter rejime hasret uyanmaktadır*”³⁹² dedi. Irmak'ın hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, siyasetin de gündemini bir anda değiştirdi. Erken seçim hükümeti kurmaya çalışacağını açıklayan Irmak'a görev verilmesine AP ile MSP olumsuz bakarken, DP, CHP ve MHP ilk etapta olumlu bakmaktaydı.³⁹³

Bülent Ecevit, Antalya'da Barış Mitingi'nde konuya açıklık getirerek, erken seçim kaydıyla Irmak'ı destekleyeceklerini açıkladı.³⁹⁴ Erken seçim konusunda bir uzlaşma olması halinde, CHP ve DP'nin hükümete bakan verebileceği bildirilmekteydi.³⁹⁵ Meclisteki iki güçlü parti olan CHP ve AP'yi bir araya getirmeyi amaçlayan Irmak, temalarını artırdı. Demirel, CHP-AP ortaklığına karşı gelirken, Ecevit ise rejim ve devlet açısından krizi çözmek için diyaloga açık olduklarını bildirdi.³⁹⁶ Demirel, böyle bir koalisyonun uzun ömürlü olmayacağını belirtirken, Ecevit'te, AP'yi seçime davet etti.³⁹⁷ Sonuç olarak görüşmeler neticesinde Irmak Hükümetine; CHP ve DP evet derken, MHP, AP, CGP ve MSP ise hayır dedi.³⁹⁸ İlk tur temalarında sonuca ulaşamayan Irmak, ikinci tur temalarına başlarken, farklı yollar deneyerek krizi aşmak istediğini açıkladı.³⁹⁹

Güvenoyu alabilecek bir hükümet için çalışmalarını yoğunlaştıran Irmak, CHP ile AP'yi bir araya getirmeye çalışsa da bir kez daha bunu başaramayarak görevi iade etti.⁴⁰⁰ Yaptığı değerlendirmede Irmak; Cumhurbaşkanı'nın hükümet bunalımını sonlandırmak için en ideal kişiyi görevlendireceğini belirtti.⁴⁰¹ Kriz devam ederken

³⁹⁰ “Bayar AP-DP Uzlaşmasını Sağlayamadığını Açıkladı”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1975, s.1.

³⁹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 51. Birleşim, 04.03.1975, s.4; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 21, 39. Birleşim, 06.03.1975, s.107.

³⁹² “Cumhurbaşkanı: Çare Milli Koalisyon ve Erken Seçimdir”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1975, s.1.

³⁹³ “Başbakanlık Görevi Irmak'a Verildi”, *Milliyet*, 2 Mart 1975, s.1.

³⁹⁴ “Ecevit: Milli Koalisyon veya Başka Formül İçin Irmak'a Yardıma Hazırız”, *Milliyet*, 3 Mart 1975, s.1; “Partiler Mütareke Koşulunda Birleşmeli”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1975, s.1.

³⁹⁵ “Irmak, Seçim İçin 8 Haziran ve 12 Ekim'i Önercek”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1975, s.1,7.

³⁹⁶ “Demirel, CHP-AP Ortaklığına Karşı”, *Cumhuriyet*, 5 Mart 1975, s.1.

³⁹⁷ “Rejim Tehlikedeyse Baş Sorumlu Demirel'dir”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1975, s.1,9.

³⁹⁸ “CHP ve DP: Evet MHP, AP ve CGP: Hayır”, *Milliyet*, 5 Mart 1975, s.1.

³⁹⁹ “Irmak”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1975, s.7.

⁴⁰⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 52. Birleşim, 18.03.1975, s.36; “Sadi Irmak İkinci Turda Da Olumlu Sonuca Ulaşamadı”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1975, s.1.

⁴⁰¹ “Irmak Görevi Bıraktı”, *Milliyet*, 14 Mart 1975, s.1.

Almanya’da temaslarda bulunan Ecevit’i, Cumhurbaşkanı Korutürk yurda çağırdı.⁴⁰² Bu arada Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümetin kurulması için temaslara başladı.⁴⁰³ Yurda döndükten sonra Korutürk’le görüşen Ecevit, seçim koşuluyla bir tarafsız kişinin başkanlığında DP artı Teknokratlar formülünü destekleyebileceklerini açıklarken, Demirel de Milliyetçi Cephenin hükümeti kurabileceğini belirtti.⁴⁰⁴ DP lideri Bozbeyli ise CHP’nin desteklemesi halinde teknokratlarla hükümeti kurabileceğini belirtti.⁴⁰⁵ Korutürk’ün hükümeti kurmak için teklif götürdüğü Ecevit’in, hükümeti bu şartlar altında kuramayacağını bildirmesi üzerine bu görev Demirel’e verildi. Demirel yaptığı açıklamada; *“en kısa zamanda Meclislerden güvenoyu alabilecek bir hükümet kurmaya ve bunun listesini Cumhurbaşkanı’na sunmaya çalışacağım”* dedi.⁴⁰⁶

Daha önce Milliyetçi Cephe adında anlaşmaya varan 4 parti (AP, MSP, CGP, MHP), Demirel’in önderliğinde hükümeti kurmak için görüşmelere başladı. Demirel, İrmak hükümetinin güvenoyu alamamasıyla sonuçlanan ve bir türlü çözümlenemeyen hükümet kriziyle ilgili *“güvenoyu alabileceğimiz kanaatindeyiz. Onun üzerine bize zaten görev verilmiştir.”* şeklinde konuşurken, Ecevit ise *“dört partiden kurulu azınlık hükümeti dünyanın hiçbir yerinde görülmemiştir.”* diyerek, geçmişte koalisyon hükümetlerini eleştiren Demirel’in, şimdi tam tersi işler yaptığını söyleyerek eleştirdi.⁴⁰⁷ DP Genel Başkan Yardımcısı Hasan Korkmazcan konuyla ilgili, Demirel’in hükümet kurma işini başaramayacağını, dolayısıyla görevi iade etmesi gerektiğini belirtirken, Demirel ise; *“zor bir iş yapmaya çalışıyoruz. Mesele, sadece Türkiye’yi hükümete kavuşturmak değil, Türkiye’yi bunalımdan çıkarmaktır.”*⁴⁰⁸ dedi. Demirel ayrıca, kurulacak olan hükümetin güvenoyu alabileceğini tekrar yineledi.⁴⁰⁹ CHP ve DP’ye göre ise hükümeti kuramayacağı düşünülen Demirel, Milliyetçi Cephe liderleriyle toplantılar yaparak bakanlıkların paylaşılması noktasında görüşmeler yaptı.⁴¹⁰

⁴⁰² “Korutürk Ecevit’i Yurda Çağırdı”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1975, s.1,9.

⁴⁰³ “Korutürk Temaslara Başladı”, *Milliyet*, 15 Mart 1975, s.1.

⁴⁰⁴ “Korutürk Liderlerle Temaslarına Başladı”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1975, s.1.

⁴⁰⁵ “Bozbeyli, CHP Desteğinde DP + Teknokrat Formülüne Evet Dedi”, *Milliyet*, 19 Mart 1975, s.1; “DP: CHP Desteklerse Hükümeti Kurarız”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1975, s.1.

⁴⁰⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 55. Birleşim, 25.03.1975, s.170; “Korutürk, Hükümeti Kurma Görevini Demirel’e Verdi”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1975, s.1.

⁴⁰⁷ “Milliyetçi Cephe Ortaklık Protokolü İçin Anlaştı”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1975, s.1,9.

⁴⁰⁸ “Demirel, Bozbeyli ile Güvenoyu İçin Görüşecek”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1975, s.1.

⁴⁰⁹ “Demirel: Meclisten Güvenoyu Alırız”, *Milliyet*, 23 Mart 1975, s.10.

⁴¹⁰ “Cepheciler Bakanlık Pazarlığına Başladı”, *Cumhuriyet*, 27 Mart 1975, s.1,9.

Bu arada mart ayı içerisinde gündeme gelen DP milletvekillerinden bazılarının istifa edeceği söylentisi, 28 Mart günü gerçekleşti. DP'nin kurucularından Saadettin Bilgiç ve 8 milletvekili,⁴¹¹ DP'den istifa ederek, *“Türkiye'nin bugün her zamankinden daha çok beynelmilel komünizmin tehlikesi altında bulunduğunu”* iddia edip gerekçelerini açıkladı ve eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da bu konuda kendilerini desteklediğini söyledi.⁴¹² Parlamento çalışmalarını bağımsız sürdüreceklerini açıklayan 9 milletvekili, Demirel hükümetine güvenoyu vererek krizin önündeki en büyük engeli de kaldıracaktı. Nitekim 31 Mart'ta Korutürk, Demirel'in önderliğinde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetini onayladı.⁴¹³ Uzun bir süre sonra, Hükümet üyelerinin Millet Meclisinde açıklanması, sonrasında özel gündem yapılarak başlıca konuların görüşülmemesi ve güven oylamasıyla ilgili durumlar tartışmalara sebep oldu. Konuyla ilgili mecliste söz alan CHP Erzurum Milletvekili Selçuk Erverdi şunları söyledi:

“ ... Şöyle ki; Muhalefet şerhinde de belirttiğimiz veçhile, bizim dışımızda birtakım çevrelerce; “Ya bu Hükümete güvenoyu verirsiniz veya Halk Partisinin getirmiş olduğu önergeye inzıam ederek sizleri seçime götürürüm” dendiği ifade edilmektedir. Böyle bir şey söylenmiş midir, söylenmemiş midir? Bunun münakaşasına girmiyorum, ama değil mi ki, kamuoyunda bu yaygın hale gelmiştir; bu takdirde, milletvekillerinden hassaten bir grup disiplini içerisinde olmayanlarının, iradelerini izhar ederken iki alternatiften birisin seçmek mecburiyetinde bırakıldığı; Hükümete itimat oyu vermezse seçime razı olmak gibi bir durumla karşı karşıya bırakılacağı, kamuoyunda söylenir hale gelmiştir. Aslı vardır veya yoktur; her söylenenin doğru olması da gerekmez, ama doğru olarak nitelenmesi ihtimali mevcut olduğu sürece, serbest iradeleriyle rey vermiş arkadaşlarımızın bir töhmet altında kalmaları olasılığı vardır. İkincisi; Millî Cephenin oluşturduğu Hükümet ve Komisyonunda hâkim bulunan bu partiler, seçim önergesini ta ki, hükümetin güvenoyundan sonraya bırakmak suretiyle “Ya ölüme ya hastalığa razı olacaksınız” demek zorunda bıraktığı, bize itimat oyu vermezseniz, birtakım yetkililerin ağzından da çıktı bize itimat oyu verilmediği takdirde seçim kaçınılmaz olur, manevî baskısı vardır. Ben bu fikri kabul edeyim veya etmeyeyim, tartışmaya girmemek için detaylarına girmiyorum, ama söyleniyor; “Ya bana rey verirsiniz ya seçime razı olursunuz” Böyle bir kanı kamuoyunda yerleşmiş ise, bu kanı istismar edilmek suretiyle rey alınmamış olsa bile, kamuoyunda bu istismar edilmek suretiyle hükümet, daha

⁴¹¹Mutlu Menderes, Nilüfer Gürsoy, Talat Asal, Bahri Dağdaş, Hasan Değer, Kubilay İmer, Ata Bodur, Abdullah Çilli. Bkz. “9’lar DP’den İstifa Etti”, *Milliyet*, 29 Mart 1975,s.1.

⁴¹²“Dokuz Milletvekili DP’den İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, 29 Mart 1975, s.1.

⁴¹³“Hayırlı Olsun”, *Son Havadis*,1 Nisan 1975,s.1.

kuruluşunda bir zaafıla mualllel hale getirilecektir. Bu da hükümetin başarısını etkileyecektir, devamını etkileyecektir. ...”⁴¹⁴

Kabinede; AP'den 16, MSP'den 8, CGP'den 4, MHP'den 2 bakan yer aldı.⁴¹⁵ Bakanlar Kurulu üye sayısı 25'ten 30 çıkarken, koalisyona ortak olan liderlerinin her birine başbakan yardımcılığı verildi.⁴¹⁶ Bakanlıkların dağılımında dikkat çeken nokta ise Mecliste sadece 3 milletvekiline sahip MHP'nin, 2 bakanlık kazanması oldu. Bu durum Milliyetçi Cephe içerisinde milliyetçi, ülkücü çizginin gün geçtikçe etkili olmaya başladığını göstermekteydi.⁴¹⁷

6 Nisan Pazar günü Başbakan Süleyman Demirel tarafından Hükümet Programıyla ilgili Meclis üyelerine bilgi verildi. Demirel yaptığı açıklamada:

“Hükümetimiz 6 ayı aşan bir hükümet bunalımından sonra kurulmuştur. 1973 seçimlerinden sonra büyük güçlüklerle kurulmuş olan CHP. - MSP koalisyonunun bozulmasıyla çıkarılan bunalım, müstafî Hükümetin bir kanadının yeni Hükümet kurulmadan görevi bırakıp gitme kararını açıklaması üzerine, daha da ağırlaşmış, adeta bir Hükümet boşluğunun ortaya çıkması ihtimali doğmuştur. Sayın Irmak Başkanlığındaki Hükümet bu şartlar içinde kurulmuş ise de, Sayın Irmak Hükümetinin kurulduğu günden başlayarak, “partilere dayalı, parlâmentodan güvenoyu alabilecek, normal ve demokratik bir Hükümetin” biran önce kurulması ihtiyacı bütün partilerce öne sürülmüştür. Sayın Irmak Başkanlığındaki Hükümetin programında dahi bu ihtiyaç açıkça belirtilmiştir. Hükümetimiz bu ihtiyacın cevabıdır. Millet çoğunluğunun oyunu temsil eden partilerin desteğine ve birçok bağımsız parlamenterin böyle bir hükümeti destekleyeceklerine dair kamu oyuna yaptıkları beyanlara dayanarak kurulan Hükümetimiz, uzun süren ve büyük sıkıntılar doğurmuş olan bir bunalım dönemini sona erdirip milletimizin özlemini çektiği istikrarı sağlamak üzere kurulmuştur.”⁴¹⁸

Programda özellikle git gide ağırlaşan iç ve dış şartlar altında biriken zorluklara çözüm getirileceği, köy kalkınmasına önem verileceği, sosyal adalet ve sosyal güvenliğin sağlanacağı, dış politikada ise Ortadoğu, Asya, Afrika, Uzakdoğu ülkeleriyle ilişkilerin güçlendirileceğini belirtti.⁴¹⁹

⁴¹⁴TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11, 58. Birleşim, 01.04.1975, s.255-259.

⁴¹⁵“Demirel: Önce Yokluğu Kaldıracağız”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1975, s.1.

⁴¹⁶Turan, *age*, s.324;“Yeni Bakanlar Kurulu Belli Oldu”, *Milliyet*, 1 Nisan 1975, s.1.

⁴¹⁷Merziye Akal, *12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi ve 28 Şubat Sürecinde Bir Politikacı Olarak Süleyman Demirel'in Farklı Konum ve Tepkileri*, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013 s.80-82.

⁴¹⁸TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11, 61. Birleşim, 06.04.1975, s.309.

⁴¹⁹TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11, 61. Birleşim, 06.04.1975, s.310-323.

Hükümetin onayından sonra en önemli sorun, meclisten güvenoyu almaktı. Hükümet programı mecliste görüşülürken Demirel; “güvenoyu verirsiniz hükümet görev yapar, güvenoyu vermezseniz bunalım devam eder” dedi.⁴²⁰ Büyük tartışma ve çekişmelerin yaşandığı oylama, 12 Nisan günü gerçekleşti. Oylamaya 442 milletvekili katılırken, 222 “kabul”, 218 “red” ve 2 “çekimser” oy kullanıldı. CHP ve DP’li milletvekilleri “hayır” oyu verdi.⁴²¹ Böylelikle 6 aydan fazladır devam eden hükümet krizi sona erdi. Başbakan Süleyman Demirel yapmış olduğu konuşmada; altı buçuk ay süren bir hükümet bunalımından sonra kurulan Koalisyon Hükümetine güvenoyu verilmesine teşekkür etti.⁴²² Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti’nde uzun süredir devam eden ve tam bir krize dönüşen hükümet kurulamama süreci “I. Milliyetçi Cephe” Hükümetinin kurulmasıyla son buldu.

Hükümetin kurulmasıyla birlikte ülkede yaşanan problemlere çözüm önerileri sunulsa da, ülke içte ve dışta yaşanan derin sorunlarla karşı karşıyaydı. İç politikada ekonomik, askerî, sosyal sorunlar yaşanırken, dış politikada ise Kıbrıs Sorununun yankıları sürmekteydi. Ayrıca bu dönemde, “Ermenistan’ın Kurtuluşu için Gizli Ermeni Ordusu” (ASALA) adı verilen terör örgütü saldırılarını artırarak, Türk diplomatları şehit ediyordu.⁴²³ ASALA Terör Örgütünün Türk diplomatlara yönelik bu saldırıları 1985 yılına kadar devam edecek ve Türk dış politikasında önemli bir sorun haline gelecekti.

İç Politikada ise ülke her geçen gün kaotik bir ortama sürüklenmekteydi. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’e karşı 1975 yılı içerisinde Bolu Gerede’de silahlı saldırıda bulunuldu.⁴²⁴ Yine Eylül ayı içerisinde Elâzığ, Bayburt ve Ordu’nun Eynesil ilçesindeki CHP mitinglerine çeşitli saldırılar oldu.⁴²⁵ Aynı zamanda toplumda sağ-sol çatışmaları yaşanırken, devlet kurumlarında da bir takım ideolojik bölünmeler yaşanmaktaydı. Polis

⁴²⁰ “Uğur: Hükümetten Kuşku Duyuyoruz”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1975, s.1,9.

⁴²¹ “Evet”, *Hürriyet*, 13 Nisan 1975, s.1; “Hükümet Güvenoyu Aldı”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1975, s.1.

⁴²² *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 65. Birleşim, 12.04.1975, s.455.

⁴²³ İlk defa Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir 1973’te şehit edildi. 22 Ekim 1975 Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil’in şehit edildi. Bu olayın şoku henüz atlatılmadan iki gün sonrasında Paris Büyükelçisi İsmail Erez şehit edildi. Bkz. Turan, *age*, s.331-332.

⁴²⁴ Akal, *agt*, s.82.

⁴²⁵ “MC Yandaşları CHP Mitinglerine Saldırdı”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)*, C.3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Şubat 2005, s.370.

teşkilatında “POL-DER/POL-BİR”⁴²⁶, eğitim alanında “TÖB-DER/ÜLKÜ-BİR”⁴²⁷ gibi örgütler karşı karşıya gelmekteydi.⁴²⁸

Ülkede bunlar yaşanırken, 5 Nisan’da Millet Meclisinde CHP ve AP’nin ortak hazırladığı bir önergeyle genel seçimlerin 5 Haziran’da yapılması kararlaştırıldı. Böylelikle erken seçim kararı alındı.⁴²⁹ Ülke gündemi siyasî anlamda bir anda değişirken seçim sathına girildi. CHP Lideri Ecevit’e önce Niksar, daha sonrada Şiran’da saldırılarda bulunuldu.⁴³⁰ Mayıs ayı içerisinde siyasî arena dahada sorunlu bir atmosferdeydi. DİSK’in Taksim’de düzenlediği 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamaları çok kanlı olaylara sahne olarak 33 kişinin⁴³¹ ölümüyle sonuçlandı.⁴³² Bu kanlı olaydan dolayı iktidarda bulunan Milliyetçi Cephe Hükümeti ve Başbakan Süleyman Demirel sorumlu tutuldu. Erbakan’ın seçim gezisinde Mardin’de saldırılar olurken, sağ-sol çatışmaları da tekrardan şiddetlenmekteydi. Ecevit, AP ile asla bir koalisyon hükümeti kurmayacağını belirtirken, Demirel de yurtdışı ziyaretleri yapmaktaydı.⁴³³

Başbakan Süleyman Demirel başkanlığında, başbakan yardımcılarının da üye olarak görev yapacağı Yüksek Planlama Kurulu oluşturuldu.⁴³⁴ Kurul olarak, ülkedeki iktisadî sıkıntılara çözüm yolları arandı. Fakat iç ve dış politikada yaşanan sorunlar ekonomiyi de olumsuz etkilemekteydi. Ekonomik olarak zor bir süreçten geçen Türkiye’nin IMF’den dış borç alabilmesi gündemdeyken, Merkez Bankası gerekli döviz transferleri yapmadığı için, Tokyo Büyükelçiliğinde çalışan memurların maaşının ödenmesinde dahi sıkıntılar yaşanmaktaydı.⁴³⁵ Bir taraftan da seçim çalışmalarını

⁴²⁶12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından kamu görevlilerinin sendikal haklarının kısıtlanmasıyla birlikte bu işlevi derneklerin yerine getirdiği ve 70’li yıllarda kamu derneklerinin sendikal faaliyetlerden daha yaygın ve etkin bir işleve sahip olduğunu gözlenmektedir. Bu doğrultuda kurulan ve dönemin sol eğilimli polislerin üye olduğu Polis Derneğine, “POL-DER” ismi verilmektedir. Sağ eğilimli polislerin üye olduğu Polis Birliği Derneğine ise, “POL-BİR” ismi verilmektedir. Bkz. Yıldız, *agt*, s.5.

⁴²⁷Sol görüşlü öğretmenlerin üye olduğu Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği “TÖB-DER”, sağ görüşlü öğretmenlerin üye olduğu Ülkücü Öğretmenler Birliği Derneği “ÜLKÜ-BİR” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Yıldız, *agt*, s.153.

⁴²⁸Ilıman ve Dönmez, *agm*, s.178.

⁴²⁹“Üç Tarafsız Bakan Aranıyor”, *Hürriyet*, 6 Nisan 1977, s.1; “Millet Meclisi Erken Seçim Kararı Aldı”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1977, s.1.

⁴³⁰“Şiran’da Da Ecevit’e Saldırıldı”, *Milliyet*, 28 Nisan 1977,s.1; “Şiran’da Silahlı Saldırı Yinelendi”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1977, s.11.

⁴³¹Ölü sayısı daha sonraki günlerde 36’ya çıktı. 2 kişinin cesedinden kurşun yarası bulunurken, 34 kişinin ise ezilerek öldüğü anlaşıldı. Bkz. “Ölü Sayısı 36’ya Çıktı”, *Milliyet*, 3 Mayıs 1977,s.1.

⁴³²“1 Mayıs Kanlı Bitti:33 Ölü”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1977, s.1;“Mayıs Katliamı:34 Ölü”, *Hürriyet*, 2 Mayıs1977, s.1.

⁴³³“CHP-AP Koalisyonu Hayaldir”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1977, s.1.

⁴³⁴BCA,30.181.2/ 332.351.0, (23 Mayıs 1975).

⁴³⁵“Tokyo Büyükelçisi: Maaşlar Bloke, Ödeme Yapma İmkamı Yok”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1977, s.1,11.

yoğunlaştıran parti liderleri, birbirlerini suçlamaya devam etmekteydi. Bu arada MSP-AP-CHP ve MHP’li taraftarların arasında çatışmalar yaşanmaktaydı. Yeşilköy Havaalanı ve Sirkeci Garı’ndaki saldırılarda birçok insan hayatını kaybetti. Bu saldırıları 28 Mayıs adlı bir Ermeni örgütü üstlendi.⁴³⁶

Haziran ayı seçim ayı olduğundan partiler son hazırlıklarını yapmaktaydı. Ecevit’e İzmir gezisi esnasında bir suikast düzenlenirken, kurşunun polis silahından çıktığı açıklandı. Başbakan Demirel Ecevit’e gönderdiği gizli evrakta Taksim Meydanı’ndaki mitinginde suikast olacağını bildirdi.⁴³⁷ Buna karşın mitingde herhangi bir olumsuz durum yaşanmadı.⁴³⁸ Böyle bir ortamda Türkiye 5 Haziran’da genel seçimlere gitti.⁴³⁹ Resmi olmayan sonuçlara göre CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16 milletvekili çıkarttı.⁴⁴⁰ Seçim sonuçlarıyla ilgili Demirel, iktidarı sola teslim etmemelerini, milliyetçilerin birleşmesi gerektiğini, Erbakan ise, azınlık hükümetinin kurulamayacağını, çözümün kendilerinde olduğunu belirtti.⁴⁴¹ Ecevit de yaptığı değerlendirmede MHP ve AP haricinde diğer partilerle koalisyon kurabileceklerini açıkladı.⁴⁴² Ülke siyasetinde bu durumlar yaşanırken Türkiye’nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım, ASALA Terör Örgütü tarafından 9 Haziran’da suikastla öldürüldü. 13 Haziran’da açılan Millet ve Senato Meclisleri çalışmalarına başladı.⁴⁴³ Seçim sonuçları neticesinde bakanlar kurulu istifasını Cumhurbaşkanı Korutürk’e sundu ve yeni Hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanınca CHP Lideri Bülent Ecevit’e verildi.⁴⁴⁴

2.9. Bülent Ecevit Hükümeti / 40. Hükümet (21 Haziran 1977- 21 Temmuz 1977)

Hükümeti kurma görevi verilen CHP Lideri Bülent Ecevit, hükümeti kurmak için parti genel başkanlarıyla görüşmelerini hızlandırdı. Ecevit, azınlık hükümeti kurmak için

⁴³⁶ “5 Kişi Öldü, 51 Yaralı Var”, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1977, s.1; “Tedhiş”, *Hürriyet*, 30 Mayıs 1977, s.1.

⁴³⁷ “İhbar Başbakan’dan Geldi: Ecevit’e Suikast Yapılacak”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1977, s.1,11.

⁴³⁸ “CHP Mitingi Büyük Kalabalıkla Yapıldı, Hiç bir Olay Çıkmadı”, *Milliyet*, 4 Haziran 1977, s.1.

⁴³⁹ “Türk Halkı İçin Görev Günü”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1977, s.1,11.

⁴⁴⁰ “Kesin Sonuç: CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16”, *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1977, s.1.

⁴⁴¹ “CHP, AP ve MSP Liderleri Konuştu”, *Milliyet*, 9 Haziran 1977, s.1.

⁴⁴² “Ecevit: AP ve MHP Dışında Her Türlü Koalisyona Hazırız”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1977, s.1.

⁴⁴³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 1. Birleşim, 13.06.1977, s.1-8; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 53. Birleşim, 13.06.1977, s.452.

⁴⁴⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 2. Birleşim, 14.06.1977, s.11; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 54. Birleşim, 14.06.1977, s.464; “Hükümeti Ecevit Kuracak”, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1977, s.1,9.

MSP'ye teklif götürdüyse de red cevabı aldı.⁴⁴⁵ AP Lideri Demirel de Ecevit'in önerilerini reddederken, hükümeti desteklemeyeceğini açıkladı.⁴⁴⁶ Partilerin bu tutumu yeni kurulacak hükümetin beklenilenden daha zor ve çetrefilli bir süreç sonucunda kurulabileceğini göstermekteydi. Bu durumda Ecevit, yalnızca CHP'li üyelerden oluşan bir Kabine listesi oluşturdu.⁴⁴⁷

Ecevit, oluşturduğu Hükümeti 21 Haziran'da Korutürk'e onaylatarak kurmuş oldu.⁴⁴⁸ Yaptığı ilk değerlendirmede: “ ... kurduğumuz hükümet, bütün çalışmalarında bir partinin hükümeti gibi değil, bütün milletin ve devletin hükümeti olmanın bilinci içinde hareket edecektir.” dedi.⁴⁴⁹ En önemli görevlerinin, ülkede yaşayan insanların can güvenliğini sağlamak olduğunu söyleyen Ecevit, Millet ve Senato Meclisinde 28 Haziran günü hükümet programını okudu.⁴⁵⁰ Hükümet programında Ecevit şu hususlar üzerinde durdu:

“... 5 Haziran 1977 seçimleri ardından kurulan Cumhuriyet Hükümeti, yalnız önümüzdeki dönemin ağır sorunlarını çözmekle değil, geride bıraktığımız dönemin acılarını dindirmekle, bunalımlarını gidermekle de yükümlüdür. Geride bıraktığımız iki buçuk yılın yaraları iyileştirilmeden, bölünmeleri kavgaları sona erdirilmeden, yıkıntıları onarılmadan sağlıklı bir geleceğe yönelme olanağı yoktur. Bir milleti güçsüzleştirmenin, bağımlılaştırmanın ve sömürmenin geleneksel yöntemi, onu kendi içinde düşman kamplara ve cephelere bölüp çatışmaya sürüklemektir. Türkiye'de iki buçuk yıl böyle bir bölücülük girişimi doğrudan doğruya cephe hareketinden gelmiştir. Bir millet ancak birliği oranında güçlü olur. O nedenle, bir milleti kendi içinde bölerek düşman cephelere ayırmaya kalkışanlar milliyetçiliğin başta gelen amacıyla çelişkiye düşmüş olurlar. 1975 Nisan'ında “Milliyetçi Cephe” adıyla kurulan Hükümet de, daha kuruluşunda böyle bir çelişkiye düşmüştür. Bu geçmiş Hükümet, millî birliğimizi sarstığı gibi, kendi içinde de birlik sağlayamamış ve tutarlı olamamıştır. Hiç bir temel sorunda anlaşmaya varamamıştır. Cephe hareketi, yalnız milleti, cephelere bölmeye kalkışmakla kalmamıştır, kendi içinde de cephelere bölünmüştür...”⁴⁵¹

⁴⁴⁵ “Erbakan, Ecevit'in Önerilerini Reddetti”, *Milliyet*, 18 Haziran 1977, s.1. “Erbakan, Ecevit'in Önerilerini Reddetti”, *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1977, s.1.

⁴⁴⁶ “Demirel, CHP Liderinin Önerilerini Kabul Etmedi”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1977, s.7.

⁴⁴⁷ Turan, *age*, s.358.

⁴⁴⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 6. Birleşim, 22.06.1977, s.20; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 57. Birleşim, 23.06.1977, s.521.

⁴⁴⁹ “İş Güvenoyuna Kaldı”, *Günaydın*, 22 Haziran 1977, s.1; “Korutürk, Ecevit Kabinesini Onayladı”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1977, s.1; “Ecevit Hükümeti Açıklandı”, *Hürriyet*, 22 Haziran 1977, s.1.

⁴⁵⁰ “Başbakan Ecevit Hükümet Programını Okudu”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1977, s.1,6,7.

⁴⁵¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 8. Birleşim, 28.06.1977, s.28.

Sözleriyle bir önceki hükümeti eleştiren ve iç politikada yaşanan sorunlardan bahseden Ecevit, özellikle ekonomik gidişatın kötülüğü, Merkez Bankasının döviz sıkıntısı, tarım politikalarının yetersizliği, kısa vadeli borçlanmanın neredeyse iki katı arttığı üzerinde durdu.⁴⁵² Bu sorunları, hükümet güvenoyu aldıktan kısa bir süre sonra çözüme kavuşturacaklarını belirtti. Dış politika ile ilgili olarak ise şunları söyledi:

“... Türkiye’de iki buçuk yıl süren siyasal bunalım yalnızca bir iç sorunumuz olmaktan çıkmış, uluslararası ilişkilerimizi de olumsuz yönde etkileyici bir nitelik kazanmıştır. Her geçen gün çözümleri güçleşen Kıbrıs sorunu, Ege sorunu, Ortak Pazar sorunu, hatta ulusal güvenlik sorunumuz, iki buçuk yıl gibi uzun bir süre askıya alınmıştır. Dört partiden oluşan geçmiş Hükümet, en hayati millî davalarda iki buçuk yıl bir millî politika oluşturamadığı gibi, bu dönem, Milletimizin kendi içinde cephelere bölündüğü bir dönem olmuştur. Dünya gözünde millî birliğimize gölge düşürülmüştür. Millî birliğinden aldığı güçle Türk Milletinin en çetin engelleri aşabildiği, en zor sorunları çözebildiği tarih boyunca kanıtlanmıştır. Bunun en son örneği, 1974’de sağlanan başarılarıdır. Hükümetimiz, dünyada Türk Milletinin haklarını savunurken, yine millî birliğimizden güç alacaktır. Bir partinin veya cephenin değil, bütün Milletin Hükümeti olarak görev yapacaktır. Millî birliğin başta gelen gereği iç barıştır. Hükümetimiz, iç barış sağlamayı, yalnız insanlık ve demokrasi anlayışının değil, milliyetçiliğinin de gereği sayacaktır...”⁴⁵³

Diyerek dış politikada ki sorunları da Hükümetin göreve başlamasıyla beraber hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulacağını belirtirken ülkenin iç ve dış sorularını çözebilmek için Millet Meclisinden yetki istedi.⁴⁵⁴

Millet ve Senato Meclislerinde okunan hükümet programı neticesinde Ecevit Hükümetinin en büyük sorunu, güvenoyu alabilmek olacaktı.30 Haziran Perşembe günü Senato Meclisinde Hükümet Programı ile ilgili Milli Birlik Grubu adına söz alan Kamil Karavelioğlu, Milliyetçi Cephe Hükümetine eleştirilerde bulunurken Ecevit Hükümetini destekleyeceklerini ve aynı zamanda şeffaf bir şekilde denetleyeceklerini belirtti.⁴⁵⁵ Cumhurbaşkanı’nca Seçilen Üyeler Grubu adına söz alan Nihat Erim ise şu açıklamalarda bulundu:

⁴⁵²Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32, 58. Birleşim, 28.06.1977, s.529-530.

⁴⁵³TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 8. Birleşim, 28.06.1977, s.45.

⁴⁵⁴Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32, 58. Birleşim, 28.06.1977, s.543.

⁴⁵⁵Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32, 59. Birleşim, 30.06.1977, s.553.

“... Bu Hükümetin Cumhurbaşkanınca onaylanması üzerine, Devlet Başkanına karşı A. P., M. S. P. ve M. H. P. liderlerince bir polemik açılmak istendi. Böyle bir davranışa Cumhuriyet tarihinde belki ilk defa rastlanıyor. Hemen söyleyeyim ki, bu davranış esasında tüm haksız, biçiminde ise Devletimizin başına karşı herkesin borçlu olduğu saygıdan yoksundur. “Gayrimeşru hükümet, işgalci hükümet, gasıp hükümet” deyimleri, “Çankaya Hükümeti” terimi ile birlikte söylendiği için de, rejimi ve Devleti yaralayıcıdır. Belli partilerin liderleri Cumhurbaşkanlığı makamına karşı bu biçimde konuşmaya girişir, Anayasaya açıkça aykırı sözlerle suçlamalara başlarsa, o ülkede bu tutumdan demokrasi hiç bir şey kazanmaz; tersine çok, pek çok şey kaybeder.

Hükümete muhalif olan liderlerin Devlet Başkanına karşı açtıkları mücadelenin hem esasında, hem de biçiminde (Anayasa yönünden) hiç bir dayanağı olmadığını; Kontenjan Grubu 22 Haziran 1977 günü yayınladığı bildiride ortaya koymuştu.

O günden bu yana liderler tutumlarını değiştirmediler. Hatta bugün ögle üzeri yeni bir bildiriyle bu tutumlarını pekleştirdiler. Hiçte uygarca olmayan bir davranışla Çankaya'da düzenlenen bir kabul resmini nezaket kurallarım da çiğneyerek boykot ettiler, oraya gelmediler...”⁴⁵⁶

1 Temmuz Cuma günü, Millet Meclisinde Hükümet programı ile ilgili görüşmeler yapıldı. Görüşmelere muhalefet parti milletvekilleri (MHP-MSP) katılmadı.⁴⁵⁷ Millet Meclisinde söz alan Mardin Bağımsız Milletvekili Nurettin Yılmaz, Milliyetçi Grup olarak ilan edilen bir grubun bildirisini gördüğünü, bu bildiride sağ görüşlü milletvekillere hitaben; “*Solcu Ecevit'in kuracağı Hükümete güvenoyu verdiğiniz takdirde veya o gün Meclise gelmediğiniz takdirde öldürüleceksiniz diyor. Asıl izzetinefsin korunacağı yer işte, budur, bugündür.*”⁴⁵⁸ diyerek ideolojik kamplaşmanın boyutlarını gözler önüne serdi.

Bütün bu yaşanan gelişmelerden sonra beklenen oldu ve MHP-MSP-AP liderleri, yaptıkları toplantı neticesinde ortak bir bildiri⁴⁵⁹ yayınlarak hükümete güvenoyu vermeyeceklerini açıkladı.⁴⁶⁰ Bu durum Hükümetin güvenoyu alma noktasında sorun

⁴⁵⁶Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32, 59. Birleşim, 30.06.1977, s.555.

⁴⁵⁷TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 11. Birleşim, 01.07.1977, s.58.

⁴⁵⁸TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 11. Birleşim, 01.07.1977, s.59.

⁴⁵⁹Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş imzasıyla 30 Haziran 1977'de yayımlanan bildiride şöyle denilmekteydi: "1- Anayasa, demokratik gelenekler ve partiler demokrasinin gereği olarak, partileri temsil eden yetkili organlarının kararına rağmen, Millet Meclisi'nin çoğunluğunun reddedeceği önceden ve açıkça beyan edilen bir heyete icra yetkisinin verilmesi, demokrasimizi tahribe yönelen üzücü bir olaydır. 2- CHP Genel Başkanı'nın kurduğu heyetin bir baskın şeklinde Bakanlıklarda ve Devlet dairelerinde giriştiği icraat ve tasarrufların yasal sayılması mümkün değildir. Bkz. Turan, *age*, s.359.

⁴⁶⁰“MC'nin 3 Lideri: Çoğunluğa Dayalı Hükümet Kurulabilir”, *Milliyet*, 1 Temmuz 1977, s.1; “Cephe Liderleri Ortak Bir Bildiri Yayınladılar”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1977, s.1,9.

yaşayacağını göstermekteydi. Bu atmosferde 3 Temmuz Pazar günü güven oylaması yapıldı. Oylamaya 448 Milletvekili katılırken, 217 “kabul”, 229 “red”, 2 “çekimser” oy kullanıldı. Böylece Hükümet güvenoyu alamadı. Ecevit, yaptığı Meclis konuşmasında Cumhurbaşkanına Bakanlar Kurulunun istifasını sunacağını ve Meclisin kısa sürede demokratik kurallar içinde hükümet sorununa bir çözüm bulacağına inandığını söyledi.⁴⁶¹ Böylelikle ilk azınlık Hükümeti olacak olan kabine, güvensizlik oyu alarak kuruluşunda güvenoyu alamayan ikinci Hükümet oldu.⁴⁶² Bu durumla ilgili Demirel; “*geldikleri gibi gittiler*” derken, Erbakan ise; “*memleketi solcu görüşe bırakmadık*” dedi. Ecevit, bu açıklamalardan sonra yaptığı değerlendirmede; “*CHP’siz hükümetin gerçekçi olamayacağını*” belirtti.⁴⁶³ Güvenoyu alamayan Başbakan Bülent Ecevit, beklenildiği gibi hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Korutürk’e sundu.⁴⁶⁴ Korutürk yeni hükümetin kurulması için AP Lideri Süleyman Demirel’i görevlendirdi.⁴⁶⁵

2.10. Süleyman Demirel Hükümeti / 41. Hükümet (21 Temmuz 1977- 5 Ocak 1978)

Ortaya çıkan hükümet krizini sonlandırmak için Hükümet kurma görevi 4 Temmuz tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından Demirel’e verildi.⁴⁶⁶ Görevin Demirel’e verilmesiyle AP-MSP-MHP koalisyonu gündeme gelirken parti liderleri yaptıkları görüşmede koalisyonu prensipte kabul ettiler.⁴⁶⁷ 8 Temmuz’da sürpriz bir gelişme yaşandı. Ecevit, Demirel’e koalisyon teklifinde bulundu ve Demirel bu teklifi kabul etmedi.⁴⁶⁸ Ecevit, bu teklifin bir taktik olmadığını belirtirken, sorumluluk bilincinde hareket ettiğini bildirdi. Bir taraftan da Cepheci Liderler, koalisyon için görüşmelere devam etmekteydi.⁴⁶⁹ Görüşmeler sürerken, kurulacak koalisyon için bakanlıkların paylaşılmasında anlaşmazlıklar çıkmaktaydı. Özellikle MSP liderinin 9

⁴⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 12. Birleşim, 03.07.1977, s.75.

⁴⁶² Turan, *age*, s.359.

⁴⁶³ “Hükümet Güven Alamadı”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁶⁴ “Reddedildi”, *Milliyet*, 4 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁶⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 60. Birleşim, 05.07.1977, s.597-598.

⁴⁶⁶ “Görev Demirel’e Verildi”, *Tercüman*, 5 Temmuz 1977, s.1; “Hükümet Kurma Görevi Demirel’e Verildi”, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁶⁷ “Üç Lider Prensipte Anlaştı”, *Son Havadis*, 8 Temmuz 1977, s.1; “Cepheci Liderler Prensipte Anlaştı”, *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁶⁸ “Demirel, Ecevit’in CHP-AP Önerisini Reddetti”, *Milliyet*, 9 Temmuz 1977, s.1; “Demirel, Bülent Ecevit’in AP-CHP Koalisyonu Önerisini Reddetti”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁶⁹ “Cepheci Liderler Protokol Taslağını Gözden Geçirdiler”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1977, s.1; “3 Lider Dün Değerlendirme Yaptı”, *Milliyet*, 11 Temmuz 1977, s.1.

bakanlık istemesi, krizi derinleştirmektedir.⁴⁷⁰ AP, MSP'nin bu isteğini reddetti.⁴⁷¹ MSP'nin 9 bakanlıkta ısrar etmesi MHP'yi de etkiledi. İlk görüşmelerde 4 bakanlığa onay veren MHP bu sayıyı 6 bakanlığa çıkardı.⁴⁷² Bu durum yaşanırken MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk, Milli Eğitim ve İçişleri Bakanlıklarını almakta kesin kararlı olduklarını belirtti.⁴⁷³ Böylelikle durum dahada karmaşık hale geldi.

Koalisyon hükümeti kurmak için yapılan görüşmeler neticesinde MHP ile anlaşılan AP, MSP ile görüşmelere devam etmekteydi.⁴⁷⁴ MSP'ye istediği iki bakanlığın verilmesi noktasında tavizi kabul eden AP, bu seferde MHP'nin bu duruma karşı çıkmasıyla uğraştı.⁴⁷⁵ Sonuç olarak bakanlık pürüzü MSP'ye İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere 8 bakanlık, MHP'ye ise 5 bakanlık verilmesi ile aşıldı.⁴⁷⁶ Üzerinde anlaşma sağlanan koalisyon hükümeti, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün onayıyla 21 Temmuz'da kuruldu.⁴⁷⁷ Hükümet üyeleri Millet Meclisinde okunurken Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Kamran İnan'ın istifası gündemi bir anda sarstı.⁴⁷⁸

21 Temmuz'da hükümetin kurulmasından sonraki en önemli sorun güvenoyu alabilmesiydi. Kamran İnan'ın istifası ve bazı AP'li milletvekillerinin açıklamaları güvenoyu noktasında sorun yaşanabileceğini göstermekteydi.⁴⁷⁹ Şüphesiz AP milletvekillerinden bazıları, koalisyon için MSP'ye verilen tavizlerden son derece rahatsızdı. İnan'ın Demirel ve AP grubuyla yaptığı görüşmeler neticesinde görevi tekrar kabul etmesiyle yaşanan kriz aşıldı.⁴⁸⁰ İnan, Senato Meclisinde konuyla ilgili yaptığı açıklamada:

⁴⁷⁰ “Cephe Ortakları Bakanlıkları Dün De Paylaşamadılar”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1977, s.1; “Liderler Bakanlıklar Noktasında Anlaşamadı”, *Milliyet*, 14 Temmuz 1977, s.7.

⁴⁷¹ “Erbakan Açıkladı: Çatının Tümünü İstiyoruz”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1977, s.1,9.

⁴⁷² “Asiltürk: Azami Fedakarlığı Yaptık”, *Milliyet*, 16 Temmuz 1977, s.7.

⁴⁷³ “AP, MSP ve MHP Arasındaki Bakanlık Pazarlıkları Çıkmaza Girdi”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁷⁴ “MHP İle Anlaşılan AP MSP İle Pazarlığa Devam Ediyor”, *Milliyet*, 17 Temmuz 1977, s.1; “Bilgiç: MHP ile Anlaşmaya Vardık, Sıra MSP'ye Geldi”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁷⁵ “Demirel- Erbakan Görüşmesi, MHP Ödün Vermeyince Bugüne Ertelendi”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1977, s.1; “Demirel: Çıkmazdayız, Çözüm Yolları Arıyoruz”, *Milliyet*, 19 Temmuz 1977, s.7.

⁴⁷⁶ “MC Ortakları Pazarlıkta Anlaştılar”, *Günaydın*, 20 Temmuz 1977, s.1; “2. MC Hükümeti Kuruluyor”, *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁷⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 21. Birleşim, 21.07.1977, s.110; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 33, 65. Birleşim, 21.07.1977, s.10.

⁴⁷⁸ “Yeni Hükümet Göreve Başladı”, *Milliyet*, 22 Temmuz 1977, s.1. “İkinci MC Hükümeti Açıklandı”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁷⁹ “AP İçinde Yeni Hükümetin Kuruluşuna İlişkin Tartışma Sürüyor”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1977, s.1.

⁴⁸⁰ “Kamran İnan Demirel ile Görüştü ve Enerji Bakanlığını Kabul Etti” *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1977, s.1,9.

“... Benim bu siyasî istismar karşısında aldığım son karar, benim şahsım üzerinde yapılan bazı spekülâsyonlara yol açılmış bulunmasına rağmen, parti gruplarımın yüksek kararlarına uyarak halen huzurunuzda bu Hükümetin, Cumhuriyet Hükümetinin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olarak bulunuyorum ve 6 günlük yokluğumun mesuliyetini de kabul ediyorum. Meclise getirirsiniz, her türlü tahkikat önergesini huzurunuzdayım, sonuna kadar da; ama geçmişten şikâyet ettiğiniz enerji politikasının bu dar boğaza gelmesinden sorumlu bir şahsın aranızdan çıkma olduğunu da unutmayın...”⁴⁸¹

27 Temmuz Çarşamba günü, Başbakan Süleyman Demirel Millet ve Senato Meclisinde hükümet programını okudu. Hükümet programında Başbakan Demirel; hükümetin kurulma aşamasını değerlendirdikten sonra iç politikayla ilgili ülkenin içerisinde bulunduğu sosyal, ekonomik, askeri durumlarla ilgili hedeflerini açıkladı. Dış politikada ise özellikle Yunanistan ile yaşanan sorunların milli hakları gözeterek çözüme kavuşturulacağı üzerinde durdu.⁴⁸² Hükümet programının Senato ve Millet Meclisinde görüşülmesinden sonra güvenoylaması yapıldı.⁴⁸³ Yapılan güvenoylaması neticesinde, 219 “red”, 229 “kabul” oyu alan hükümet, güvenoyu alarak yaşanan kriz son bulmuş oldu.⁴⁸⁴ Böylelikle AP-MSP-MHP’den oluşan “II. Milliyetçi Cephe Hükümeti” kuruldu. Başbakan Demirel, Millet Meclisinde yaptığı teşekkür konuşmasında, bütün güçleriyle millete ve memlekete hizmet edeceklerini vurguladı.⁴⁸⁵

Milliyetçi Cephe Hükümetinin kurulmasıyla hükümet krizi aşılsa da ülkedeki sorunlar çığ gibi büyümekteydi. Bu duruma hükümet içerisinde yaşanan görüş ayrılıkları da eklenmekteydi. İlk ciddi görüş ayrılığı Millet Meclisi başkanlığı seçiminde yaşandı. Hükümet temsilcileri ortak bir aday noktasında uzlaşma sağlayamadı.⁴⁸⁶ Ayrıca ülkede anarşi olayları ve hayat pahalılığının her geçen gün artması hükümetin bir diğer önemli sorunuydu.⁴⁸⁷

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetinin ilk ciddi sınavı Aralık ayı içerisinde gerçekleşecek olan yerel seçimlerdi. Bu kapsamında Ecevit yerel seçim mitinginde MC

⁴⁸¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 33, 68. Birleşim, 29.07.1977, s.80.

⁴⁸² *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 23. Birleşim, 27.07.1977, s.118-133; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 33, 67. Birleşim, 27.07.1977, s.29-44.

⁴⁸³ “Güven Oylaması Bugün”, *Hürriyet*, 1 Ağustos 1977, s.1; “2. MC Hükümeti İçin Güvenoylaması Bugün Yapılıyor”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1977, s.1.

⁴⁸⁴ “İkinci MC Güvenoyu Aldı”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1977, s.1,9; “Koalisyon Onaylandı”, *Milliyet*, 2 Ağustos 1977, s.1.

⁴⁸⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 25. Birleşim, 01.08.1977, s.212.

⁴⁸⁶ İlman ve Dönmez, agm, s.187.

⁴⁸⁷ Turan, age, s.363.

Hükümetiyle ilgili yaptığı açıklamada; “... tertemiz tarihimize sürülmüş kanlı bir leke” olarak ağır bir nitelemede bulundu.⁴⁸⁸ Liderlerin ithamları ve gergin siyasî bir atmosferde, 11 Aralık günü yerel seçimler gerçekleştirildi.⁴⁸⁹ Yerel seçimlerden CHP güçlenerek çıkarken AP ise güç kaybetti.⁴⁹⁰ Bu arada seçim arifesi dolayısıyla istifalarını ertelediklerini bildiren 3 AP’li milletvekili, partisinden istifa etti. Böylelikle MC koalisyonu, millet meclisindeki salt çoğunluğu kaybetti. Vekillerin istifasında ülkenin içerisinde bulunduğu kaotik durum, Hükümet ortakları arasındaki uyumsuzluk ve Demirel’in politikalarını yetersiz görmeleri etkili oldu.⁴⁹¹ Demirel bu durumla ilgili; “*nazarî desteğimiz var. Arkamızda güç kalmazsa zorla hükümette kalınmaz*” dedi.⁴⁹²

AP’de 14-15 Aralık günlerinde 4 milletvekili daha istifa ederken parti içi muhalefette artmaktaydı.⁴⁹³ Netice olarak toplamda 9 milletvekili AP’den istifa ederken, Demirel Hükümeti de zor durumda kaldı.⁴⁹⁴ Demirel, konuyla ilgili; “*ben kendi rızamla gitmem. CHP beni nasıl düşürmek istiyorsa öyle düşürsün*” dedi.⁴⁹⁵ Ecevit ise yaşanan durumla ilgili olarak; hükümet değişikliğinin önlenemeyeceğini, cephe hükümetinin meclisteki güvenoyu desteğini yitirdiğini, Türkiye’yi bunalımdan kurtaracak bir hükümetin kurulması gerektiğini söyledi.⁴⁹⁶ AP’den istifa eden 9 milletvekiline Elazığ bağımsız milletvekili Ali Rıza Septioğlu’nun da katılmasıyla, istifacı milletvekilleri mecliste 10 kişilik bir grup oluşturdular ve Milliyetçi Cephe Hükümetine karşı olduklarını açıkladılar.⁴⁹⁷ AP’den kopmalar devam ederken, 20 Aralık günü 2 milletvekili daha istifa etti. Böylelikle meclisteki AP milletvekili sayısı 178’e indi. MC’nin üye sayısı da 218’e düştü.⁴⁹⁸ AP Genel İdare Kurulu, muhalefeti gensoru vermeye çağırırken, Demirel de “*güçleri varsa düşürsünler*” diyerek muhalefete meydan okudu.⁴⁹⁹

⁴⁸⁸ “Ecevit: MC, Tarihimizde Kanlı Lekedir”, *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1977, s.1.

⁴⁸⁹ “Seçimler Bugün”, *Milliyet*, 11 Aralık 1977, s.1; “Yerel Yöneticiler Bugün Seçiliyor”, *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1977, s.1,9.

⁴⁹⁰ “Kaybeden AP Oldu”, *Hürriyet*, 12 Aralık 1977, s.1; “CHP 44 İlde Başkan Seçimini Kazandı”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1977, s.1.

⁴⁹¹ “Atalay Kılıç Ve”, *Milliyet*, 11 Aralık 1977, s.12.

⁴⁹² “Cephe, Meclis’te 226’lık Çoğunluğunu Yitirdi”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1977, s.1.

⁴⁹³ “2 AP’li Daha Dün İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1977, s.1.

⁴⁹⁴ “Varan 9”, *Milliyet*, 16 Aralık 1977, s.1.

⁴⁹⁵ “Demirel, Ben Kendi Rızamla Gitmem Dedi”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1977, s.1,9.

⁴⁹⁶ “Ecevit: Cephe Hükümetinin Günleri Sayılıdır”, *Milliyet*, 17 Aralık 1977, s.9.

⁴⁹⁷ “10’lar, Yeni Bir Koalisyona Destek Olacak”, *Milliyet*, 19 Aralık 1977, s.1; “Grup Oluşturan 10’lar, MC’ye Karşı Olduklarını Açıkladılar”, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1977, s.1.

⁴⁹⁸ “AP’den Dün De 2 Milletvekili İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1977, s.1; “AP’den Dün İki İstifa Daha Oldu”, *Milliyet*, 21 Aralık 1977, s.1.

⁴⁹⁹ “AP, CHP Gensorusunu Bekliyor”, *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1977, s.1.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, AP'den ayrılan bağımsız milletvekilleri ile Güneş Motel'de⁵⁰⁰ bir görüşme düzenledi ve hükümetin düşürülmesi için ortak bir karara varıldı.⁵⁰¹ Beklenen önerge 22 Aralık günü CHP Milletvekilleri tarafından verildi ve 27 Aralık günü mecliste 424 kabul oyuyla gündeme alındı.⁵⁰² Krizle ilgili MSP sözcüsü; “*bu hükümet hamlelerin hedefe ulaşmasının teminatıdır. Hükümet buhranı yaratarak meseleler çözülmez.*” derken, MHP sözcüsü; “*CHP, tabanının MHP'ye kaymasına üzüldüğünü söylediği AP'den milletvekili kopararak iktidara gelmek istiyor.*” dedi. CHP'li Altan Öymen, “*Hükümetin düşürülmesi konusunda acele ediyoruz çünkü bu akşam kime şarjör boşaltılacak bilmiyoruz*” dedi. Güvenoyu istediğini belirten Demirel ise; “*bugün bizim başımıza gelen yarın sizin başınıza gelir. Ne olur hükümet 2-3 saat konuşsa?*” dedi.⁵⁰³ Başbakan Süleyman Demirel başkanlığındaki Bakanlar Kurulu hakkında, Anayasanın 89. Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 107. maddeleri uyarınca verilen gensoru, Genel Kurulda 31 Aralık günü görüşüldü. Oylamaya⁵⁰⁴ 446 milletvekili katıldı; 218 “kabul”, 228 “red” oyu verildi. Oylama sonucu netice itibarıyla Hükümete güvensizlik oyunu yansıtıyordu. Böylece “İkinci Milliyetçi Cephe” hükümeti düştü. Demirel, oylama neticesinde Millet Meclisinde yaptığı değerlendirmede; Millet Meclisinin iradesine saygılı olduklarını ve Hükümetin istifasını en kısa sürede Cumhurbaşkanına takdim edeceğini söyledi.⁵⁰⁵ Beklenildiği üzere Başbakan Demirel, 31 Aralık tarihinde istifasını Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sundu.⁵⁰⁶ Böylelikle 31 Mart 1975'den beri süregelen Milliyetçi Cephe Hükümeti son buldu. Ayrıca yaşanan bu gelişme ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa “gensoruyla bir hükümet düşürülmüş” oldu.⁵⁰⁷

⁵⁰⁰ CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, AP'den ayrılan bağımsız milletvekilleri grubu ile İstanbul Florya'daki Güneş Motel'de bir toplantı düzenlemiş ve bir demeç vererek gensoru yoluna gideceklerini açıklamıştır. Bkz. Kara, *age*, s.172.

⁵⁰¹ Kazdal, *agt*, s.55.

⁵⁰² “Gensoru Meclis'te Yarın Görüşülecek”, *Tercüman*, 28 Aralık 1977, s.1; “424 Oyla Gensoru Gündemde”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1977, s.1.

⁵⁰³ “Meclis'te Gensoru Görüşmeleri Tamamlandı”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1977, s.1.

⁵⁰⁴ Oylamada Kabul oyu, Bakanlar Kuruluna güven anlamını, ret oyu Bakanlar Kuruluna güvensizlik anlamını taşımaktadır. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 85. Birleşim, 31.12.1977, s.97.

⁵⁰⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 85. Birleşim, 31.12.1977, s.96-98.

⁵⁰⁶ “CHP, İktidarı Düşürdü”, *Hürriyet*, 1 Ocak 1978, s.1 ; “İkinci MC Düştü”, *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1978, s.1,9.

⁵⁰⁷ Yalansız, *agt*, s.268; İlman ve Dönmez, *agm*, s.192; Turan, *age*, s.365; “1977 İle Birlikte MC De Bitti”, *Milliyet*, 1 Ocak 1978, s.1.

2.11. Bülent Ecevit Hükümeti / 42. Hükümet (5 Ocak 1978- 12 Kasım 1979)

II. Milliyetçi Cephe Hükümetinin gensoru ile düşürülmesiyle istifa eden Başbakan Süleyman Demirel'in yerine yeni hükümetin kurulması için yeni yılda temaslar hızlandı. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, yılbaşı mesajında hükümet kriziyle ilgili olarak yaptığı açıklamada: "... Bu bakımdan vatandaşlarıma, 1978 yılı başında çözmeye mecbur olduğumuz ilk ve en büyük sorunu, hükümet sorununu soğukkanlılıkla karşılamalarını öğütüyorum..." açıklamasında bulundu.⁵⁰⁸ Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e verdi.⁵⁰⁹ Ecevit, temaslarını artırırken, kuracağı hükümetin bağımsız milletvekilleri tarafından desteklenmesi gündeme geldi.⁵¹⁰ 5 Ocak günü CHP, CGP, DP ve bağımsızlardan oluşan hükümet üyeleri açıklandı ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylandı.⁵¹¹ Ecevit, basına verdiği demeçte; "... Önce can güvenliği sağlanacak ve dış sorunların, özellikle Kıbrıs sorununun hükümette öncelikle ve herhâlde güvenoylaması beklenmeden ele alınacağını " bildirdi.⁵¹²

Hükümet krizinin sonlanabilmesi için güvenoyu gerekmekteydi ve Ecevit, hükümetin güvenoyu alacağını düşünüyordu.⁵¹³ Hükümet programı, Millet ve Senato Meclisinde Başbakan Bülent Ecevit tarafından 12 Ocak Perşembe günü okundu. Programda özellikle; güvenlik, huzur ve adaletin sağlanacağı, planlı kalkınmanın gerçekleştirileceği, sosyal devlet anlayışının geliştirileceği üzerinde durdu. Dış politikada ise; Kıbrıs halkının sorunları ve Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerindeki sorunların bir an evvel çözümü için çaba sarf edeceklerini belirtti.⁵¹⁴ Hükümet programı meclislerde görüşüldükten sonra güvenoylaması yapıldı. 17 Ocak Salı günü Millet Meclisinde yapılan güvenoylaması neticesinde; 218 "red" oyuna karşılık 229 "kabul" oyuyla hükümet güvenoyu aldı.⁵¹⁵ Başbakan Ecevit, yaptığı teşekkür konuşmasında;

⁵⁰⁸ "Korutürk: Hükümet Sorunu Soğukkanlılıkla Karşılanmalı", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1978, s.1.

⁵⁰⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 86. Birleşim, 03.01.1978, s.124; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 34, 13. Birleşim, 03.01.1978, s.507; "Görev Ecevit'te", *Milliyet*, 2 Ocak 1978, s.1.

⁵¹⁰ "Onbirler, CGP, DP Ecevit Kabinesine Katılıyor", *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1978, s.1,9.

⁵¹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 88. Birleşim, 05.01.1978, s.200-202; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 34, 14. Birleşim, 05.01.1978, s.544-545.

⁵¹² "Kabine Açıklandı", *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1978, s.1; "Ecevit'in Yeni Kabinesi", *Hürriyet*, 6 Ocak 1978, s.1; "Bakanlar Açıklandı", *Milliyet*, 6 Ocak 1978, s.1.

⁵¹³ "Ecevit", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1978, s.9.

⁵¹⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 91. Birleşim, 12.01.1978, s.259-276; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 34, 16. Birleşim, 12.01.1978, s.610-627.

⁵¹⁵ "Hükümet Güvenoyu Aldı", *Tercüman*, 18 Ocak 1978, s.1; "Hükümet Güvenoyu Aldı:229", *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1978, s.1; "Kabul:229 Red:218", *Milliyet*, 18 Ocak 1978, s.1.

“... Hükümetimiz, Yüce Meclisin büyük değer taşıyan bu güvenine layık olmaya çalışacaktır. Yüce Meclislerimizin desteği ile, uyarıcı eleştirileri ile ve ulusumuzdan alacağımız güçle karşı karşıya bulunduğumuz sorunların üstesinden gelmeye çalışacağız. Atatürk'ün açtığı yolda ve Anayasamızın kuralları içinde, Türkiye Cumhuriyeti Devletini güçlendirmek ve toplum yaşamının her kesiminde demokrasiye daha çok etkinlik kazandırmak üzere, Türkiye'nin gelişmesini, özgürlük, toplumsal adalet ve barış içinde ve sağlıklı biçimde hızlandırmak üzere her çabayı göstereceğiz. ...”⁵¹⁶ dedi.

Böylelikle uzun süredir yaşanan hükümet krizi sona erdi. Hükümette, CHP'den 21, bağımsızlardan 10 ⁵¹⁷, CGP'den 2 ve DP' den de 1 üye yer aldı.⁵¹⁸ Hükümetin kurulmasıyla birlikte ülkede yaşanan sorunlar yumağı da her geçen gün büyümekteydi. 1978 yılı içerisinde Türkiye Cumhuriyeti dış borçlarını ödeyemeyecek duruma geldi.⁵¹⁹ Ekonomide dışa bağımlılık her geçen gün artarken Demirel'in verdiği bilgiler ışığında, hükümetin göreve başladığından bu yana 40 gün içerisinde, ülkede 95 kişi ölürken, 711 kişi ise yaralandı.⁵²⁰ Bir diğer önemli sorun ise ekonomik sıkıntılardı. İç ve dış kaynak bulunmasındaki zorluklar ve döviz sıkıntısı, hükümeti zor durumda bırakmaktaydı. Ecevit, yurtdışı ziyaretlerine de önem veren bir başbakandı. İlk yurtdışı ziyaretini Yugoslavya'ya yaptı. Burada Yugoslav Lider Josip Tito ile bir takım anlaşmalar imzaladı.⁵²¹ Yunanistan ile Kıbrıs Sorunu üzerinden yaşanan kriz devam etmekteydi. Ecevit, 10-11 Mart 1978 tarihinde İsviçre'de Türk-Yunan ilişkileriyle ilgili görüşmelere katılmak için bu ülkeye gitti.⁵²² Aralık ayı içerisinde ise İsveç, Norveç ve Danimarka Hükümetlerinin çağrısı üzerine bu ülkeleri ziyaret etti.⁵²³

Ülkede yaşanan sağ-sol çatışmalarının önü bir türlü kesilememekteydi. Bu çatışmalar neredeyse ülkedeki her alana yayıldı. 1978 yılında şiddet olayları arttı. 16 Mart 1978 tarihinde İstanbul Üniversitesinde sol görüşlü öğrencilerin üzerine bomba atıldı. Bu olayın ardından sol görüşlü öğrenciler, İstanbul Üniversitesi'ni yirmi üç saat boyunca işgal etti. Akabinde, Ümraniye'de ülkücü işçilerin kaldığı bir eve saldırı düzenlendi ve

⁵¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, 93. Birleşim, 17.01.1978, s.319.

⁵¹⁷ Adalet partisinden ayrılan ve 11'ler olarak bilinen bağımsızlardan 10 tanesine Bülent Ecevit Hükümetinde bakanlık verildi. 11'lerden Oğuz Atalay bakanlık istemedi. Bkz. Kara, *age*, s.173.

⁵¹⁸ Yalansız, *agt*, s.268; Turan, *age*, s.366; Kazdal, *agt*, s.55.

⁵¹⁹ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi Bütün Eserleri-1*, 22. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Kasım 2012, s. 364.

⁵²⁰ Yalansız, *agt*, s.272.

⁵²¹ Turan, *age*, s.370.

⁵²² BCA, 30.181.2/ 370.937, (03 Mart 1978).

⁵²³ BCA, 30.181.2/ 377.198.3, (08 Aralık 1978).

beş kişi öldü.⁵²⁴ Olaylar Eylül ayına gelindiğinde Alevi- Sünni çatışması şeklinde şiddetlendi. Malatya, Sivas, İstanbul ve Elazığ'da kanlı olaylar yaşandı. Yaşanan bu şiddet olaylarına bir türlü yeterli önlem alınamamaktaydı. Hükümet politikalarını eleştiren koalisyon ortaklarından CGP Lideri ve aynı zamanda Başbakan Yardımcısı olan Turhan Feyzioğlu istifa etti.⁵²⁵ 16 Aralık 1978'de ise Kahramanmaraş da sinema salonunda başlayan olaylar 26 Aralık gününe kadar devam etti ve neticede 120 kişinin ölümüyle sonuçlandı. Sağ- sol çatışmalarının geldiği son nokta korkunç boyutlara ulaştı. Başbakan Ecevit, bu olayın akabinde 13 ilde sıkıyönetim⁵²⁶ ilan etti. Olaylar daha sonraki süreçte Muğla, İçel, Hakkâri gibi şehirlere de sıçrayacaktı. Bütün bu gelişmelerden sonra İç İşleri Bakanı İrfan Özaydınlı ve Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık da görevlerinden istifa etti.⁵²⁷ 1 Şubat'ta ise *Milliyet* gazetesi yazarı Abdi İpekçi'nin öldürülmesiyle birlikte siyasî suikastlara bir yenisi daha eklendi. İpekçi, Başbakan Ecevit'in yakın dostuydu.⁵²⁸ Bu durum eski bir gazeteci olan Ecevit'in saygınlığını da zedelemektedir.⁵²⁹

Ülkede yaşanan kaotik durum devam ederken hükümet içerisinde de sorunlar gün yüzüne çıkmaktaydı. Bu bağlamda Hükümetteki 11'lerden 6'sı⁵³⁰ 14 Nisan 1979 günü bir bildiri yayınladı. Bildiride; partizanca atamalar yapılması, 141 ile 142. maddelerin değiştirilme teşebbüsünün yanlışlığı ve yolsuzlukların önlenmesindeki yetersizlik nedeniyle Hükümeti eleştirdiler. Ecevit, bağımsız bakanlarla 17 saatlik yaptığı toplantıdan sonra yaşanan krizi atlattıklarını ve Hükümetin dimdik ayakta olduğunu beyan etti.⁵³¹ Hükümet krizi atlatılmış gibi gözükse de ülkede yaşanan ekonomik sorunlarda artarak devam etmekteydi. IMF'den istenen dış borç isteğine birtakım şartlar ileri sürülmesi yeni bir kriz doğurdu. Hükümet, içte ve dışta bu sorunlarla boğuşurken, Ecevit CHP'nin kurultayında tekrardan genel başkan seçildi.⁵³²

⁵²⁴Mehmet Kürşad Yavan, "Siyasal Şiddet, Terörizm ve Türkiye Örneği: 12 Eylül Süreci", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, C. 120, S.237, (2018), s.96; Kazdal, *agt*, s.56.

⁵²⁵ Yalansız, *agt*, s.277.

⁵²⁶**Sıkıyönetim İlan Edilen İller:** Kahramanmaraş, İstanbul, Ankara, Adana, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa'dır.

⁵²⁷ Turan, *age*, s.373-374.

⁵²⁸Kazdal, *agt*, s.58.

⁵²⁹Ahmad, *age*, s.203.

⁵³⁰**Bildiriyi İmzalayan Bakanlar:** Enver Akova, Ali Rıza Septioğlu, Mustafa Kılıç, Güneş Öngüt, Orhan Alp ve Ahmet Karaaslan'dır.

⁵³¹ Yalansız, *agt*, s.280-281.

⁵³² Turan, *age*, s.380-381.

Ecevit'in Genel Başkanlığa seçilmesi, parti içerisindeki gücünü sağlamlaştırsa da Hükümetin içinde yaşanan sorunların çözümüne fayda sağlamadı. Öyle ki 30 Mayıs'ta Hükümetin, ülkenin kötü gidişatıyla ilgili gerekli önlemler almamasını ileri süren Devlet Bakanı Enver Akova, istifa etti. Yolsuzluk iddiaları yüzünden hakkında gensoru verilen Sosyal Güvenlik Bakanı Hilmi İşgüzar da Ecevit'e istifasını sundu. Akabinde Devlet Bakanı Ali Rıza Septioğlu istifa etti ve AP'ye katıldı.⁵³³ 20 Eylül'de Demokratik Parti Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Faruk Sükan istifa etti.⁵³⁴ Yaşanan bu gelişmelerden sonra 29 Eylül'de İmar ve İskân Bakanı Ahmet Karaaslan'ın istifası eklendi. Son olarak da adı bir aşk skandalına karışan İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş istifa etti.⁵³⁵ Yaşanan bu istifalara ve muhalefet partilerinin bütün çabalarına rağmen Hükümet görevine devam etmekteydi. Bu vakitten sonra gerek iktidar gerekse muhalefet, ülkede gerçekleşecek olan senato ve ara seçimlere odaklandı. Bu seçim sonucuna göre muhalefet iktidarı düşürebileceğini düşünmekteydi.

14 Ekim 1979'da kısmi senato seçimleri ile 5 sandalyelik milletvekilliği araseçimleri yapıldı. 5 vekilliğin tamamını AP kazandı. Kısmi senato seçimlerinde ise AP 33, CHP ise 12 senatörlük kazandı.⁵³⁶ Seçimde umduğunu bulamayan Ecevit, hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Korutürk'e sundu.⁵³⁷ Demirel, konuyla ilgili; *"hükümet istifa etmiş değil, millet bu hükümeti kovalamıştır. Millet bu hükümetin arkasından ağlayacak değil ya, bulunmaz Hint kumaşı mı?"* dedi.⁵³⁸

2.12. Süleyman Demirel Hükümeti / 43. Hükümet (12 Kasım 1979- 12 Eylül 1980)

Bülent Ecevit'in istifasıyla yeni hükümet kurma girişimleri başladı. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, yeni hükümetin kurulabilmesi için parti liderleriyle görüşmelere başladı.⁵³⁹ Korutürk, Başbakan Ecevit'e hükümeti yeniden kurması için teklifte bulunsu da Ecevit'ten olumsuz yanıt aldı. Ecevit konuyla ilgili olarak:

"Sayın Cumhurbaşkanı bana yeniden hükümet kurma girişiminde bulunma önerisinde bulundular. Fakat bu aşamada doğru bulmadığımı söyledim... Bir kere sayısal bakımdan

⁵³³ Yalansız, *agt*, s.282.

⁵³⁴ Turan, *age*, s.382.

⁵³⁵ Yalansız, *agt*, s.286.

⁵³⁶ Menderes Akdağ, *Türkiye'de Koalisyonlar Döneminde Siyasî Algı ve Propaganda (1970-1980)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış DR Tezi, İzmir, 2018, s.217.

⁵³⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, 111. Birleşim, 23.10.1979, s.751; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 43, 82. Birleşim, 23.10.1979, s.996.

⁵³⁸ "Hükümet İstifa Etti", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1979, s.1; "Demirel: Çözüm Bulunur", *Son Havadis*, 17 Ekim 1979, s.1.

⁵³⁹ "Ecevit ", *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1979, s.11.

CHP'nin şu sırada bir hükümet kurma olanağı yoktur. Ayrıca 14 Ekim seçim sonuçları AP'nin bir hükümet kurması eğilimini açıkça ortaya koymuştur... Hükümet sorununun çözümünü kolaylaştırmak için üzerimize düşen her şeyi yapacağız.” dedi.⁵⁴⁰

Bunun üzerine Korutürk, hükümet kurma görevini, 24 Ekim 1979'da AP Lideri Süleyman Demirel'e verdi.⁵⁴¹ Bu arada CHP Genel Yönetim Kurulu 26 Ekim'de istifa etti.⁵⁴² Bu duruma üzüldüğünü açıklayan Ecevit; *“benim her ne pahasına olursa olsun ve hangi koşullar altında olursa olsun, genel başkan kalmak gibi bir düşünce ve ihtirasım yoktur”* derken, CHP'de bir iç hesaplaşma yaşanacağı beklenmekteydi.⁵⁴³

AP Genel İdare Kurulu ve Başkanlık Divanı yaptıkları toplantılar neticesinde, hükümeti kurabilecekleri kanısına vardı.⁵⁴⁴ AP, hükümeti kurmak için erken seçim şartı koymazken, aynı zamanda Demirel Hükümetinin sürpriz isimlerden oluşacağı beklenmekteydi.⁵⁴⁵ CHP'de ise 8. Olağanüstü Kurultay gerçekleşirken, Ecevit bir kez daha genel başkan seçildi. 1365 delegeden 1341'inin kabul oyunu aldı.⁵⁴⁶

Demirel, hükümet kurmak için temalarını artırırken azınlık hükümeti kurulması kesinleşti. Ecevit, hükümetin örtülü Milliyetçi Cephe Hükümeti olacağı kuşkusunu taşıırken, MSP ise bazı şartlar⁵⁴⁷ sunarak hükümeti destekleyeceğini bildirdi.⁵⁴⁸ Kabine listesini pazartesi günü Cumhurbaşkanı'na sunacağını açıklayan Demirel, *“bir hükümet kurulabileceği kanaatine geldik”* dedi.⁵⁴⁹ Sonuç olarak 12 Kasım günü, Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından bakanlar kurulu listesi onaylandı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk azınlık hükümeti kuruldu.⁵⁵⁰ Demirel konuyla ilgili olarak; *“her şeyi bir günde*

⁵⁴⁰ “Ecevit Korutürk'e Olumsuz Yanıt Verdi”, *Milliyet*, 20 Ekim 1979, s.9.

⁵⁴¹ “Görev Demirel'de”, *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1979, s.1; “Görev Demirel'de”, *Milliyet*, 25 Ekim 1979, s.1; *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 1. Birleşim, 01.11.1979, s.2; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 46, 1. Birleşim, 01.11.1979, s.4.

⁵⁴² “CHP Genel Yönetim Kurulu İstifa Etti”, *Milliyet*, 27 Ekim 1979, s.1; “CHP Genel Yönetim Kurulu Dün İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1979, s.1.

⁵⁴³ “Ecevit: CHP'nin Gücünü Kişilerde Aramak Yanlıştır”, *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1979, s.1.

⁵⁴⁴ “AP, Hükümeti Kurabileceği Kanısına Vardı”, *Milliyet*, 29 Ekim 1979, s.9.

⁵⁴⁵ “Demirel Hükümete Yeni ve Yıpranmamış Adlar Arıyor”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1979, s.1,11.

⁵⁴⁶ “Ecevit'e Evet”, *Milliyet*, 6 Kasım 1979, s.1; “Ecevit'in Listesi Eski Çatıdan Oluşuyor”, *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1979, s.1.

⁵⁴⁷ MSP; Kıbrıs'ta kazanılan toprakların geri verilmemesi, ülkenin IMF baskısına boyun eğdirilmemesi, döviz darboğazından kurtulmak gerektiği, emeklilerin durumlarının düzeltilmesi gibi şartlar ileri sürdü. Bkz. “MSP'nin desteği Somut Koşullar İçeriyor”, *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1979, s.1,11.

⁵⁴⁸ “MSP'nin desteği Somut Koşullar İçeriyor”, *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1979, s.1.

⁵⁴⁹ “Demirel: Biz Sihir Vaat Etmiyoruz”, *Milliyet*, 9 Kasım 1979, s.9.

⁵⁵⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 5. Birleşim, 13.11.1979, s.79; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 46, 3. Birleşim, 13.11.1979, s.33; “VI. Demirel Dönemi Başladı”, *Milliyet*, 13 Kasım 1979, s.1

*hallededeğimizi hiçbir zaman söylemedim. Sihir vaad etmiyoruz, tüm milletin hükümeti olacağız” dedi.*⁵⁵¹

Başbakan Demirel tarafından hükümet programı Millet ve Senato Meclislerinde 19 Kasım Pazartesi günü okundu. Programda; hükümetin kuruluş aşamasıyla ilgili bilgi veren Demirel, 1979 yılında ülkenin fakirleştiğini, asayişin bozulduğunu, yatırımların durma noktasına geldiğini belirtti. Yaşanan bu sıkıntılı süreci aşacaklarını söyledi. Dış politikada ise Yunanistan ile yaşanan sorunları ülke çıkarlarını koruyarak çözüme kavuşturmak istedikleri üzerinde durdu.⁵⁵² Hükümet programı, meclislerde görüşüldükten sonra güvenoylaması yapıldı. 25 Kasım Pazar günü yapılan güven oylamasına 438 milletvekili katıldı; 229 “kabul”, 208 “red”, 1 “çekimser” oy kullanıldı.⁵⁵³ CHP’nin güvensizlik oyu vereceğini açıklamasına rağmen hükümet güvenoyu alarak hükümet krizini sonlandırdı.⁵⁵⁴ Başbakan Demirel, Millet Meclisinde yaptığı teşekkür konuşmasında:

“... 12 Kasım 1979 tarihinde kurulmuş bulunan Hükümetimiz Meclisimizin güvenoyuna mazhar olmuş bulunuyor. Böylece, 14 Ekim seçimleri sonrasında meydana gelmiş bulunan hükümet meselesi bir çözüme kavuşmuş oluyor. Ne kadar zor, ne kadar ağır bir görevi yüklendiğimizi biliyoruz. Milletimizin ve onun mümessili olan Meclislerimizin itimadına layık olmak, onun için çalışmak bizim için şeref borcudur...”⁵⁵⁵ dedi.

Demirel Hükümetinin kurulmasında özellikle MHP ve MSP’den gelen destek çok önemlidir. Dolayısıyla bu hükümete “Üçüncü Milliyetçi Cephe veya Gizli Milliyetçi Cephe” denilmektedir.⁵⁵⁶

Demirel hükümetinin kurulmasından sonra ülkede asayiş sorunları artarak devam etti. Sağ-sol çatışmaları neticesinde ülkedeki birçok şehirde güvenlik sorunları meydana gelirken, olaylar, jandarma, polis ve çok sayıda vatandaşın ölümüyle sonuçlandı. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan uzunca bir süredir rahatsız olan TSK komuta kademesi, Cumhurbaşkanı Korutürk’e bir mektup yazarak rahatsızlıklarını belirtti. 27 Aralık

⁵⁵¹ “Demirel: Yangın Var, Biz Söndürmeye Talibiz”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1979, s.1.

⁵⁵² *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 6. Birleşim, 19.11.1979, s.85-96; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 46, 5. Birleşim, 19.11.1979, s.81-93.

⁵⁵³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 8. Birleşim, 25.11.1979, s.225.

⁵⁵⁴ “Hükümet Güvenoyu Aldı”, *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1979, s.1; “Demirel, 21 Oy Fark Yaptı”, *Milliyet*, 26 Kasım 1979, s.1

⁵⁵⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 8. Birleşim, 25.11.1979, s.226.

⁵⁵⁶ Yalansız, *agt*, s.288.

Perşembe günü Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren⁵⁵⁷ tarafından bizzat takdim edilen mektupta aynen şu ifadeler yer almaktaydı:

“Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli siyasî, ekonomik ve sosyal ortamda her geçen gün hızını biraz daha artıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasî partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır. Kahramanmaraş olaylarının yıldönümünde, henüz ilk ve ortaöğretim çağındaki evlatlarımızın örgütlü eylemciler tarafından zorla sürüklendikleri anarşik olaylar ibretle müşahade edilmektedir. Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak, istiklal marşımız yerine Komünist enternasyonalî söyleyenlere, şeriat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa ve bölücülüğe milletimizin tahammülü kalmamıştır. İktidar olan siyasî partilerin bütün devlet kademelerini kendi siyasî görüşleri doğrultusunda hareket edecek kişilerle doldurması kamu görevlilerinin ve vatandaşların bölünmesini zorunlu hale getirmektedir. Siyasî partilerce yaratılan bu bölünme giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen iç kaynakların şekillenmesine, himayesine; polis, öğretmen ve diğer birçok kuruluşun birbirine düşman kamplara ayrılmasına neden olmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkemizin siyasî, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasî çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasî partileri uyarmaya karar vermiştir. Bölgemizdeki gelişmeler Ortadoğu’da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İçte anarşist ve bölücüler yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadırlar. Ülkede birlik ve beraberliğin, vatandaşın can ve mal güvenliğinin süratle sağlanabilmesi için gerekli kısa ve uzun vadeli tedbirlerin Yüce Meclislerimizde en kısa zamanda kararlaştırılması bugünkü ortam içinde hayati bir önem taşımaktadır. Diğer yandan meclislerin açılışından bir buçuk ay sonra komisyonların ancak teşkil edilebilmesi ve ülkenin acilen çözüm bekleyen konularını müzakere için bugüne kadar müşterek bir gündemin saptanamaması üzüntü ile izlenmektedir. Atatürk milliyetçiliğinden alınan ilham ve hızla vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli şuur

⁵⁵⁷1977 Ağustosunda Namık Kemal Ersun'un emekli olmasıyla boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı için en güçlü adayın, II. Ordu Komutanı Adnan Ersöz olduğu belirlendi. Fakat Başbakan Demirel onun değil de kendisine ve AP'ye yakınlık gösteren III. Ordu Komutanı Ali Fethi Esener'in atanması konusunda ısrarlı oldu. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk bu öneriyi kabul etmeyince de tek çözüm, her ikisinin de emekli edilmesinde bulundu. Böylece Kenan Evren 1977 Ağustosunda Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı. Ertesi yıl Ecevit'in Başbakanlığı döneminde de Genelkurmay Başkanlığı'na getirildi. Bkz.“Atama Kararnamesi”, *Resmî Gazete*, S. 16214, 28 Şubat 1978, s.79.

ve ilkeler etrafında toplanmanın; iç barış ve huzurun sağlanmasında temel unsur olduğu apaçık bir gerçektir. Ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan bir an evvel kurtulması hükümetler kadar diğer siyasî partilerimizin de görevleri arasındadır. Türk Silahlı Kuvvetleri, iç hizmet yasası ve kendisine verilen görev ve sorumluluğunun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasî partilerimizin, bir an önce milli menfaatlerimizi ön plana alarak, Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.”⁵⁵⁸

Bildiriden de anlaşılacağı üzere TSK komuta kademesi, ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan son derece rahatsızdı ve ilerleyen dönemde ülke yönetimine müdahale edebileceğini göstermekteydi. Yeni yılla birlikte iç politikada sıkıntılı dönem devam etmekteydi. Nitekim Mecidiyeköy’deki Yeni Çarşı Pasajı’na terör saldırısı yapıldı ve dört kişi öldü. Saldırıyı Marksist- Leninist bir örgüt olan THKP-C üstlendi.⁵⁵⁹ Ülke içerisinde anarşi devam ederken Demirel, Yugoslavya Cumhurbaşkanı Josip Broz Tito’nun vefatı nedeniyle, 8 Mayıs’ta Belgrad’ta yapılan cenaze törenine katılmak için bu ülkeye gitti.⁵⁶⁰

27 Mayıs günü MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, evinin önünde öldürüldü.⁵⁶¹ Demirel, Sazak’ın vefatıyla ilgili olarak: “... *Gün Sazak’ın öldürülmesinden elem duyduğunu ve ülkede elem duymayan tek bir vatandaşın bile bulunduğu kani olmadığını...*”⁵⁶² söyledi. Bu süreçte Cumhurbaşkanlığı seçiminde bir türlü uzlaş sağlanamazken CHP, AP Hükümetini düşürme planları yapmaktaydı.⁵⁶³ MSP de hükümete bir ikaz mektubu verirken, AET’ye katılmaktan vazgeçme ve faiz kararının kaldırılmasıyla ilgili isteklerde bulundu. İsteklerinin kabul edilmemesi halinde hükümete desteklerini çekeceklerini açıkladı.⁵⁶⁴

⁵⁵⁸ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1984, s.141-142.

⁵⁵⁹ “Mecidiyeköy’de Pasaj Tarandı: 4 Ölü Var”, *Hürriyet*, 11 Mart 1980, s.1; “Mecidiyeköy’de Pasaj Dükkanları Tarandı: 4 Ölü, 3 Yaralı”, *Milliyet*, 11 Mart 1980, s.7.

⁵⁶⁰ BCA, 30.181.2/ 395.887, (10 Mayıs 1980).

⁵⁶¹ “MHP Genel Başkan Yardımcısı Sazak Öldürüldü”, *Tercüman*, 28 Mayıs 1980; “Gün Sazak Öldürüldü”, *Milliyet*, 28 Mayıs 1980, s.1; “MHP Başkan”, *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1980, s.9.

⁵⁶² “Demirel: Türkiye’nin Çeşitli Köşelerinde Hassasiyet Vardır”, *Milliyet*, 31 Mayıs 1980, s.6.

⁵⁶³ “CHP’de Hükümeti Düşürme Görüşü Ağırlık Kazanıyor”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1980, s.1.

⁵⁶⁴ “Erbakan da, Şartlı Erken Seçim İstedi”, *Hürriyet*, 7 Haziran 1980; “MSP Bir Ay Daha Süre Tanıdı”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1980, s.1.

Ülkenin içerisinde bulunduğu bu çalkantılı dönemde Türk Lirası'nda yaşanan devalüasyon da dikkat çekmekteydi. AP azınlık hükümeti iş başına geldikten sonra Türk Lirası, dolar karşısında %66 değer kaybetti. Hükümet, Türk parasının değerini çeşitli yabancı paralar karşısında düşürdü. ABD doları 73.70 TL'den 78 liraya, Alman Markı 41,61 TL'den 43,97 TL'ye yükseltildi.⁵⁶⁵ CHP tüm bu koşulları dikkate alarak, hükümete gensoru verme kararı aldı. Gensoruda özellikle hükümetin bölücülük ve iç düşmanlığını yaygınlaştırdığı belirtildi.⁵⁶⁶ Gensoruyla ilgili olarak Ecevit; *"Gensoru verildiği zaman AP'li bazı arkadaşların bu tavrın içine girmelerini koşullar zorlayacaktır"*⁵⁶⁷ dedi. Demirel, MSP Lideri Erbakan'la bir araya gelerek; *"bizi destekleyin demiyorum, ancak alternatif yaratılmadan hükümet düşürülürse bunun vebali bizim üzerimizde olmaz"* diyerek gensoru aleyhinde destek istedi.⁵⁶⁸ Demirel ile 2 saati aşan bir toplantı gerçekleştiren MSP Lideri Necmettin Erbakan ise yaptığı açıklamada;

" ... Bir yanlış zihniyet 14 Ekim'de iflas etmiştir. İkinci yanlış zihniyet de Türkiye'yi Haziran noktasına getirmiştir. Demirel 5 ayda her şeyi halledeceğim dediği zaman, 5 ay değil, icap ederse iki misli zaman vermeye hazırız, yeter ki araba devrilmesin dedik. Ama görüyoruz ki aradan geçen 7 aylık süre içinde her şey kötü olmuştur... Destek çekmelerinin hükümet düşürme anlamına gelmeyeceğini, destek çekme ilan edildikten sonra hükümetin kaderini kendinin tayin edeceğini"⁵⁶⁹ vurguladı.

Erbakan, Demirel Hükümetini eleştiren açıklamalarda bulunsa da gensoruyla ilgili tutumunda netlik yoktu.⁵⁷⁰ Bununla birlikte Haziran ayında da ülkede yaşanan kaotik durum devam etmekteydi. CHP İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Yardımcısı Bülent Demir öldürüldü.⁵⁷¹ MHP Gaziosmanpaşa İlçe Başkanı Ali Rıza Altınok, evine yapılan baskın neticesinde karısı ve kızıyla beraber katledildi.⁵⁷² İç siyasette ise Gensorunun mecliste gündeme alınması, 24 Haziran'da kabul edilirken, Ecevit ile Erbakan arasında yeni bir hükümetin kurulması için görüşmeler yapılmaktaydı.⁵⁷³ MSP yöneticileri, Ecevit

⁵⁶⁵"Dolar 78 Mark 43.97 Lira Oldu", *Milliyet*, 10 Haziran 1980,s.10; "Devalüasyonlar Dizisi Başladı", *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1980, s.1.

⁵⁶⁶"CHP Gensoru Veriyor", *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1980, s.1,9.

⁵⁶⁷"CHP Genel Yönetim Kurulu Gensoru Verilmesini Kararlaştırdı", *Milliyet*, 13 Haziran 1980, s.7.

⁵⁶⁸"Demirel-Erbakan Görüşmesi MSP'yi Durdurdu", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1980, s.1.

⁵⁶⁹"Erbakan: Arabanın Devrilmemesi İçin 16 Şartın Yerine Getirilmesini İsteyeceğiz", *Milliyet*, 20 Haziran 1980,s.7.

⁵⁷⁰"MSP Kararsızlık İçinde", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1980, s.1,11.

⁵⁷¹"Kotil'in Yardımcısı Öldürüldü!", *Günaydın*, 23 Haziran 1980; "İstanbul Belediye Başkan Yardımcısı Öldürüldü", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1980, s.1.

⁵⁷²"Bir Aileyi Yok Ettiler!", *Yeniçağ*, 26 Haziran 1980, s.1.

⁵⁷³"Ecevit- Erbakan Pazarlığı Başladı", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1980, s.1.

başkanlığındaki bir hükümete AP'nin karşı çıkacağını, dolayısıyla Başbakanlığın Erbakan'a verilmesi gerektiğini söyledi.⁵⁷⁴ MSP, Başbakanlığın ve 6 bakanlığın kendilerine verilmesi yönünde isteklerinde ısrarcı oldu.⁵⁷⁵

Yaşanan bu pazarlıklar neticesinde beklenen gensoru oylaması 2 Temmuz'da yapılırken, oylama neticesinde Hükümet MSP'nin desteğini alarak güvenoyu aldı. Oylamada 227 "kabul", 214 "red" oyu verildi.⁵⁷⁶ CHP ile MSP'nin anlaşamadığı ve MSP'nin son anda fikir değiştirdiği öğrenilirken, Erbakan; *"karanlığa kurşun sıkmazdık"* açıklamasında bulundu.⁵⁷⁷ Ecevit ise *"hükümeti düşürme girişimlerinden vazgeçecek değiliz"* dedi. Demirel gensoru sonucu ile ilgili olarak; *"Yeni hükümet modeli arayanlar aklını başına toplamalı. Eninde sonunda millete gidilecek"* dedi.⁵⁷⁸ Bu durumun yaşanmasında Ecevit'in, MSP'ye başbakan yardımcılığı önerisinin MSP tarafından yetersiz olarak görülmesi etkili oldu.⁵⁷⁹ Böylelikle TSK'nin yönetime el koyması ertelendi.⁵⁸⁰

Temmuz ayı başından itibaren bir caminin bombalanması söylentileri üzerine Çorum'da şiddet olayları artarken, olaylar kontrolden çıkarak çok sayıda kişinin ölümüyle sonuçlandı.⁵⁸¹ Fatsa'da Belediye Başkanı Fikri Sönmez'in zaman içerisinde kurduğu komün yönetim biçimi, Çorum olaylarında gündeme geldi. Devlet otoritesine karşı gelen ve özerklik ilan edilmesiyle sonuçlanan olayda, bölgeye Orgeneral Kenan Evren önderliğinde operasyon düzenlendi. Operasyon neticesinde Fikri Sönmez ile birlikte 390 kişi gözaltına alındı. Demirel konuyla ilgili olarak, kanun hâkimiyetini sağlamaya çalıştıklarını söyledi.⁵⁸² CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu işyerinde öldürüldü. Böylelikle terör ilk defa bir parlamenter hedef almış oldu.⁵⁸³ Eski Başbakanlardan Nihat Erim de Dev-Sol adlı örgüt mensuplarının silahlı saldırısı sonucu katledildi.⁵⁸⁴ Bu durum 12 Eylül sürecine giden yolda çok önemli bir etkiye sahipti.⁵⁸⁵

⁵⁷⁴ "MSP, Erbakan Başbakan Olursa Hükümeti Düşürecek", *Milliyet*, 30 Haziran 1980, s.6.

⁵⁷⁵ "MSP, Başbakanlık ve 6 Bakanlık İstiyor", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1980, s.1,5.

⁵⁷⁶ "Demirel Fark Yaptı", *Hürriyet*, 3 Temmuz 1980, s.1.

⁵⁷⁷ "Hükümet Güvenoyu Aldı", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1980, s.1.

⁵⁷⁸ "Meclis Hükümete Güvenini Tazeledi", *Son Havadis*, 3 Temmuz 1980, s.1.

⁵⁷⁹ "Ecevit Yine Oyuna Geldi!", *Günaydın*, 3 Temmuz 1980, s.1.

⁵⁸⁰ Turan, *age*, s.400.

⁵⁸¹ "Çorum'daki Silahlı Sokak Çatışmalarında 5 Ölü, Çok Da Yaralı Var", *Milliyet*, 5 Temmuz 1980, s.1;

"Çorum Kanlı Olaylara Sahne Oldu", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1980, s.1.

⁵⁸² "Devlet Fatsa'ya Girdi", *Son Havadis*, 12 Temmuz 1980, s.1.

⁵⁸³ "CHP'li Köksaloğlu Öldürüldü", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1980, s.5.

⁵⁸⁴ "Kim, Niçin Değil Nereye?", *Hürriyet*, 20 Temmuz 1980, s.1. "Nihat Erim Öldürüldü", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1980, s.1.

⁵⁸⁵ Akdağ, *agt*, s.208.

CHP'nin kendisi hakkında gensoru önergesi verdiği süreçte İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil, 21 Temmuz günü görevinden istifa etti.⁵⁸⁶ Türkiye Maden İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler, silahlı saldırı neticesinde evinin önünde öldürüldü.⁵⁸⁷ Türkler'in öldürülmesi dolayısıyla DİSK'e bağlı işçi sendikaları, tüm yurttan iş bırakma eylemleri yapmaya başladı.⁵⁸⁸ Ülkedeki kötü gidişata dur diyebilmek için Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil, akşam yemeğinde Ecevit ve Demirel'i bir araya getirdi. Görüşme sonrası Demirel yaptığı açıklamada; diyalogun çok önemli olduğunu, artan terör olaylarının kimin tarafından tertiplendiğinin devlet tarafından bilindiğini, paniğe kapılmamak gerektiğini söyledi.⁵⁸⁹ Bu sefer de MSP, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında İsrail ile ilişkilerin kesilmesi gereği için gensoru önergesi verdi.⁵⁹⁰

Şiddet olayları Ağustos ayında artarak devam ederken bir günde onlarca insan farklı kentlerde öldürülmeye başlandı.⁵⁹¹ Olayların ve ölümlerin olmadığı bir gün neredeyse yaşanmazken, ülke dışında da Terör Örgütü ASALA tarafından da Türkiye'nin büyükelçilik ve konsolosluk çalışanlarına yönelik saldırılara hız verdi.⁵⁹² Ülke içerisinde iç siyasette ise erken seçim tartışmaları uzun bir süre gündemi meşgul edecekti. MSP, 16 Ekim tarihinde erken seçim olması için Meclise önerge verdi.⁵⁹³ CHP, bunun kalıcı bir çözüm olamayacağı düşüncesiyle erken seçimi desteklemezken MSP, bu durumun bir an evvel gerçekleşmesi konusunda ısrar etmekteydi.⁵⁹⁴ AP, Millet Meclisi Grubu'nda erken seçim kararı alındı. Demirel, sonbaharda seçime gidilmesinin ülkenin menfaatine olacağını belirtti.⁵⁹⁵ 30 Ağustos Zafer Bayramı'na ve Anıtkabir ziyaretine katılmayan MSP Lideri Erbakan'a, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, eleştirilerde bulundu.⁵⁹⁶

Erken seçim muamması yaşanırken, Eylül ayında millî menfaatlere aykırı politika izlediği ve İsrail ile gizli görüşmeler yaptığı iddiasıyla, MSP tarafından Dışişleri Bakanı

⁵⁸⁶“Gülcügil'in İstifasını Başbakanlık Açıkladı”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1980, s.1,9.

⁵⁸⁷“İç Savaş Tuzağı”, *Günaydın*, 23 Temmuz 1980, s.1; “Kemal Türkler Öldürüldü”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1980, s.1.

⁵⁸⁸“İşçiler Tüm Yurtta Direnişe Geçti”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1980, s.1,9.

⁵⁸⁹ “Demirel:Devlet, Olayları Yapanları ve Yaptıranları Biliyor”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1980,s.7.

⁵⁹⁰“MSP, Erkmen İçin Gensoru Verdi”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1980, s.1,9.

⁵⁹¹“10 İlde Dün 25 Kişi Öldürüldü”, *Milliyet*, 2 Ağustos 1980, s.1;“Terör Doruk Noktada:10 Kentte 24 Kişi Öldürüldü”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1980, s.1.

⁵⁹²“Ermeniler Lyon Konsolosluğumuzu Bastı”, *Hürriyet*, 6 Ağustos 1980, s.1; “Lyon Konsolosluğumuza Saldırı”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1980, s.1.

⁵⁹³“MSP 26 Ekimde Seçim İçin Önerge Verdi”, *Milliyet*, 16 Ağustos 1980, s.1; “MSP Erken Seçim Önergesini Verdi”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1980, s.1.

⁵⁹⁴ “Erken Seçim Sürüncemede”, *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1980, s.1.

⁵⁹⁵“AP, Erken Seçim Önergesi Verdi”, *Milliyet*, 19 Ağustos 1980, s.10.

⁵⁹⁶ Birand, *age*, s.254.

Hayrettin Erkmen ile ilgili olarak Meclise gensoru önergesi verildi. Mecliste yapılan oylama neticesinde, 2 “güvenoyuna” karşılık 231 “güvensizlik” oyuyla bakanlıktan düşürüldü. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa bir bakan “gensoru yoluyla” düşürüldü.⁵⁹⁷ AP Başkanlık Divanı, bakanlara verilen gensoruyu hükümetçe üstlenmeyeceklerini ve hâlihazırdaki hükümetle yola devam edecekleri hususunda kararı aldı.⁵⁹⁸ Ecevit ise ; “ ... *Hükümetin, her bakan hakkında gensoru verildikçe o bakanı sahra atar gibi attığını... Bu gidişle, gelecek yıl yapılacak seçimlere kadar, bütün AP’li parlamenterlere belki de bakanlık sırası gelebilir.*”⁵⁹⁹ dedi.

Yaşanan bu gelişmelerden sonra MSP tarafından Konya’da Kudüs’ü kurtarma mitingi düzenlendi. Özellikle şeriatla ilgili söylemler, ülke gündemine girdi.⁶⁰⁰ Bütün bu gelişmelerden sonra TSK yönetime el koyarak parlamento ve hükümeti feshetti.⁶⁰¹ Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in başkanlığında Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kuruldu. Millî Güvenlik Konseyi ise, müdahale gerekçesini, sivil otoritenin terörizmi önleyememesi ve TBMM’nin devletin başına uzun süredir bir cumhurbaşkanı seçememesini gösterdi.⁶⁰² Ülkede sıkıyönetim ilan edilirken, siyasî parti liderleri tutuklandılar. 1983 seçimlerine kadar yürütme yetkisi MGK’da olacak şekilde Bülent Ulusu Hükümeti kuruldu.⁶⁰³

⁵⁹⁷“Erkmen Düştü”, *Tercüman*, 6 Eylül 1980, s.1;“Dışişleri Bakanı Düşürüldü”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1980, s.1,9.

⁵⁹⁸ “AP Başkanlık Divanı Kararı Hükümete Devam”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1980, s.1.

⁵⁹⁹ “Ecevit: Hükümet Artık Boşluktadır”, *Milliyet*, 6 Eylül 1980, s.6.

⁶⁰⁰ “Başsavcılık”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1980, s.5.

⁶⁰¹“Ordu Yönetime El Koydu”, *Hürriyet*, 12 Eylül 1980, s.1; “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1980, s.1.

⁶⁰² Gülbay, *agt*, s.265.

⁶⁰³ Yavan, *agm*, s.99.

III. BÖLÜM

HÜKÜMET KRİZLERİNİN ÇIKIŞ SEBEPLERİ VE TÜRK DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ

3.1. Hükümet Krizlerinin Çıkış Sebepleri

1970 – 1980 yılları arasında, Türkiye Cumhuriyeti’nin idare sistemi olan parlamenter sistemde yaşanan hükümet krizleri, Türk demokrasisine tesir etmiş, ülkenin iç güvenlik, siyasî ve ekonomik durumunu etkiledi. Bu nedenle hükümet krizlerinin ortaya çıkışları mercek altına alınması ve incelenmesi yerindedir.

Bu dönemde ortaya çıkan hükümet krizlerinin birden çok nedeni vardır. Yaşanan her hükümet krizi, bir veya birden çok nedene dayanmaktaydı. Türkiye’de yaşanan hükümet krizlerinin nedenleri dört ana başlık altında incelenebilir. Bunlar:

- a) Parlamenter sistemden kaynaklanan sorunlar,
- b) İdeolojik ayrışmadan kaynaklanan sorunlar,
- c) Askerin siyasete müdahalesi,
- d) İç ve dış siyasette yaşanan gelişmeler.

3.1.1. Parlamenter Sistemden Kaynaklanan Sorunlar

3.1.2. Parlamenter Sistem:

Bir devletin temel yapısını yasama, yürütme, yargı erki ve organları oluşturmaktadır. Parlamenter sistem, yürütme erki ana organı olan hükümetin, parlamento içinden kurulduğu, varlığını ve devamını parlamentonun güvenine muhtaç olduğu bir sistemdir.⁶⁰⁴ Devlet yönetim sistemlerinden bir tanesi olan parlamenter sistem, 18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de ortaya çıkmış, 19. yüzyılda Kıta Avrupa’ında uygulanmaya başlanmış ve günümüzde de birçok ülkenin benimsediği ve uyguladığı bir yönetim sistemi hâline gelmiştir.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴Halit Tunçkaşık, “Parlamenter Sistem: Teori, Pratik ve Tartışmalar”, Semra Gökçimen (Ed.), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Parlamenter Sistem Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri*, 2. Baskı, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s.1.

⁶⁰⁵ Nazmiye Çağlar, “Avantaj ve Dezavantajlarıyla Parlamenter Hükümet Sistemi”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 4, 2017, s. 112.

Parlamente sistemde kuvvetler ayrılığı prensibi esnek uygulamalara tâbi tutulabilir. Siyasî güç farklı organlara, yasama erki meclise (bazen iki meclis olabilir) verilir, devlet başkanı ve hükümet bulunur.⁶⁰⁶ Yürütme organını meydana getiren kişiler yasama organının içinden çıkmaktadır. Yasama ve yürütme erkleri her ne kadar ayrı organlar tarafından yönetilecek olsa da iç içe geçtiğinden tam olarak bir bağımsızlıktan söz etmek mümkün değildir.⁶⁰⁷

Demokratik sistemlerde herkesin aynı anda bir araya gelmesi ve her ayrıntının hep birlikte görüşülmesi mümkün değildir. Bu nedenle halk temsilcilerinden oluşan bir topluluk meydana getirilir ki bu topluluğun adı parlamentodur. Devlet işlerini yürütmek üzere de parlamentonun temsilcilerinden meydana gelen bir topluluk vardır ki bu topluluğun adı da hükümettir.⁶⁰⁸ Parlamentonun seçmeni temsil ediyor olması nedeniyle yürütmeyi inşa etme, yetkilendirme ve görevden uzaklaştırma faaliyetleri için geniş yetkiler ile donatılması gerekmektedir.⁶⁰⁹

Parlamente sistemi oluşturan temel sütunlardan birisi yürütme organıdır. Yürütme erki açısından parlamente sistem, tek başlı parlamente sistem ve iki başlı parlamente sistem olmak üzere ikiye ayrılır. Tek başlı parlamente sistemde yürütme erki bir elde toplanır. Bu erk hükümettir ve hükümet yasama organının içinden çıkar. İki başlı parlamente sistemde ise hükümet başkanı ve devlet başkanı vardır. Devlet başkanını halk doğrudan seçer ve devlet başkanı parlamentodaki çoğunluktan hükümeti oluşturur.⁶¹⁰ Genelde parlamente sistemde devlet başkanı ve bakanlar kurulundan oluşan iki başlı düalist bir yapı mevcuttur.⁶¹¹ Yürütme organında meydana gelebilecek her türlü problem, devlet mekanizmasının işleyişine ve ülkenin siyasî, sosyal, ekonomik gidişatına olumsuz yansımaktır. Bu nedenle parlamente sistemin verimli işletilebilmesi ve istenilen sonuca ulaşılabilmesi için, siyasî istikrar ve kurulan hükümetlerin istikrarlı bir yapıya sahip olması gereklidir.

⁶⁰⁶ Turan Ateş, *Demokrasi Siyasî Partiler ve Seçim*, 1. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2007, s.6.

⁶⁰⁷ Mehmet Merdan Hekimoğlu, *Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye*, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.120.

⁶⁰⁸ Carl Schmitt, *Parlamente Demokrasinin Krizi*, (Çev. A. Emre Zeybekoğlu), 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s.52.

⁶⁰⁹ Hekimoğlu, *age*, 125.

⁶¹⁰ Ateş, *age*, s.6.

⁶¹¹ Hekimoğlu, *age*, 133.

Türkiye, Osmanlı Devleti dönemindeki 1876 Anayasası'ndan bu yana (Meclis hükümeti sisteminin uygulandığı 1921 Anayasası ve karma hükümet sisteminin uygulandığı 1924 anayasası hariç tutulursa) uzun bir süredir parlamenter sistem ile yönetildi.⁶¹²

Her ne kadar yüz yılı aşkın bir süredir devlet yönetimi olarak Anadolu topraklarında parlamenter sistem uygulandı ise de, yaşanan süreçte çok sayıda siyasî tıkanıklık meydana geldi; aşılamayan sorunlar sistemi çalışamaz hale getirdi. Yaşanan tüm bu sorunlar askerî müdahalelere de gerekçe teşkil etti.

Türkiye'deki parlamenter sistemin verimli çalışmasına etki eden seçim sistemi, Cumhurbaşkanlığı makamının yetki sınırları, hükümetin yetkileri ve güç sınırları, parti içi demokrasi, ideolojik sorunlar gibi konulardan kaynaklanan bazı problemler, sistemin işleyişine olumsuz etki etti.⁶¹³ Türkiye'de parlamenter sistem, tüm detaylarıyla 1961 Anayasası'nda kabul edilmesinden sonra, ortaya çıkan siyasî problemler, genelde parlamenter sisteme mâl edildi.⁶¹⁴ 1980 yılından itibaren yapılan sistem tartışmaları neticesinde, parlamenter sistemin verimsiz olduğu düşünüldü ve 16 Nisan 2017 tarihinde sistem değişikliği için referandum yapıldı. Referandum ile Anayasa'nın 18 maddesinde değişiklik yapılarak, parlamenter sistem yerine "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak adlandırılan yeni bir sistem hayata geçirildi.⁶¹⁵

3.1.3. Parlamenter Sistemden Kaynaklanan Sorunlar

Parlamenter sistemden kaynaklanan sorunlar, teknik açıdan değerlendirildiğinde Schmitt'e göre; *"... ilk komite olan parlamentonun seçim periyotları arasındaki süre boyunca halktan bağımsız ve istendiği zaman azledilemeyecek olması ile ikinci komite olan parlamenter hükümetin, her an ilk komitenin güvenine bağımlı ve bu yüzden her an azledilebilecek olması arasında bir tezat vardır."*⁶¹⁶ Bu teknik sorun Türkiye'de de hükümet krizlerinin ana sebeplerinden biri oldu. Hükümet kurmakta zorlanan

⁶¹² Şadiye Ay, "Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları", *Mevzuat Dergisi*, C. 7, S. 77, Mayıs-2004, s. 2; <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/05a/01.htm> (26.06.2022 / 15.21)

⁶¹³ Ay, agm, s.8.

⁶¹⁴ İ. Halil Asilbay, "Parlamenter Sistem ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. Y. S. 104, 2013, s.248.

⁶¹⁵ Tevfik Erdem, "Parlamenter Sistem: Kökleri, Özellikleri ve Eleştiriler", *Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayınları*, Ağustos 2019, s.1; <https://www.sde.org.tr/tevfik-erdem/genel/parlamenter-sistem-kokleri-ozellikleri-ve-elestiriler-kose-yazisi-10859> (26.06.2022 / 16.25)

⁶¹⁶ Schmitt, *age*, s.53.

parlamentolar, değişmemekle birlikte birçok kez hükümet kurmak için uğraştı. Ancak parlamento değişmediği için zor şartlarda kurulan hükümetler, uzun süreli ve istikrarlı olamadı. Bu da ardı ardına gelen hükümet krizlerini tetikledi.

Parlamente sistem çerçevesinde oluşan iktidar ve muhalefet kurumları arasındaki ilişkiler de hükümet krizlerini tetikleyen unsurlardan bir başkası oldu. Siyasî liderlerin anti demokratik söylemleri ve davranışları ile iktidar-muhalefet çekişmelerinin etkileri hükümet krizlerinin ortaya çıkmasında bariz bir şekilde görüldü. Saray’a göre; “siyasetçiler tenkit nedir onu bilmemekte veya yanlış anlamaktadırlar. Tenkit, bir konunun iyi ve kötü, müspet veya menfî yönleriyle ortaya konmasıdır. Yani tenkitte objektiflik esastır.”⁶¹⁷ Bu dönem siyasetçilerinin muhalefet anlayışı objektiflikten uzak olduğundan bu yaklaşım hükümet kurma aşamalarında negatif bir sonuç meydana getirerek hükümet krizlerine neden oldu.

1970 yılının sonuna gelindiğinde Türkiye’de siyasî problemler büyümeye devam etmekteydi. Cumhuriyet Başyazarı Nadir Nadi, 13 Aralık 1970 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde dönemin perspektifini şu cümlelerle gözler önüne serer:

“Parlamento iş göremez hala gelmiş, partiler hem kendi yapıları içinde, hem de birbirleriyle boğuşmaktan başka bir şeyle uğraşamaz hale düşmüşlerdir. Devlet organları arasındaki normal bağlantı gevşemiştir. Hukukun üstünlüğü ilkesine sık sık boş verilmektedir.”⁶¹⁸

Türkiye’de, 1970–1980 yılları arasında siyasî bakımdan istikrarsız bir dönem yaşandı. Bu dönemde çok sayıda hükümet krizi meydana geldi; on yıllık sürede on bir tane hükümet yıkıldı ve kuruldu. Bu sürede kurulan on bir hükümetin, ülkede gereken istikrarı sağlayabilmesi pek mümkün olmadı. Bu nedenledir ki yaşanan süreç, 12 Eylül 1980 askerî darbesi ile sonuçlandı. Siyaset kurumunda yaşanan kronik istikrarsızlık darbecilerin yönetime el koyarken ileri sürdükleri başlıca argümanlardan biri oldu.

1970–1980 yılları arasına meydana gelen krizlerde en çok ortaya çıkan problem, parlamentoda hükümet kuracak partilerin tek başına hükümet kuracak ve güvenoyu alabilecek sayıya ulaşamamış olmalarıydı. Bu nedenle bütün hükümetler birden fazla partinin bir araya gelerek oluşturduğu hükümetlerden oluşmak zorunda kaldı.

⁶¹⁷ Mehmet Saray, *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.116.

⁶¹⁸ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.305.

1970–1980 yılları arasındaki ilk hükümet krizi 1971 muhtırasından sonra, TSK üst komuta kademesinin, kurulacak hükümetin “partilerüstü” bir hükümet olmasını istemesiyle başladı.⁶¹⁹ Söz konusu kriz, demokrasi dışı unsurların siyasete müdahalesi nedeniyle gerçekleştiğinden, bu konuya ileride, ilgili bölümde değinilecektir.

Bu dönemde “partilerüstü hükümet” modeli, I. Nihat Erim Hükümeti (33.Hükümet), II. Nihat Erim Hükümeti (34. Hükümet), kurulan ancak onaylanmayıp veto edilen Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti, Ferit Melen Hükümeti (35. Hükümet), Naim Talû Hükümeti (36. Hükümet) olmak üzere biri onaysız beş kez denendi fakat istenilen sonuç elde edilemedi. Naim Talû Hükümeti her ne kadar partiler üstü olarak değerlendirilse de AP ve CGP, bu isim üzerinde anlaşarak Cumhurbaşkanı'na önerdi. Kurulan dört partilerüstü hükümet döneminde, istikrar yakalanamadı ve hiçbir alanda istenilen başarı elde edilemedi. Fahri Sabit Korutürk'ün 6 Nisan 1973 tarihinde Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi⁶²⁰ ile birlikte partilerüstü hükümet anlayışı da kısmen son buldu. Korutürk göreve gelince, her ne kadar Kontenjan Senatörü Naim Talû'ya hükümet kurma görevi⁶²¹ veriyse de, Naim Talû'yu Korutürk'e AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, CGP ile anlaşarak önerdi.⁶²² Kurulan hükümet seçim hükümeti ve 1970–1980 döneminin son partilerüstü hükümeti olacaktı.

Parlamente sistemin şart koştuğu, hükümetin parlamentodan çıkması gerekliliği ve yine parlamentodan güvenoyu alacak olması, 1970 – 1980 yılları arasındaki dönemde, hükümet krizlerinin ortaya çıkmasına neden olan en büyük problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Seçimler sonucunda parlamentoda oluşan çok parçalı siyasî yapı, güçlü hükümetler kurulmasına mâni oldu. Parlamente'ya giren partilerin tek başına hükümet kuracak ve güvenoyu alacak sayıya ulaşamamaları; kurulan hükümetlerin birden fazla partinin ortaklığıyla kurulmasını zorunlu kıldı. Gerek ideolojik açıdan gerekse siyasî anlayış bakımından birbirinden farklı yapıdaki siyasî partilerin kurdukları hükümetler uzun süreli olmadı. Hükümetlerin kurulması aşamasında da büyük zorluklar yaşandı ve bir türlü kurulamayan hükümetler nedeniyle krizler meydana geldi.

⁶¹⁹ “Yeni Başbakan”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971, s.7.

⁶²⁰ “Korutürk Başkan”, *Hürriyet*, 7 Nisan 1973, s.1; “Korutürk Cumhurbaşkanı”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1973, s.7.

⁶²¹Kazdal, *agt*, s. 37.

⁶²² “AP-CGP İle Anlaşıyor”, *Milliyet*, 11 Nisan 1973, s.11; “AP, Talu İçin CGP ile Anlaşmaya Vardı”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1973, s.1.

1973 yılına gelindiğinde 1971 Muhtırasının etkileri kısmen zayıfladı. Cumhurbaşkanlığı seçimi ön plana çıktı. Bu dönemde sistemden kaynaklanan bir başka sorunda Cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerinde oluşmaktaydı. Cumhurbaşkanı adayı olarak ismi öne çıkan Faruk Gürler adına seçime çok karışan Ferit Melen başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı.⁶²³

1973 seçimlerinden sonra 27 Ekim’de hükümet kurma görevi Bülent Ecevit’e verildi, tüm çabalara rağmen Ecevit hükümeti kuramayarak görevi iade etti.⁶²⁴ Bunun üzerine görev, AP lideri Süleyman Demirel’e verildi. Ancak Demirel de hükümet kurmaya muvaffak olamadı. Bundan sonra liderlerle yapılan görüşmelerden bir sonuç elde edilemedi. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümet kurma görevini Naim Talû’ya verdi.⁶²⁵ Naim Talû da hükümet kuramadı ve görevi iade etti. Cumhurbaşkanı Korutürk hükümet kurma görevini ikinci kez Naim Talû’ya verdi.⁶²⁶ Talû, krizin derinleştiğini, partilerin fedakârlık yapmaları gerektiğini belirtti.⁶²⁷ Bu arada hükümetin bir türlü kurulamaması meclis çalışmalarını aksatırken, 1974 mali yılı bütçesinin de onaylanması ve yürürlüğe girmesini engellemekteydi.⁶²⁸ Bu süreç iki ay devam etti.

Hükümet krizlerine neden olan bir başka etken de Türkiye’de uygulanan parlamenter sistemin temel unsurlarından biri olan seçim sistemidir. Seçim sistemi, genel anlamıyla her dönemde sorun oldu ve bu nedenle birçok kez değişikliğe uğradı. 1970–1980 dönemindeki seçim sistemi, parlamentoda çok parçalı siyasî bir yapı meydana gelmesine neden oldu. Bu nedenle çoğunluğa sahip olamayan partiler, tek başına hükümet kuramadı. Bir türlü kurulamayan hükümetler silsilesi ise siyasî krizleri de beraberinde getirdi.

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Türkiye’de uygulanan parlamenter sistemden kaynaklanan yapısal sorunlar, hükümet krizlerini tetikledi ve çok sayıda hükümet krizine neden oldu. Sadece bir-iki ay gibi çok kısa ömürlü hükümetlerin olduğu ve yine üç-beş ay gibi uzun süreler geçmesine rağmen kurulamayan hükümetlerin

⁶²³ Kabacalı, *age*, s.316.

⁶²⁴ “Ecevit Görevini İadeye Hazırlanıyor”, *Milliyet*, 7 Kasım 1973, s.1; “MSP, Koalisyonu Girmekten Vazgeçti”, *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1973, s.1.

⁶²⁵ “Korutürk, Erken Seçim Milli Koalisyon Önerdi”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1973, s.1; “Erken Seçim İçin Hükümeti Talu Kuruyor”, *Milliyet*, 16 Aralık 1973, s.1.

⁶²⁶ “Talu Göreve Devam Edecek”, *Hürriyet*, 30 Aralık 1973, s.1; “Korutürk AP-CHP Koalisyonu Önerdi”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1973, s.1.

⁶²⁷ “Naim Talu: Durum Bir Kriz Haline Geliyor”, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1973, s.1.

⁶²⁸ “1974 Yılı”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1973, s.7.

yaşandığı bir dönemde yaşanan hükümet krizleri ülkenin diğer sorunlarının da derinleşmesinin başlıca nedenlerinden biri oldu.

3.1.4. İdeolojik Kamplaşmadan/ Ayrışmadan Kaynaklanan Sorunlar

Ülke sorunlarının halledilebilmesi, toplumsal uzlaşılarda mümkündür. Çatışma halindeki toplumların kısa sürüde problemlerin üstesinde gelebilmesi ve çözüme ulaşması pek mümkün değildir. Problemleri çözmede ideolojik ve militanca yaklaşımlar, kişilerin sağlıklı ve tarafsız kararlar vermesini engeller.⁶²⁹

Türkiye’de hükümet krizlerinin ortaya çıkmasında ideolojik taassup ve bu doğrultuda yaşanan kamplaşmalar etkili oldu. Farklı ideolojik görüşlere sahip partiler ve bu partileri temsil eden kişilerin radikal davranışları, kurulan hükümetlerin uzun vadeli ve verimli olmasını engelledi. Bu nedenle ardı ardına sıralanan hükümet krizlerinin bir başka nedeni de ideolojik ayrışmalardan kaynaklanan sorunlar oldu.

1965-1971 yılları arasında Türkiye’de antiemperyalist fikirler ve anti Amerikancı görüşler güçlenmeye başladı. Yalnızca sol çevreler değil, kendisini Atatürkçü olarak tanımlayan kesim ile sağ görüşlü kesimlerde de antiemperyalist düşünceler revaç bulmaya başladı.⁶³⁰ Ayrıca 1970’li yıllara yaklaşılrken dünyada “68 kuşağı”⁶³¹ diye tarif edilen sol görüşlü akım, Türkiye’yi de etkisi altına aldı. Bunun öncesinde yapılan 1965 seçimlerindeki en önemli sonuç, Türkiye İşçi Partisinin % 2,97 oy alarak Millet Meclisinde 15 sandalye sahibi olmasıydı.⁶³² Bu sonuç, Türkiye’de sosyalist oyların yükselişe geçişi olarak kabul edilir. 1970–1980 döneminin hemen öncesinde, 68 kuşağı hareketinin de yükselmesi, Türkiye’deki sol ideolojinin revaç bulmasına neden oldu. *Milliyet* gazetesinden Abdi İpekçi;

“1960’ların sonlarında öğrenci eylemlerinin siyasal bir karakter almaya başladığını, siyasal isteklerin devrim yoluyla gerçekleştirilmesinin amaçlandığını ve silahlı eylemler başlatıldığını, açıktan ve gizliden kısıktırılan bu eylemlere ajanların da karıştığını ve öğrencilerin araç olarak kullanıldığını...”⁶³³ ifade eder.

⁶²⁹ Saray, *age*, s.114.

⁶³⁰ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, 4.Baskı, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai-Hukuk Yayınları, Antalya, 2007, s.143.

⁶³¹ **68 Kuşağı:** 68 Kuşağı, Dünya’da 1968 öğrenci hareketleriyle kendisini duyuran, Batı’da daha çok Yeni Sol, Maoist ve anti-emperyalist grupların etkili olduğu sosyal hareketlerde yer alanları tanımlamada kullanılan bir tabirdir. Bkz. Asuman Yıldırım, “Türkiye’de 68 Kuşağı’nın Din-Toplum İlişkilerine Bakışı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.12, S.23, 2014, s.183.

⁶³² Kabacalı, *age*, s.295.

⁶³³ Kabacalı, *age*, s.317.

Ortaylı ise 68 kuşağı ile ilgili değerlendirmesinde; 12 Mart 1971 Muhtırası üzerinde bu kuşağın ciddi bir rolü olduğunu belirtir.⁶³⁴ 1965 yılının başlarında *Yeni Tanin* gazetesinde Sabri Esat Siyavuşgil “aşırı sağ” ve “aşırı sol” kavramlarının tanımlanmadığını, sınırlarının çizilmediğine dikkat çeker.⁶³⁵

Türkiye’de temelleri daha önceki yıllara dayanan, 1950 ile 1960 yılları arasında netleşen siyasî kutuplaşma, 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra bir müddet geri planda kaldıysa da darbenin ağırlığının siyaset kurumunun üzerinden kalkmasıyla birlikte yeniden ortaya çıktı. 1960 yılların sonlarına doğru sağ-sol çatışmaları başta üniversiteler olmak üzere ülkeyi kaotik bir duruma sokmaktaydı. Öyle ki bu durumu 27 Nisan 1970 tarihli köşe yazısında değerlendiren İpekçi şunları söylemekteydi: “ ... *Gerek sağın gerek solun orduda yaratmaya başladığı tepkiler artarsa silahlı sokak çatışmalarının önü alınamazsa Milli Güvenlik Kurulundaki ordu kanadının, bırakınız bu işi biz halledelim demesi muhtemeldir...*”⁶³⁶ diyerek, ordunun hükümete müdahale edebileceğini belirtmekteydi.

13 Aralık 1970 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Başyazar Nadir Nadi, ideolojik ayrışmayı şu ifadelerle anlatır: “ ... *partiler hem kendi yapıları içinde, hem de birbirleriyle boğuşmaktan başka bir şeyle uğraşamaz hale düşmüşlerdir.*”⁶³⁷

Türkiye’de gerek sol tandanslı hareketlerin yükselmesi, gerekse 27 Mayıs ihtilali öncesi ve sonrasında yaşanan siyasî süreç, milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin de beraber yükselmesine sebep olmaktadır. Özellikle üniversitelerde ideolojik kamplaşmayla örgütlenen öğrenciler arasında her geçen gün çatışmalar artmaktaydı.⁶³⁸ “*Kendini sosyalist olarak tanımlayan grupların eylemleri ile sağcı militanların bu gruplara yönelik tepkileri özellikle dikkati çekmektedir.*”⁶³⁹ Türkiye’de sağ ve sol olarak adlandırılan her iki ideoloji de yükseliş kaydetmekteydi.

Dünya ve Türkiye’deki siyasî gelişmeler, Türk siyasetini etkilemekte, siyasî partiler de kendilerini yaşanan bu gelişmelerin dışında tutamamaktaydı. Bütün partiler sağ veya sol bir ideolojiyi desteklemekte, bu ideolojilerin temsilcisi haline gelmekte, hatta

⁶³⁴ İlber Ortaylı, İsmail Küçük, *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023)*, 20. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 195.

⁶³⁵ Kabacalı, *age*, s.325.

⁶³⁶ Abdi İpekçi, “Olaylar ve Ordu”, *Milliyet*, 27 Nisan 1970, s.1.

⁶³⁷ Kabacalı, *age*, s.305.

⁶³⁸ “Öğrenci Olayları İçin Genel Görüşme Açılacak”, *Dünya*, 23 Aralık 1970, s.1; “60 Gençlik Kuruluşu Mahkemece Feshedildi”, *Son Havadis*, 24 Aralık 1970, s.1.

⁶³⁹ Kabacalı, *age*, s.296.

odak noktası olmaktaydı. Partilerin de işin içinde olması, ideolojik ayrışmayı körüklemekte ülke, gerek siyasî gerekse sosyal kurumları olarak her geçen gün daha fazla ayrıştırmaktaydı. Siyasî partilerden bazıları sadece ideolojik faaliyetleri desteklemekle kalmamakta, şiddet içerikli faaliyetlere de arka çıkmaktaydı.

Türk siyasetinde 1970’li yıllara gelindiğinde böyle bir siyasî atmosfer mevcuttu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de güçsüz hükümetlerin asayişini temin edememesi, ekonomik ve siyasî başarısızlıkları eklenince TSK siyasete müdahale etti. İdeolojik ayrışmayı bir nebze hafifletebilmek için “partilerüstü hükümet” modelini uygulamaya soktu. Ancak bu sistem verimli olmadı. 12 Mart Muhtırası üzerinde değerlendirmeler yapan Yetkin;

“12 Mart yönetimi sırasında kalkınma girişimleri duraksamış, ekonomide sıkıntılar baş göstermiş, SSCB ile ekonomik işbirliğinde başkaca bir adım atılmamış, dış siyasette ABD etkisi daha duyulur duruma gelmiş, başta haşhaş ekiminin yasaklanması olmak üzere ABD istekleri yerine getirilmiş, öğrenci ve işçi eylemleri bastırılmış, ister sol, isterse düpedüz Atatürkçü çizgide olsun, antiemperyalist görüşte olanlar susturulmuş, sol akımlara ağır darbeler indirilmiş, TİP kapatılmış, toplumsal ve sendikal haklar kısıtlanmıştır... Toplumsal ve siyasal tepkilere set çekebilecek güçte partiler üstü bir hükümet kurulmakla da kalmamış, sıkıyönetim ilan edilerek ülke bir cendere içine sokulmuştur.”⁶⁴⁰ der.

1970 – 1980 yılları arasında ideolojik ayrışmalar nedeniyle hükümetlerin kurulması zorlaşmakta, bu durum hükümet krizlerini tetiklemekteydi. Bu dönemde hem sağcı partiler hem de ortanın solundaki partiler gerek kendi aralarında gerekse birbirleri arasında siyasî bir çekişme içinde bulunmaktaydı ve hemen hemen hiçbir konuda uzlaşa sağlanamamaktaydı.⁶⁴¹

Mecliste gurubu bulunan dönemin siyasi partileri ve ideolojik görüşleri ana hatlarıyla şöyleydi:

Adalet Partisi (AP)	: Muhafazakâr Referanslı Merkez Sağ Siyaset
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	: Sosyal Demokrat Referanslı Merkez Sol Siyaset
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	: Milliyetçi Muhafazakâr Referanslı Sağ Siyaset
Milli Selâmet Partisi (MSP)	: Dini Referanslı Sağ Siyaset

⁶⁴⁰ Yetkin, *age*, s.145.

⁶⁴¹ Kabacalı, *age*, s.324.

Demokratik Parti (DP) : Merkez Sağ Siyaset⁶⁴²

Yukarıda tasnif ettiğimiz farklı ideolojik görüşlere sahip partiler, ideolojik kamplaşmaların çok yoğun yaşandığı bu dönemden hem kendileri hem de taraftarlarını olumsuz etkiledi. Radikal ideolojik yaklaşımlar, maalesef bir kısır döngü hâlinde, negatif etkileşim içine girdi ve bu durum 12 Eylül 1980 askerî darbesine kadar devam etti.

İdeolojik yaklaşımlar ve partilerin katı tutumları, hükümetlerin kurulma ve yıkılma dönemlerinde kendisini oldukça hissettirdi, kurulamayan ya da ayakta kalamayan hükümetler, siyasî krize dönüştü.

Örneğin 12 Mart Muhtırasından sonraki ilk partilerüstü hükümet olan I. Nihat Erim Hükümeti, kurulduktan 7 ay sonra, 11 bakanın istifası üzerine yıkılmaktaydı. Bakanların istifalarının nedenleri arasında; “*Faşist bir yönetim isteyenlerin, hükümeti düşürmek için cephe çalışması yapması*” ve “*gerici, tutucu basının hükümete karşı faaliyetlerini sürdürmesi*” gibi ideolojik iddialar bulunmaktaydı.⁶⁴³

1973 seçimlerinden sonra ideolojik ayrışma hızla tırmandı. Bunda her gün işlene faili meçhul siyasî cinayetlerin de rolü büyüktü. Nitekim bu dönemde katledilenler arasında Abdi İpekçi, Ümit Doğanay, Bedrettin Cömert, Kemal Türkler ve Doğan Öz gibi kamuoyu tarafından tanınan önemli aydınlar da bulunmaktaydı.⁶⁴⁴

Cumhurbaşkanı Korutürk, 1973 yılı seçim sonuçlarıyla ilgili olarak 20 Ekim’de Türkiye Radyoları’nda yaptığı konuşmada: “... *Devlet idaresinde partizanlığın değil, ehliyetli, kifayetli, vatandaşın hizmet ve görev alması lüzumunda birleşelim...*”⁶⁴⁵ diyerek ideolojik ayrışmalardan kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçmeye çalışmaktaydı. Lakin Korutürk’ün bu husustaki söylem ve çabaları sonuçsuz kaldı. Nitekim 37. Hükümetin kurma çalışmalarında MSP lideri Erbakan tarafından önerilen AP-CHP-MSP koalisyonu, Ecevit tarafından geleneklere aykırı olduğu gerekçesiyle reddedildi.⁶⁴⁶ Ecevit açıkça belirtmese de burada “gelenekten” kastettiği şey ideolojik ayrılıklardı. Yine aynı dönemde Demirel, CHP’nin solun neresinde bulunduğu belli olmadığını belirtirken,

⁶⁴² Erhan Görükmez, *Tanıkların ve Basının Gözünden Çorum Olayları*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2021, s.7-21.

⁶⁴³ “İstifa Eden Onbirler ve Yeni Hükümeti Bekleyen Vazifeler”, *Yeniden Milli Mücadele*, S. 98, 14-20 Aralık 1971, s. 4.

⁶⁴⁴ Kabacalı, *age*, s.323.

⁶⁴⁵ “Ata’nın”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1973, s.7.

⁶⁴⁶ “Ecevit Demirel’in”, *Milliyet*, 17 Kasım 1973, s.11; “Ecevit, AP’nin Önerdiği 3’lü Koalisyonu Reddetti”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1973, s.1.

DP ise Demirel'in içinde olmadığı sağ görüşlü bir koalisyon önerisinde bulunmaktaydı.⁶⁴⁷ Hükümetin kurulamaması nedeniyle Meclis çalışmalarının aksaması ve bütçenin onaylanamaması ve yürürlüğe konulamaması⁶⁴⁸ gibi büyük problemlerle karşı karşıya olduğu bir ortamda bile MSP ve DP, CHP haricinde bir koalisyonu destekleyeceklerini bildirdi.⁶⁴⁹ CHP'ye şerh düşülmesinin temel sebebi ise ideolojik farklılıklardı. Bu ortamda hükümet kurma görevini alan Naim Talû da hükümet kurmayı başaramayarak 10 Ocak 1974 tarihinde görevi iade etmek zorunda kalmıştı.⁶⁵⁰ Görüldüğü üzere ideolojik ayrışmalar üç aylık bir zaman geçmesine rağmen hükümet kurulmasına imkân vermedi. Bununla birlikte hükümet krizi, bütün ideolojik farklılıklarına rağmen Ecevit başkanlığında CHP- MSP koalisyon hükümetinin kurulmasıyla aşılacaktı.

Her ne kadar ideolojik olarak yan yana gelmesi çok da mümkün görülmeyen CHP- MSP koalisyonu kurulacak olsa da, Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştiren bu koalisyonun ömrü, ideolojik ayrışmalarında etkisiyle uzun olmayacaktı. Zira ideolojik farklılıklar bu hükümet içinde krizlere neden olmuştu. CHP'li milletvekillerinin imzasıyla genel af için yasa önerisinde bulunuldu, "aşırı akım" ve anayasal düzeni değiştirme suçları da af kapsamına alınmak istenmişti.⁶⁵¹ Fakat Millet Meclisinde genel af ile ilgili yapılan oylama neticesinde, Türk Ceza Kanunu'nun fikir suçlarını içeren 141 ve 142. Maddeleri af kapsamı dışında bırakılmıştı. Af tasarısı CHP'nin istediği biçimde çıkmadı. Bu durum ise hükümet ortaklarını karşı karşıya getirmişti.⁶⁵² Burada hükümet ortağı partileri karşı karşıya getiren yine ideolojik farklılıklardı. Zira anlaşmazlık hangi ideolojiye mensup "suçluların" affedileceği ile ilgiliydi. Hükümet ortakları, aralarındaki pürüzleri zamanla çözecek, fakat Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yaşanan sorunlar nedeniyle hükümet yıkılacaktı.

37. Hükümetin yıkılmasından sonra 38. Hükümeti kurma görevi verilen Bülent Ecevit, hükümeti kurabilmek için yoğun çaba harcadı. Bununla birlikte DP ile birçok konuda anlaşmışken, söz konusu partinin koalisyonu kabul etmemesinde bir sağ

⁶⁴⁷ "Siyasî Temaslar Durdu, Liderler Birbirini Suçluyor", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1973, s.1; "Yeni Bir Girişim Yok", *Milliyet*, 24 Kasım 1973, s.1.

⁶⁴⁸ "1974 Yılı Bütçesinin Ele Alınması Önemli Bir Sorun Haline Geliyor", *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1973, s.1.

⁶⁴⁹ "AP De Evet Derse, Hükümet", *Milliyet*, 3 Ocak 1974, s.11; "MSP ve DP", *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1974, s.7.

⁶⁵⁰ Ahmad, *age*, s. 322.

⁶⁵¹ "Meclis, Genel Af İçin Son Sözü Söylüyor", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1974, s.1, 7.

⁶⁵² Özdiñ, *agt*, s.76.

koalisyon kurulabilme olasılığı etkili oldu.⁶⁵³ 38. Hükümeti kurmak üzere görevi alan Süleyman Demirel “*Solun karşısında, komünizmle mücadele edecek bir hükümet kurmak*”⁶⁵⁴ için yola çıktı, sağ bir koalisyon kuramayınca görevi Korutürk’e iade etti.⁶⁵⁵ Yani Demirel’in de hükümeti kuramamasında ideolojik ayrılıklar belirleyici olmuştu.

Daha önce de belirtildiği üzere 38. Hükümet güvenoyu alamazken hükümet krizi derinleşmişti. Bunun üzerine CGP Genel Başkanı Turan Feyzioğlu, ideolojik bir hükümet olan “Milliyetçi Cephe” fikrini ortaya attı. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel bu fikre destek verirken sola ve komünizme karşı sağ ittifak üzerinde durdu.⁶⁵⁶ Nitekim Demirel, mecliste bulunan dört sağ partinin liderine bir mektup yazarak ortaklık çağrısında bulundu.⁶⁵⁷ Bu teklifi değerlendiren sağ parti liderleri 6 buçuk ay sonra Türkiye’nin ilk geniş katılımlı “ideolojik hükümeti” olan “I. Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümetini” kurdu. Adından da anlaşılacağı üzere söz konusu hükümet ideolojik bir zümre ortaklığına dayandı. Bu dönemde sol görüşlü Ecevit, bu tarz bir Milliyetçi Cephe’nin kurulmasının sorunları daha da derinleştirerek, ayrışmaları arttıracaklarını ifade etti.⁶⁵⁸ Üniversitelerde ise sağ-sol öğrenci çatışmaları yaşanmaktaydı.⁶⁵⁹ Bu durumla ilgili olarak Ecevit, hükümet sorununa çözüm bulunana kadar yüksek öğrenime ara verilmesini gündeme getirdi.⁶⁶⁰ Yine Ecevit, olayların en büyük sorumlusu olarak “Milliyetçi Cepheyi” görürken, hükümetinde üzerine düşen görevi yerine getirmediğini söyledi.⁶⁶¹ Milliyetçi Cephe hükümeti iktidardayken parti liderlerine ülkenin çeşitli yerlerinde saldırılarda bulunuldu. Ecevit’e Niksar ve Şiran’da, Erbakan’a Mardin’de saldırılar oldu. Ayrıca Ecevit’e İzmir’de suikast düzenlendi. Bu saldırılar Türk siyasetinin ne kadar ideolojik bir ayrışmaya maruz kaldığının en önemli göstergelerindendi. 5 Haziran 1977 seçimlerinden sonra AP Lideri Demirel, milliyetçilerin birleşmesi ve iktidarı sola teslim etmemeleri gerektiğini belirtti.⁶⁶² Ecevit ise MHP ve AP haricindeki partilerle hükümet

⁶⁵³ “Ecevit Bugün Görevi Korutürk’e İade Edecek”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1974, s. 1.

⁶⁵⁴ “Demirel Görevi Dün İade Etti”, *Milliyet*, 5 Ekim 1974, s. 1.

⁶⁵⁵ “DP’nin Cevabı”, *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1974, s. 7.

⁶⁵⁶ Tiryaki, *agt*, s.29-30.

⁶⁵⁷ “AP, Ecevit Dışındaki Liderlere Çağrı Yaptı”, *Milliyet*, 7 Aralık 1974, s.1.

⁶⁵⁸ “Ecevit, Milliyetçi Cephe ve Tedhiş Girişimlerini Eleştirdi”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1974, s. 1.

⁶⁵⁹ “Kerim Yaman’ın Cenazesi Akhisar’a Gönderildi”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1975, s. 1.

⁶⁶⁰ “Ecevit: Hükümet Sorunu Çözülünceye”, *Milliyet*, 26 Ocak 1975, s. 10.

⁶⁶¹ “Hükümet”, *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1975, s. 9.

⁶⁶² “CHP, AP ve MSP Liderleri Konuştu”, *Milliyet*, 9 Haziran 1977, s.1.

kurabileceğini açıkladı.⁶⁶³ Liderlerin açıklamalarından anlaşılacağı üzere bu dönemde hükümet kurmada ideolojik yaklaşımlar en önemli esastı.

40. Hükümeti kurma çalışmalarını yapan Ecevit bir azınlık hükümeti üzerinde durarak kabineyi kurdu. Ancak ideolojik ayrışmanın bu kadar yoğun yaşandığı bir dönemde sağ partilerden güvenoyu alması pek mümkün görünmüyordu. Nitekim Ecevit yapılan güvenoylamasında Türk siyasî hayatının ilk azınlık hükümeti için güvenoyu alamadı.⁶⁶⁴ Böylece ideolojik nedenlerle bir hükümet krizi daha aşılamadı. Bundan sonra yine ideolojik ekseninde AP, MSP ve MHP tarafından “II. Milliyetçi Cephe Hükümeti” kuruldu. Bu hükümet Türk siyasî tarihine “Güneş Motel” olayı olarak geçen hadise yüzünden gensoru ile düşürüldü. CHP’li Altan Öymen hükümetin düşürülmesi için acele ettiklerini belirterek; “...*Bu görüşmeler yapılırken acelemiz var. Çünkü bu akşam kimin kapısının çalınacağı ve kimin bu kapıyı açıp silahının şarjörlerini boşaltacağını bilmiyoruz...*”⁶⁶⁵ dedi. Görüldüğü üzere siyasî kamplaşma silahlı eylemlere dönüşmüş durumdaydı.

Ecevit tarafından kurulan 42. Hükümet zamanında ülkedeki ideolojik ayrışma zirve noktaya ulaştı. İçel, Hakkâri ve özellikle Kahramanmaraş’ta ideolojik kaynaklı büyük olaylar yaşandı. Hükümette bulunan altı üye, 14 Nisan 1979 tarihinde partizanca atamalar yapılması, 141 ve 142. Maddelerin değiştirilme teşebbüsü ve yolsuzluklarla ilgili olarak hükümeti eleştiren bir bildiri yayınladı.⁶⁶⁶ Hükümet içinden çıkan bu bildiriden de anlaşılacağı üzere atamalarda partizanca ve ideolojik yaklaşımlar söz konusuydu. Bundan sonra artarda gelen istifalar hükümet krizine neden oldu. Her ne kadar hükümet görevine devam ettiyse de Senato ve ara seçimlerde istediği sonucu elde edemeyen Başbakan Ecevit istifa etti. Başbakanın istifa etmesine rağmen ülkedeki kargaşa durumunda bir düzelme yaşanmamaktaydı. Tam tersine siyasî suikastlar bir yenisi eklendi. MHP’li Gün Sazak’ın Dev-Sol üyesi kişilerce 27 Mayıs 1980 tarihinde öldürülmesinin ertesi günü Çorum’da sağ-sol çatışması şiddetlendi. Şehir kaotik bir duruma büründü ve onlarca kişi öldürüldü. Şehirde bulunan emniyet görevlileri dahi şehit

⁶⁶³ “Ecevit: AP ve MHP Dışında Her Türlü Koalisyonu Hazırız”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1977, s.1.

⁶⁶⁴ “Red 229, Kabul 217”, *Hergün*, 4 Temmuz 1977, s.1.

⁶⁶⁵ “Oylama Yarın”, *Milliyet*, 30 Aralık 1977, s.9.

⁶⁶⁶ “141 ve 142 Değiştirilemez”, *Milliyet*, 15 Nisan 1979, s.7.

edilmeye başlandı.⁶⁶⁷ Bu vahim olayın peşine Nihat Erim ve Kemal Türkler suikastları gerçekleşecek ve 12 Eylül 1980 Darbesine giden süreç hızlanacaktı.⁶⁶⁸

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere 1970 – 1980 yılları arasında siyasî arenada ideolojik yaklaşımlar esas oldu. İdeolojik ayrışmalar tüm siyasî sisteme etki etti. Milletvekili seçimleri, mahalli idareler seçimleri, cumhurbaşkanlığı seçimleri, meclis başkanlığı seçimleri, oldukça sancılı oldu. Hükümet kurulma ve yıkılma dönemleri de bir o kadar problemlili oldu. Partilerin ve liderlerin katı tutumları, hükümet krizlerini tetikledi. Kurulamayan hükümetler, kurulduktan sonra uzun müddet ayakta kalamayan hükümetler, Türk siyasî hayatının istikrarını bozdu. Bu dönem Türk siyasî hayatında daha çok krizler ve kaos kendini gösterdi.

3.1.5. Askerin Siyasete Müdahalesi

1970–1980 yılları arasında da Türk siyasetine demokrasi dışı unsur olarak sadece TSK üst komuta kademesinin müdahalesi görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, kurucu kadronun etkin çoğunluğunun asker kökenli olması nedeniyle, Türkiye'de askerî unsurlar çoğu zaman siyasete direkt ya da dolaylı olarak müdahil oldu ve etki ettiler. Bu bağlamda ordunun siyasete müdahalesi bakımından Türkiye dünya ülkeleri sıralamasında üst sıralarda yer almaktadır.⁶⁶⁹

Çok partili demokratik hayata geçişten sonraki etkili ilk müdahale, 27 Mayıs 1960 tarihinde TSK tarafından gerçekleştirilen askerî darbe oldu. İktidarda bulunan Demokrat Parti'nin baskıcı tutumunu gerekçe gösteren TSK içindeki bir grup subay ülke yönetimine el koydu.

Darbeden sonra Emekli Orgeneral Cemal Gürsel tarafından Millî Birlik Komitesi ismiyle ülkeyi idare edecek 38 subaydan oluşan bir komite kuruldu ve bu komite idareyi üzerine aldı.⁶⁷⁰ Milli Birlik Komitesi, Anayasa ve TBMM'yi feshederek siyasî faaliyetleri durdurdu. Kurulan mahkemelerde, o dönemde iktidarda bulunan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ile içinde bakan ve milletvekillerinin de bulunduğu 15

⁶⁶⁷ “Adana İl Binası Arandı”, *Aydınlık*, 1 Haziran 1980, s.1.

⁶⁶⁸ Görükmez, *agt*, s.96.

⁶⁶⁹ Özdağ, *age*, s.15.

⁶⁷⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim (1960-1961)*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara Ağustos 1998, s. 26.

kişiyi idam cezası verildi. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezaları infaz edildi. Diğer cezalar müebbet hapse çevrildi.

1960 yılında yaşanan acı tecrübelerden sonra bir müddet toparlanma süreci yaşayan Türkiye'de 1971 yılına gelindiğinde, 6 Mart 1970 tarihinde kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 32. Hükümeti olan "III. Demirel Hükümeti" iktidarda bulunmaktaydı.⁶⁷¹ Ülkede siyasî ortam oldukça gergin, ekonomik durum da oldukça kötüydü. Hızla artan ideolojik kavgalar, üniversitelerde yaşanan taşlı sopalı kavgalara, silahlı çatışmalara, can kayıplarına kadar varmaktaydı.⁶⁷² Ülkede yaşanan bu olumsuz durum nedeniyle Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, birkaç kez Başbakan Süleyman Demirel'e başbakanlıktan çekilmesini istedi.⁶⁷³ Ancak Demirel bu teklifi reddetti. Netice itibarıyla TSK üst komuta kademesi, ülkede yaşanan kaotik ortam nedeniyle 12 Mart 1971 tarihinde Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve Cumhuriyet Senatosu Başkanı'na bir muhtıra gönderdi. Muhtırada özetle; Parlâmento ve Hükümetin tutum, görüş ve icraatlarıyla ülkeyi anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine soktuğu, partilerüstü bir anlayışla, mevcut anarşik durumu giderecek ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin teşekkülü istendi. Bu talepler tahakkuk ettirilemediği takdirde TSK'nin idareyi doğrudan doğruya üzerine alacağı belirtildi.⁶⁷⁴ Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, 12 Mart Belgeseli'nde;

"Bize muhtelif partilerden hiç tanımadığımız senatörler milletvekilleri geliyordu. Kendi liderlerini şikâyet ediyorlardı. "Neden duruyorsunuz? Bunların böyle böyle hataları var." diyorlardı. Şaşırp dinliyorduk. Ve öyle bir intiba uyandı ki kafamızda, "Türkiye'nin neler yapması gerektiği belli, ama partiler arası çekişme ve bazılarının parti programlarına uymaması yüzünden bunlar gerçekleşmiyor. Ama partiler üstü bir hükümet kurulursa. Mecliste teknik bir uzuv olarak çalışıp bu yasaları hazırlar Türkiye bir düzlüğe çıkar" havasına kapıldık biz..."⁶⁷⁵

şeklindeki ifadeleriyle muhtıracı askerler açısından 12 Mart'ın bir değerlendirmesini yapar.

⁶⁷¹Neziroğlu ve Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, s.2936.

⁶⁷² Aydemir, agm, s.43.

⁶⁷³ "Partilerden Görüşlerini Bildirmeleri İstendi", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1971, s.1.

⁶⁷⁴Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age*, s.410-411; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 51. Birleşim, 13 Mart 1971, s.373.

⁶⁷⁵Hayati Tek, *Darbeler ve Türk Basını*, 1. Baskı, Atılım Yayınları, C.1, Ankara 2003, s.331.

TSK, siyasete müdahale ederken, görev başındaki hükümetin değişmesini ve partilerüstü bir hükümet kurulmasını talep etmekteydi. Her ne kadar muhtıracı komutanlar “*Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu T.C.’ni korumak ve kollamak görevini yerine getirdiklerini*”⁶⁷⁶ iddia ediyor olsa da bu müdahale demokratik teamüllere de, siyasetin ruhuna da aykırı gayrimeşru bir durumdu. Başbakan Süleyman Demirel, muhtıranın anayasa ile bağdaşmadığını belirtse de ⁶⁷⁷ muhtıracı güç karşısında kimse direnmiyor⁶⁷⁸ / direnemiyordu. Hâl böyle olunca da muhtıranın gereği yerine getiriliyordu. Muhtıra sonrasında Meclisteki partilere dokunulmadı ancak hükümet kurmalarına da izin verilmedi.

Yeni kurulacak partilerüstü hükümetin başbakanı, askerler tarafından onay görecekti. Muhtıranın hemen ertesi günü 13 Mart’ta Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları ile 5 saati aşan bir görüşme yaptı.⁶⁷⁹ TSK üst komuta kademesi herhangi bir partiden gösterilecek başbakan adayını onaylamayacaklarını belirttikten sonra, başbakan adayı olarak eski Kara Kuvvetleri Komutanı Emekli Orgeneral Fikret Esen’in ismi ortaya atıldı.⁶⁸⁰ Başka isimler de gündeme geldiyse de muhtıracı askerler, ortaya atılan isimlere razı olmadı. Bunun üzerine TBMM albümünden uygun bir seçim yapıldı.⁶⁸¹ Albümden seçilen bir başbakan, “orta halli” bir hükümet kuracaktı ve bu hükümetten başarı beklenmekteydi. Bu siyasetin fitratına aykırıydı. Zorlama tedbirlerle kurulacak bir hükümetin başarılı olması ve bunun sürdürülebilir olması imkân dâhilinde değildi.

Bu dönemde TSK’nın müdahalesiyle dört tane Partilerüstü hükümet kuruldu. Bunlar sırasıyla; Nihat Erim Hükümeti (33. Hükümet), II. Nihat Erim Hükümeti (34. Hükümet), Ferit Melen Hükümeti (35. Hükümet), Naim Talû Hükümetidir (36. Hükümet).

Yukarıda zikredilen hükümetler kurulma süreci ve nasıl sonlandığına dair daha önceki bölümlerde tafsilatlı bilgi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Bununla

⁶⁷⁶ “Muhtıranın Tam Metni” *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971, s.1.

⁶⁷⁷ “Demirel: Muhtıranın Anayasa ile Bağdaşması Mümkün Değildir”, *Son Havadis*, 13 Mart 1971, s.1.

⁶⁷⁸ Demirel’in bir yandan askeri müdahaleleri eleştirme, diğer yandan da orduyla bir kurum olarak uzlaşma politikası, Türkiye’de ordunun siyasetteki rolünü arttırdı. Aynı zamanda seçilmiş bir Başbakan olan Demirel’in 1971 ve 1980 askeri müdahalelerde görevden alınması, Türk siyasetinde yine, askerinin rolünün artmasına neden oldu. Bkz. Yeşim Arat, “Süleyman Demirel”, *Heper ve Sayarı* (Ed.), *age*, s.119.

⁶⁷⁹ “Sunay İlk Görüşmeyi Komutanlarla Yaptı”, *Milliyet*, 14 Mart 1971, s.1; “Sunay; Dün Tağmaç, Gürler, Eyicioğlu, Batur ve Eken’le 5 Saat 45 Dakika Görüştü”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971, s.1.

⁶⁸⁰ “Komutanlar Fikret Esen’in Başbakan Olmasını İstediler”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971, s.1.

⁶⁸¹ Gülen, *agt*, s.520.

birlikte TSK'nın hükümet kurulma süreçlerine nasıl müdahil olduğuna dair örnekler vermek konunun daha iyi izah edilmesine katkı sağlayacaktır. 26 Mart 1971 tarihinde kurulan ilk partilerüstü Nihat Erim Hükümeti ile partilerüstü hükümet anlayışının son hükümeti olan ve 26 Ocak 1974 tarihinde son bulan Naim Talu Hükümeti arasındaki yaklaşık 34 aylık sürede dört tane hükümet kuruldu. Yani yaklaşık 3 yıllık süre zarfında her bir hükümet ortalama olarak sekiz buçuk ay görev yaptı ve Naim Talû Hükümeti, seçim hükümeti olarak yaklaşık 9 ay görev aldı.⁶⁸² Talu'nun görevi bırakmasıyla, 1970–1980 döneminin son partilerüstü hükümeti sona erdi. Yaklaşık 3 yıllık bu süre içerisinde kurulan ancak Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmayarak veto edilen bir de Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti vardı. Demokrasi dışı unsurların müdahalesi ile kurulan ve onaylanan dört partilerüstü hükümet döneminde, bir türlü istikrar yakalanamadı. Ülkede ekonomik, siyasî, sosyal ve iç güvenlik alanlarında, herhangi bir başarı elde edilemediği gibi istikrarsız hükümetler, zaman kaybına ve kaynak israfına neden oldu. Bu yıllar Türk siyasetinin kayıp yılları olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu dönemin etkileri daha sonraki yıllara da yansıyor ve uzun bir süre Türk demokrasisinin üzerinde etkileri görülecektir. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, siyaset dışı kurumların siyaset kurumuna müdahale kapısını açarken, 12 Mart 1971 muhtırası ile siyasî hayata yapılan müdahale, vesayet unsurlarının rahatlıkla siyasete müdahale edebileceği olgusunu pekiştirdi. Nitekim dokuz yıl sonra, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi gerçekleşti ve Türk siyaseti uzun yıllar askerî vesayet altında kaldı. Bekir Coşkun 12 Mart 1998 tarihli Hürriyet gazetesindeki köşe yazısında “...Doğrusunu isterseniz Türkiye’de her zaman her an bir darbe fikri vardır...”⁶⁸³ cümlesiyle bunu vurgulamaktadır.

Partilerüstü hükümetler farklı siyasî görüşe sahip kişilerin oluşturduğu karma hükümetler olduklarından hükümet içi problemlerin meydana gelmesi kaçınılmazdı. Nitekim yaşanan sorunlar nedeniyle zikredilen hükümetlerin ömürleri çok uzun olamadı. Bu nedenle bahsedilen dönemde hiçbir alanda tam anlamıyla beklenen istikrar yakalanamadı. Kaldı ki bu hükümetlerin herkesten önce muhtıracı subayların onayından geçmesi gerekmekteydi. Örneğin hükümeti kurmakla görevlendirilmesi düşünülen Nihat Erim’in askerler tarafından partisinden istifası istendi. Bunun üzerine Nihat Erim,

⁶⁸²“Hükümet İstifa Etti”, *Hürriyet*, 24 Ekim 1973, s.1; “Hükümet Çekildi”, *Akşam*, 24 Ekim 1973,s.1.

⁶⁸³Tek, *age*, C.1, s.325.

Başbakanlık görevini kabul ederek CHP'den istifa etti.⁶⁸⁴ Zira Muhtıra veren subaylara göre kurulacak hükümetin başbakanı partili olamazdı. Görüldüğü gibi hükümet dizaynını muhtıracı askerler yapmaktaydı.

İlk partilerüstü hükümet olan I. Nihat Erim hükümetinde AP'den 6, CHP'den 4, Meclis dışından 11, MGP ve MBK'den birer, bağımsızlardan ise 4 kişi bulunmaktaydı. İlk partilerüstü hükümet yedi ay dayanabildi. Yedi ay sonra kabinedeki 11 Bakanın istifası üzerine yıkıldı. Bakanların istifa gerekçeleri arasında; “*Hükümetle sıkıyönetim arasındaki çalışma esaslarının iyi saptanmamış olması*” ve “*Modern iktisat ve maliye anlayışından yoksun maliye ve Merkez Bankası ekibinin, hükümetle işbirliği yapmaması*” gibi gerek askerin vesayetinden kaynaklanan sorunlar gerekse ideolojik karşıtlığın yarattığı sorunlar bulunmaktaydı.⁶⁸⁵ Demokratik teamüllere aykırı olarak askerin müdahaleleri ile kurulan hükümet yine vesayet odaklarının etkileri nedeniyle yıkılıyordu. Başbakan Nihat Erim 30 Kasım 1971 tarihinde Cumhuriyet Senatosunda yaptığı konuşmada; “*...Parlamento - Silâhlı Kuvvetler ilişkilerini bozmak isteyenler var. Bunların oyunlarına lütfen kurban olmayalım. Ortada bir mevzu yoktur, bir mesele yoktur.*”⁶⁸⁶ dedikten sonra silahlı kuvvetlere sempatik veya antipatik olmaya çalışmadığını da sözlerine eklemiş⁶⁸⁷ ve TSK'nın tesiri altında olmadığını iddia etmişti. Fakat durum hiç de onun iddia ettiği gibi değildi. Zira silahlı kuvvetler kısa bir süre önce hükümete müdahale ederek meşru hükümeti değiştirmiş ve demokratik teamüllere aykırı olarak hükümeti kurmak için meclis içinden bir başbakana izin vermemiş istedikleri kişinin başbakan olmasını sağlamıştı. Dolayısıyla kendi istek ve onaylarıyla göreve gelen birinin onların tesirinde olmaması pek mümkün değildi. Buna karşın on bir bakanın istifası karşısında muhtıracı komutanlar, bir açıklama yaparak TSK'nın, hükümet ile ilişkilerinde kanun ve demokratik kuralların dışına çıkmadığını iddia etmişse de sıkıyönetim idaresinin istifacı bakanlarca eleştirilmesinin TSK tarafından hoş karşılanmadığını belirtmekten geri durmamıştı.⁶⁸⁸ Görüldüğü üzere bu dönemde TSK üst komuta kademesi, hükümet ile

⁶⁸⁴ “Nihat Erim Milli Kabine Kuruyor”, *Hürriyet*, 20 Mart 1971, s.1; “Erim, CHP'den istifa etti”, *Akşam*, 20 Mart 1971, s. 1; “Sunay Şartsız Destek İstedi”, *Tercüman*, 20 Mart 1971, s. 1.

⁶⁸⁵ “İstifa Eden Onbirler ve Yeni Hükümeti Bekleyen Vazifeler”, *Yeniden Milli Mücadele*, S. 98, 14-20 Aralık 1971, s. 4.

⁶⁸⁶ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 6. Birleşim, 30.11.1971, s. 83.

⁶⁸⁷ “Erim”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1971, s. 7.

⁶⁸⁸ “İstifa Eden Onbirler ve Yeni Hükümeti Bekleyen Vazifeler”, *Yeniden Milli Mücadele*, S. 98, 14-20 Aralık 1971, s.5.

ilgili konuların her aşamasında söz sahibiydi ve bu durum hükümet krizlerini tetikleyen bir durumdu.

İkinci partilerüstü hükümet olan II. Nihat Erim Hükümetinde ise ordu komutanlarının ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ülkedeki anarşinin son bulması ve asayişin sağlanması için aldırmaya çalıştığı tedbirler, sıkıyönetim uygulamalarının devamı olarak neticelendi.⁶⁸⁹ Daha önce on bir ilde ilan edilen ve ikişer aylık sürelerle uzatıla gelen sıkıyönetimin süresi, 24 Ocak 1972 ve 25 Mart 1972 tarihinde ikişer ay daha uzatıldı.⁶⁹⁰ Ülke yönetimi her geçen gün daha sıkı bir hal alıyordu. 25 ve 27 Mart'ta yapılan Milli Güvenlik Kurulunda yapılan görüşmelerde Cumhurbaşkanının siyasi partiler ile görüş alışverişi yapmasının tavsiye edildiği belirtildi.⁶⁹¹ 8 Nisan'da Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı ile bir toplantı yaptı. Toplantı ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmadı.⁶⁹² Bu görüşme, yakın bir zamanda meclisten talep edilecek olan antidemokratik uygulamalarla ilgili yapılan bir ön çalışmaydı.

Netice itibarıyla bu hükümet, Cumhurbaşkanının teklif ve hükümetin de talep ettiği güvenlikle ilgili özel mahkemelerin kurulması ve hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini verilmesi gibi talepler nedeniyle yıkıldı. Çünkü Cumhurbaşkanı ve hükümetin bu talepleri, parlamento tarafından reddedilmişti.⁶⁹³ 14 Nisan'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç Çankaya Köşkü'nde 1 saat 15 dakika süren bir görüşme yaptı.⁶⁹⁴ Bu sırada Başbakan Erim ise dinlenmek üzere İstanbul'a gitmekteydi.⁶⁹⁵ Bu istirahat 5 aylık hükümetin istifası demektir. Netice itibarıyla söz konusu hükümetin yıkılması da demokrasi dışı unsurların talepleriyle, demokratik teamüllerin dışında olan tekliflerin hükümet krizine dönüşmesinden başka bir şey değildi... Bir tarafta askerî tedbirler için

⁶⁸⁹ Karataş, agm, s. 92.

⁶⁹⁰ Neziroğlu ve Yılmaz, *age*, C.7, s.133.

⁶⁹¹ "Siyasî Faaliyet ve Çekişmeler Geçici Olarak Durdurulmalı", *Son Havadis*, 4 Nisan 1972, s.1; "Notun Tam Metni", *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1972, s.1.

⁶⁹² "Sunay, Erim ve Tağmaçla Görüştü", *Milliyet*, 9 Nisan 1972, s.1; "Sunay, Erim ve Tağmaç Görüşmesi 2 Saat 45 Dakika Sürdü.", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1972, s.1.

⁶⁹³ Karataş, agm, s. 92.

⁶⁹⁴ "Sunay, Dün Tağmaç'la Çankaya Köşkü'nde 1 Saat 15 Dakika Görüştü." *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1972, s.1.

⁶⁹⁵ "Başbakan Erim, Dinlenmek İçin İstanbul'a Geldi.", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1972, s.1.

muhtıracı subaylardan gelen baskılar, diğer tarafta siyasî partilerin pasif direnişleri karşısında iki arada bir derede kalan yeni hükümet sadece 5 ay dayanabildi...

Demokrasi dışı unsurların müdahaleleri nedeniyle ortaya çıkan üçüncü hükümet krizi, onanmayan Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti'dir. II. Nihat Erim Hükümeti'nin istifa etmesinden sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından hükümet kurmakla görevlendirilen Suat Hayri Ürgüplü, yeni kurulacak hükümet için AP, CHP, DP, MGP partileri ile mutabakata varmasına rağmen Cumhurbaşkanı Sunay 12 Mart Muhtırası ile uyumlu bir kabine olmadığı gerekçesiyle hükümeti onaylamadı.⁶⁹⁶ Bu durum Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez yaşandı.⁶⁹⁷ Hayri Ürgüplü'nün liste hususunda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile anlaştığını, ancak ordunun yeni kabine listesini kabul etmediğini, İsmet İnönü hâtıralarında anlatır.⁶⁹⁸ Görüldüğü üzere bir kez daha demokrasi dışı unsurların siyaset kurumuna ettikleri müdahaleleri, yeni bir hükümet krizine neden olmaktaydı... Çünkü hükümet kurulamadı ve bin bir zorlukla yeni bir hükümet arayışına girilecekti...

Ürgüplü'den sonra hükümeti kuran Ferit Melen, hükümet programıyla ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı açıklamalarda hükümetin olağanüstü şartlarda kurulduğunu, ülkenin girmiş olduğu sıkıntılardan henüz tamamen kurtulamadığını ve hükümet programının da bu şartlar altında oluşturulduğunu belirtti.⁶⁹⁹ Ferit Melen'in bu konuşmasından da açıkça anlaşılabileceği gibi kurulan hükümetler zor şartlar altında kurulmuş sıradışı hükümetlerdi ve normal hükümetler gibi işlememekteydi. Ne ilginçtir ki daha hükümeti kurar kurmaz, kabinenin başkanı bu olgunun altını çizme gereği duyuyordu...

Cevdet Sunay'dan sonra Cumhurbaşkanı seçilen Fahri Korutürk, hükümet kurma çalışmaları için verdiği bir demeç sırasında “... *Türkiye’de hür demokratik parlamenter sistem yaşayacaktır ve buna ilaveten Türkiye’de parlamentoya dayalı hükümet sistemi yeniden tatbik mevkiini bulacaktır.*” dedi.⁷⁰⁰ Bu demeç, bundan sonra askerî otoritenin hükümet kurma işlerine çok müdahale etmeyeceği anlamını taşıyordu. Nitekim hükûmete kuran Naim Talu da, TBMM’de yaptığı konuşmada amacının “*olağanüstü durumdan*

⁶⁹⁶“Ürgüplü’den Vazgeçildi”, *Milliyet*, 14 Mayıs 1972, s.1.

⁶⁹⁷ Turan, *age*, s.262.

⁶⁹⁸ Gaytancıoğlu, *agm*, s.1071.

⁶⁹⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 24, 94. Birleşim, 29.05.1972, s.827.

⁷⁰⁰“Başbakan Adayının”, *Milliyet*, 12 Nisan 1973, s.9.

*olağan duruma geçilerek huzurlu bir ortamda ülkeyi seçime götürmek” olduğunu söyledi.*⁷⁰¹

1971 muhtırasını değerlendiren Yetkin, “*Gerçekten de 12 Mart, 1961 Anayasası’nın demokratik, toplumcu ve özgürlükçü hükümlerini yozlaştırmakla yetinmek zorunda kalmış, buna karşılık 12 Eylül, 1961 Anayasası’nı tümüyle yürürlükten kaldırmıştır.*”⁷⁰² şeklindeki ifadeleriyle demokrasi dışı unsurların müdahalelerinin Türk demokrasisine etkilerini gözler önüne serer.

Demokrasi dışı unsurlar tarafından dayatılan Partilerüstü hükümet modelinde her ne kadar hükümetin başbakanı erk sahibi olarak bulunuyor olsa da, bu dönemde mutlak bir güç dengesinden bahsetmek mümkün değildir. Zira muhtıracı askerlerin beklentileri ve müdahaleleri, birçok konuda ayrışan siyasî partilerin beklenti ve baskıları, siyaset dışı yapıların beklenti ve eylemleri, kurulan hükümetleri iş yapamaz hale getirdi. Zaten kurulan tüm partilerüstü hükümetler çok çeşitli ideolojik ve siyasî görüş sahiplerinden oluşan, teknik yeterlilik esas alınarak değil de hassas dengeler korunarak oluşturulmaya çalışılan karma hükümetlerdi. Bu nedenle kurulan hükümetlerin ömrü çok kısa oldu, bir türlü siyasî istikrar yakalanamadı. 1970 – 1980 yılları arasında demokrasi dışı unsurların müdahaleleri ile kurulan hükümetlerin istikrarsızlığı ve başarısızlığının ülke ekonomisine, siyasî yapısına, sosyal yapısına negatif etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

3.1.6. İç ve Dış Siyasette Yaşanan Gelişmeler

1970–1980 yılları arasında yaşanan hükümet krizlerinin ana sebepleri halinde olmasa bile, iç ve dış siyasette yaşanan gelişmelerin hükümetlere önemli etkileri oldu. İç politikadaki gelişmelere bir örnek olarak, 1973 Kasım’ında hükümet kurma çalışmaları devam etmekteydi. Aynı zamanda bir süredir seçilemeyen TBMM Başkanlığı seçimleri de bu dönemde yapılmaktaydı. Konuyla ilgili Bülent Ecevit AP’yi eleştirirken; AP yöneticilerinin Meclis Başkanlığı konusunda verdikleri sözde durmadıklarını ifade edip, bu davranışın güven bunalımına yol açtığını belirtti.⁷⁰³ Meclis başkanlığı seçiminde bile mutabık kalamayan AP ve CHP’nin bu tutumları, görüşmeleri devam eden hükümet kurma çalışmalarını da olumsuz etkilemekteydi.

⁷⁰¹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 36, 99. Birleşim, 26.04.1973, s.755.

⁷⁰² Yetkin, *age*, s.158.

⁷⁰³ “Bülent Ecevit, AP’yi Güven Bunalımı Yaratmakla Suçladı”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1973, s.1.

Bir başka örnek de Naim Talû Hükümetinde yaşanan Siyasî Partiler ve Seçim Kanunlarında yapılacak olan değişikliklerle alakalıdır. Naim Talû Hükümeti, AP ve CGP'nin ülkeyi seçime götürmek üzere anlaşarak kurdukları bir hükümet olsa da aralarında bazı anlaşmazlıklar çıktı. İki parti Siyasî Partiler ve Seçim Kanunlarında yapılacak olan değişikliklerle ilgili olarak karşı karşıya geldi. AP seçimlere Barajsız D'hondt Sistemi'yle girilmesini isterken, CGP ise küçük bir parti olduğu için seçimlere Milli Liste Sistemi'yle girilmesini savundu. Yaşanan sorun devam ederken 1 Temmuz 1973 tarihinde Meclis tatile girdi ve seçim kampanyaları başladı.⁷⁰⁴

İç politika hususunda bir başka örnek ise meşhur “Güneş Motel” hadisesidir. AP'den ayrılanlarla birlikte on milletvekili ile Bülent Ecevit Güneş Motel'de bir görüşme yaptı. Bu görüşmede hükümetin düşürülmesi kararı alındı.⁷⁰⁵ Bu görüşmeden sonra 22 Aralık'ta CHP milletvekilleri bir önerge verdi ve 27 Aralık'ta önerge 424 kabul oyuyla gündeme alındı. Başbakan Demirel *“bugün bizim başımıza gelen yarın sizin başınıza gelir.”*⁷⁰⁶ dedi. 31 Aralık'ta yapılan görüşmeler sonucundaki oylamada II. Milliyetçi Cephe Hükümeti düştü. Başbakan Demirel aynı gün istifasını Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sundu. Bu dönemde iç siyasî gelişmeler nedeniyle bir hükümet krizi daha yaşandı.

Dış politikanın hükümet krizlerine etkilerine bir örnek ise Kıbrıs Barış Harekâtı'dır. CHP-MSP hükümeti her ne kadar harekâtı beraber gerçekleştirse de ve harekât müddetince ters düşmemeye çalıştıysa da; harekâttan önce Ecevit'in garantör ülke İngiltere'ye gitmesi, harekâтта BM ateşkes kararına uyulması, bütün Kıbrıs'ın kontrol altına alınıp alınmaması, Cenevre görüşmelerinde Kanton teklifleri gibi konularda görüş ayrılıkları meydana geldi.⁷⁰⁷ MSP, Kıbrıs Harekâtı'nda CHP'lilerin harekâta karşı geldikleri savını ileri sürerken, CHP'liler de tam tersi ithamlarda bulundu.⁷⁰⁸ Nitekim bu hükümet Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan iki buçuk ay sonra yıkılacaktı. Kıbrıs krizinin siyasî olarak da, askerî olarak da başarılı bir süreç ile idare edilmesi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs Barış Harekâtı'ndaki başarısı Ecevit'in, iktidara tek başına gelebilmek için erken seçime gitmek istemesini tetikledi. Ecevit ülkede yaşanan siyasî gelişmelerin lehine

⁷⁰⁴Kazdal, *agt*, s.38.

⁷⁰⁵ “Ecevit 12'lerle Gizlice Görüştü”, *Hürriyet*, 22 Aralık 1977, s.1.

⁷⁰⁶ “Meclis'te Gensoru Görüşmeleri Tamamlandı”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1977, s.1.

⁷⁰⁷ Necmettin Erbakan, *Davam*, B.Y, Milli Gazete Yayınları, Ankara, T.Y, s.159.

⁷⁰⁸ İlman ve Dönmez, *agm*, s.169.

olduğunu düşünüyor ve yapılacak bir seçimden zaferle çıkacağını hesaplıyordu. Bu nedenle de CHP-MSP koalisyon hükümetinin ömrü pek uzun olmadı.

CHP-MSP hükümetinin yıkılmasından sonra yeni hükümet arayışları devam etse de meclis içerisinde bulunan parti liderleri yeni bir hükümet kurmaya muvaffak olamadı. Bunun üzerine Senatör Sadi Irmak'a hükümet kurma görevi verildi. Sadi Irmak ülkeyi erken seçime götürmek üzere bir hükümet kurdu. Bu hükümete meclis içerisindeki partilerin hiç birisi olumlu yaklaşmadı. Bu nedenle yapılan güven oylamasında hükümet güvenoyu alamadı.⁷⁰⁹ İç siyasette gelişen bu hadise uzun zamandan beri kurulamayan ve hükümet krizine dönüşen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elbette ki ülkede yaşanan iç ve dış olaylara yaklaşımda, farklı ideolojilere sahip, farklı siyasî prensipleri takip eden anlayışların hükümeti oluşturması, farklı partilerin görüş ayrılıkları olması kaçınılmazdır. Bu görüş ayrılıklarının, hükümetlerin devamına ve istikrarına etkileri de kaçınılmaz oldu.

⁷⁰⁹ “Hükümet Güvenoyu Alamadı”, *Milliyet*, 30 Kasım 1974, s.1.

IV. BÖLÜM

HÜKÜMET KRİZLERİNİN TÜRK DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ

4.1. Demokrasi Nedir?

Dünya üzerinde hüküm süren tüm devletler, ilkel şartlarda da olsa eskiden beri kendileri için bir yönetim modeli benimsedi, dönemin şartlarında kendileri ve toplumları için en uygun yönetim biçimini uygulamaya çalıştılar. Tarih boyunca ülke idaresi için birçok model ortaya çıktı. Bunlardan bir tanesi de Demokratik Yönetim Sistemidir. Her ne kadar temelleri daha öncelere dayansa da Demokratik Yönetim Sistemi günümüzde daha fazla benimsendi ve uygulama sahasına konuldu.

Demokrasi anlayışının ilk olarak Antik Yunan’da ortaya çıktığı genel kabuldür. Antik Yunanlılar, tiranlığa karşı halkın kendi kendini yönetebileceği fikrinden yola çıkarak demokrasi anlayışını geliştirmiştir.⁷¹⁰ Demokrasi, Latince halk anlamına gelen “demos” ile “egemenlik-iktidar” anlamına gelen kratos kelimelerinden oluşmaktadır.⁷¹¹ Bu ilkel demokrasi anlayışında yönetimle ilgili önemli kararlar yurttaşlar genel kurulunca alınmaktaydı. Genel kurul toplantıları yapılmadığı dönemde görevli hâkimler yönetim işini yerine getirmekteydi.⁷¹²

Demokrasi, genel olarak “halkın kendi kendisini yönetmesi” olarak tarif edilse de zaman içerisinde tarif genişleyerek birçok ortaya konuldu. Ülkelere ve toplumlara göre farklı demokrasi anlayışları ortaya çıktı. Bu tanımlardan birine göre demokrasi “...yöneticilerin adil, özgür ve düzenli seçimler yoluyla halk tarafından ve halkın içinden seçildiği yönetim biçimidir”⁷¹³ Burdeau’ya göre ise “gerçek demokrasi, ancak siyasi kudretin taşıyıcısı olan halk, bu kudreti doğrudan doğruya kullanmak veya hiç olmazsa kullanılışını denetlemek durumuna geldiği takdirde vardır.”⁷¹⁴ Lijphart, demokrasinin genel tanımında “ halk tarafından ve halk için yönetim” anlayışının beraberinde şu soruyu getireceğini söyler: “yönetme işini kim yerine getirecektir? Ve halk farklı

⁷¹⁰ Mehmet F Işık, “Platon ve Demokrasi Algısı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2/2, Haziran 2014, s. 330.

⁷¹¹ A. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku, Son Değişikliklerle Güncelleştirilmiş*, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s.22.

⁷¹² Kabacalı, *age*, s.1.

⁷¹³ Murat Aktaş, “Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, Haziran-2015, s.90.

⁷¹⁴ George S Burdeau, *Demokrasi Sentetik Deneme*, (Çev. Bülent Nuri Esen), Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1964, s.19.

*görüŖlere sahip olup farklı tercihleri ifade ettiğinde yönetim kimin çıkarlarına hitap edecektir?”*⁷¹⁵ Görüldüğü üzere demokrasinin genel tanımlarının uygulamasında birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenledir ki toplumlara göre demokrasi anlayışları çeşitlenmektedir.⁷¹⁶

Demokrasi anlayışında halkın iradesi, millettir. Buna millî egemenlik denir. Bu tanım demokrasinin temelini teşkil etmektedir.⁷¹⁷ Ringen’e göre demokrasinin amacı; “... demokratik olmak değil yurttaşlara hizmet etmektir... Demokrasilerin kendi yurttaşlarına karşı görevlerini ne kadar iyi yerine getirdikleri üzerinde çok daha fazla durulmalıdır.”⁷¹⁸ Demokrasilerde fertlerin fiziki ve ruhsal varlığı teminat altına alındığı gibi düşünce, ifade, örgütlenme, toplanma, basın özgürlüğü gibi hürriyetlerinin de teminat altına alınması gerekir.⁷¹⁹

Demokrasi, temsili ve doğrudan olmak üzere iki ana grupta incelenebilir. Temsili demokraside yasama erki, halk tarafından seçilen temsilciler meclisine aittir. Doğrudan demokrasi ise toplum sözleşmesine dayanır. Özünde referandum vardır. Yasalar referandum ile belirlenir. Bu sistemde herkes tarafından yasama erkinin kullanılmasını sağlamak oldukça güçtür.⁷²⁰ Demokrasi uygulamalarına baktığımızda parlamenter sistem, başkanlık ve yarı başkanlık gibi farklı uygulamalarla karşılaşmaktadır.⁷²¹

19. ve 20. yüzyıllarda devlet kuramı tasavvuru büyük çoğunlukla demokrasiden yana oldu. Halk egemenliği fikri, çağın en güçlü ideolojisi olarak kendini gösterdi. Bu güçlü ideoloji yüzyıllardır devam eden monarşilerin karşısında önemli bir zafer elde etti.⁷²²

Günümüze baktığımızda, daha çok Batı ülkelerinde görülen müzakereci demokrasi anlayışı ile karşılaşmaktadır. Müzakereci demokrasi anlayışında devlet kurum ve kurallarının oluşturulması ile birlikte problemlerin çözümünde karşılıklı

⁷¹⁵ArendLijphart, *Demokrasi Modelleri*, (Çev. Güneş Ayas- Utku Umut), 1. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul 2014, s. 15.

⁷¹⁶ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2001, s.16.

⁷¹⁷Burdeau, *age*, s.20.

⁷¹⁸SteinRinggen, *Demokrasi Neye Yarar*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.10.

⁷¹⁹ Aytakin Yılmaz, *Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları*, 1. Baskı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 20.

⁷²⁰ Ateş, *age*, s.5.

⁷²¹ Yılmaz, *age*, s. 16.

⁷²²Schmitt, *age*, s.38.

görüşme ve katılım esas alınmaktadır.⁷²³ Schmitt'e göre; “ 19. Yüzyılda yeni bir fikir olarak ortaya çıkan sosyalizmin dahi demokrasiyle ittifak yapmayı seçmiş olması, demokratik düşüncelerin çarpıcı berraklığının bir kanıtıdır.”⁷²⁴

Türkiye’de ise; 1923 yılında cumhuriyetin ilân edilmesiyle birlikte yönetsel rejim değışikliğı gerçekleşti. Halk yönetimini ifade eden “Cumhuriyet” kelimesi devletin ismi halini aldı. Karpata göre; “Türkiye’de demokrasinin ruhunu Millî Mücadele’de ve Birinci Büyük Millet Meclisinde bulmak mümkündür.”⁷²⁵ Yine Karpata göre; “Birinci Büyük Millet Meclisinin hazırladığı ve sonra rafa kaldırılan Halk Programı o devirdeki demokrasi anlayışını ve halkın demokrasiden ne beklediğini çok açık şekilde ortaya koymaktadır.”⁷²⁶ Demokratik yönetimin vazgeçilmez unsuru siyasî partilerdir. Zengin bir demokrasi, çoğulcu siyasî temsille sağlanabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tek partili bir yönetim anlayışı mevcut iken, 20 Nisan 1924’de kabul edilen yeni anayasa ile birlikte, 17 Kasım 1924’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurularak çok partili demokrasi anlayışının temelleri atıldı.⁷²⁷ Doğu Anadolu’daki⁷²⁸ problemler nedeniyle tek partili yönetim anlayışına geri dönüldü.⁷²⁹ Çok partili demokrasi anlayışından vazgeçmeyen yeni Türk Devleti, 12 Ağustos 1930’da Ali Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile yeniden çok partili demokrasi denemesini gerçekleştirdi.⁷³⁰ İktidarda bulunan CHP ile SCF arasındaki problemler çok partili demokrasi anlayışını sonlandırarak⁷³¹ tekrar tek partili yönetim anlayışına dönüldü.⁷³² Bundan sonraki çok partili demokrasi denemesi 2. Dünya Savaşı’ndan sonra 1945 yılında Nuri Demirağ tarafından Millî Kalkınma Partisinin kurulmasıyla başladı.⁷³³ Bu dönem Türk demokrasisinde darbeler nedeniyle yaşanan kesintileri dikkate alınmazsa çok partili siyasî hayattan ödün verilmeyecek bir dönemin başlangıcı oldu. 7 Ocak 1946’da Demokrat

⁷²³ Hasan Tunç, “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. 1-2, 2008, s.1113.

⁷²⁴ Schmitt, *age*, s.38.

⁷²⁵ Kemal H. Karpata, *Türk Demokrasi Tarihi*, 11. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s.58.

⁷²⁶ Karpata, *age*, s.59.

⁷²⁷ Kabacalı, *age*, s.127; Karpata, *age*, s.140.

⁷²⁸ Şeyh Said ayaklanması sonucunda 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Tahrir-i Sükun Kanunu ile birlikte çok partili demokrasi anlayışı bir süre sekteye uğradı. Bkz. Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.283.

⁷²⁹ Karpata, *age*, s.141.

⁷³⁰ Kabacalı, *age*, s.142.

⁷³¹ 16 Kasım 1930 tarihinde SCF kapatıldı. İçişleri bakanlığına bildirildi. Bkz. Kabacalı, *age*, s.145.

⁷³² Karpata, *age*, s.161.

⁷³³ Sarıbay, *age*, s.53.

Partinin kurulmasıyla birlikte çok partili rejime geçişte önemli bir aşama kaydedildi.⁷³⁴ 1950 yılında iktidara gelen ve on yıl boyunca iktidarda kalmayı başaran Demokrat Parti iktidarı devam etmekteyken 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile çok partili hayat geçici süreyle kesintiye uğradı.⁷³⁵

4.2. Hükümet Krizlerinin Türk Demokrasisine Etkileri

1970 – 1980 yılları arasında yaşanan hükümet krizlerinin, Türk demokrasisine ve Türk siyasetine etki eden çok önemli sonuçları oldu. Bu etkiler Türk siyasî hayatında uzun yıllar hissedildi, günümüze kadar taşındı ve tartışıla geldi.

Bu dönemde yaşanan hükümet krizlerinin Türk siyasetine ve Türk demokrasi hayatına en büyük etkisi, hiç şüphe yok ki demokrasi dışı unsurlara, demokrasiye ve siyasete müdahale için zemin hazırlaması, fırsat vermesi, davetiye çıkarmasıdır. Bir türlü kurulamayan ve kurulduktan sonra da birkaç ay içerisinde yıkılan hükümetler silsilesi, ülke genelinde siyasî, sosyal, ekonomik istikrarsızlığa; yaşanmakta olan iç güvenlik problemlerinin bir türlü çözilememesine, ideolojik kamplaşmaların pekişmesine, dolayısıyla da ülke genelinde büyük çaplı problemlerin yaşanmasına neden oldu.

Ülkede yaşanan ve bir türlü sonlandırılmayan istikrarsız ve kaotik ortam, Türk Silâhlı Kuvvetleri'ni, özellikle de üst komuta kademesini rahatsız etti. 12 Eylül 1980 tarihinde TSK Genelkurmayı ve Kuvvet komutanları, bir askerî darbe⁷³⁶ ile siyaset kurumuna ve demokrasiye müdahale etti. Bu müdahale ile başlayan dönem, demokrasinin askıya alındığı, rafa kaldırıldığı anti demokratik bir dönem oldu. Gerek 1971 yılındaki muhtıra, gerekse 1980 yılındaki askerî darbe, Türk siyasetinde ve demokratik hayatta uzun yıllar etkisini hissettirecekti ve birçok demokratik açılımın önünde set olacaktı.

1971 yılındaki muhtırada her ne kadar meclis kapatılmadıysa da başbakan baskı ve darbe tehdidiyle ile istifa ettirildi.⁷³⁷ Kurulacak hükümetlerde partilerüstü hükümet modeli meclise dayatılarak, muhtıracı subayların onayladıkları isimlere hükümet kurduruldu. Kurulan kabineler, muhtıracı komuta kademesinin ortaya attığı kriterlere uygun olarak, onların istekleri doğrultusunda kurulabildi.⁷³⁸ Tüm bu uygulamalar başlı

⁷³⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, s.456.

⁷³⁵ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.85.

⁷³⁶ “Evren: Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı”, *Milliyet*, 13 Eylül 1980, s.1.

⁷³⁷ “Demirel İstifa Etti”, *Milliyet*, 13 Mart 1971, s.9.

⁷³⁸ Ertem, agm, s.658-659.

başına gayr-i demokratik uygulamalardı. Bu dönemde demokrasinin sekteye uğradığı, demokratik teamüllerin hiçe sayıldığı bir gerçekliktir.

1980 yılındaki askerî darbede ise demokrasi bakımından şartlar çok daha ağırdır. Türk Silâhlı Kuvvetleri üst komuta kademesi yönetime el koyarak Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimini kendi üzerine aldı.⁷³⁹ Tüm siyasî partiler kapatıldı,⁷⁴⁰ parti liderleri gözaltına alındı (Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş) ve daha sonraki süreçte kendilerine siyaset yasağı getirildi.⁷⁴¹ Birçok sivil toplum kuruluşu kapatıldı. Böylece demokrasiye ara verildi. 1971 ve 1980 yıllarında meydana gelen demokrasi dışı unsurların müdahaleleri, siyaset kurumu ve demokrasi bakımından değerlendirildiğinde, Türk siyasetinin de, Türk demokrasisinin de kaybı büyüktür. Bu iki müdahalenin etkileri, kısa sürede atlatılamadı ve günümüze kadar uzanan sonuçları oldu. Uzun bir dönem Türk siyasetinde Türk Silâhlı Kuvvetleri, bir vize merkezi haline geldi. Kritik kararlarda TSK'nin oluru alınmadan karar verilemediği gibi, çoğu zaman TSK, siyasî gidişâtın pusulası oldu. Bundan dolayıdır ki günümüze kadar ulaşan, askerî vesayet tartışmalarının yaşanmasına neden oldu. Aynı zamanda parti içi iktidar dağılımı ve parti içi demokrasi anlayışında yaşanan antidemokratik yaklaşımlar Türk demokrasisine olumsuz yansımalar doğurdu.⁷⁴²

Netice itibarıyla ülkede yaşanan hükümet krizleri, istikrarsız kaotik bir ortam meydana getirdi. Bu kaotik ortam ise demokrasi dışı unsurların siyaset kurumuna müdahalesini tetikledi. Bu müdahalelerin de Türk demokrasisine olumsuz etkileri oldu. Demokratik ortam kesintiye uğradı, demokratik teamüller göz ardı edildi.

Hükümet krizlerinin Türk demokrasisine bir başka etkisi ise ideolojik yaklaşımları körüklemesiydi. Özellikle 1965 yılından itibaren palazlanan ideolojik ayrışma,⁷⁴³ 1970 – 1980 yılları arası dönemde zirve noktalara ulaştı. Bu dönemde ideolojik yaklaşımlar artık silâhlı, bombalı eylemlere dönüşürken, siyasî ve ideolojik cinayetler, hayatın bir parçası haline geldi. Bu dönemdeki siyasî partiler de maalesef ideolojik ayrışmanın ve çatışmanın merkezi haline geldi. Bu kaotik ortamda, hükümet krizlerindeki ideolojik yaklaşımlar,

⁷³⁹Yavan, agm, s.99.

⁷⁴⁰HüseyinÇavuşoğlu, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.22, (2009), s.169-170.

⁷⁴¹Akşın, age, s.430.

⁷⁴²Bektaş, age, s.195.

⁷⁴³Yetkin, age, s.143.

toplumun alt tabakalarına şiddet eylemleri olarak aksederken, partizanlar arasında amansız bir mücadele ve sokak olayları meydana geldi. Radikal partizanlar, problemleri demokratik yollardan çözmek yerine şiddet ve güç kullanarak çözüme yoluna gitti. Ülkenin genelinde yaşanan bu kaotik ortam toplumdaki demokrasi kültürü önemli ölçüde yaraladı. Toplum, özellikle de gençler ve öğrenciler, problemlerin çözümünü demokratik yollarda ve siyaset kurumunda aramak yerine, terörize olan eylemlerde, sokak hâdiselerinde, güç kullanımında aradı. Özellikle bu dönemde işlenen siyasî cinayetler, ayrışan kesimleri keskinleştirdi, ideolojik partilerin etrafında kemikleştirdi. Bu durum beslendikleri siyasî tabana popülist mesajlar vermek isteyen partiler ile parti liderlerini uzlaştırmaz, siyasî hoşgöründen yoksun, demokratik anlayışı dikkate almayan katı ideolojik tutumlara itekledi. Özellikle seçimler öncesi ve sonrasında ciddi olaylar yaşandı, demokratik hazımsızlık had safhaya ulaştı. Bu durum hükümet krizlerini, hükümet krizleri ise toplumsal ayrışmaları tetikleyerek karşılıklı etkileşim halinde bir kısır döngü içerisinde, demokratik anlayıştan yoksun olarak 12 Eylül 1980 askerî darbesine ulaşıldı. Gerek toplum tabakalarında gerekse siyasî parti ve temsilcilerinde ortaya çıkan bu katı ideolojik tutum, demokratik esaslarla taban tabana zıt bir tutumdur. Dolayısıyla 1970 – 1980 yılları arasında yaşanan hükümet krizlerinin, bu yönüyle Türk demokrasisine olumsuz etkileri oldu.

Hükümet krizlerinin Türk demokrasisine bir başka etkisi ise Türk siyasî hayatındaki mücadele kültürünü, zaman zaman ilkesiz bir hale getirerek, demokratik teamüllerin dışına çıkmaya vesile olmasıdır. Birbirini takip eden hükümet krizleri, partilerin ve parti liderlerinin mücadelelerini zaman zaman başka boyutlara taşıdı. Demokratik çerçeve içerisindeki mücadele kültürü ve demokratik uzlaş bu dönemde neredeyse ortadan kalktı, hükümet düşürme, hükümet kurdurmama bir esas oldu. Hâl böyle olunca da siyasî mücadele yolunda her yol mübâh görülmeye başlandı. Örneğin demokratik teamüllere aykırı olarak gerçekleşen, dönemin mevcut hükümetini düşürmek için tertiplenen ve Türk siyasî tarihine “Güneş Motel”⁷⁴⁴ olayı olarak geçecek olan, siyasî tarihten ve hafızalardan silinmeyecek bir hâdiseye yaşandı.⁷⁴⁵ Bu olay Türk siyasetinde her zaman yerilmekle birlikte, milletvekilleri ile ilgili demokratik teamülleri etkiledi, sonraki

⁷⁴⁴ CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Adalet Partisi’nden ayrılan bağımsız milletvekilleri ile Güneş Motel’de bir görüşme düzenledi ve iktidarda bulunan Adalet Partisi hükümetinin düşürülmesi için ortak bir karara varıldı.

⁷⁴⁵Kazdal, *agt*, s.55.

dönemlerde de kısmen benzerî olaylar yaşanmasına neden oldu. Bu dönemdeki hükümet krizleri, siyasî mücadelenin dozajının artmasına, dozajın artması da mücadele kültüründeki demokratik eksenin kaymasına neden oldu ve demokratik teamülleri olumsuz yönde etkiledi.

SONUÇ

1970 ile 1980 yılları arasında çeşitli nedenlerle ortaya çıkan hükümet krizleri yüzünden, Türk siyasetinde ve devlet yönetiminde istikrarsız bir dönem yaşandı. Bu on yıllık dönemde yaşanan siyasî ve idarî istikrarsızlık, ülkenin ekonomik, sosyal, siyasî ve iç güvenlik ile ilgili alanlarının tümünü olumsuz yönde etkiledi.

1970 ile 1980 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde 11 tane hükümet kuruldu. Hemen her hükümetin kuruluşu da yıkılışı da problemlili oldu. Hemen her hükümet, bir kriz ile ortaya çıktı veya bir kriz ile görevi terk etti veya devretti. Bu dönemdeki hükümetlerin ortalama ömrü yalnızca on buçuk aydı. En uzun ömürlü hükümet, 813 gün ile IV. Süleyman Demirel Hükümeti (39. Hükümet) olurken, en kısa ömürlü hükümet, sadece 30 gün ile II. Bülent Ecevit Hükümeti (40. Hükümet) ve 12 Eylül 1980 darbesi ile yıkılan VI. Süleyman Demirel Hükümeti (43. Hükümet) oldu. Hele hele TSK üst komuta kademesinin 12 Mart 1971 tarihinde yayınladığı muhtıra ile Türk siyasetine müdahale etmesi sonrasında yaşanan yaklaşık 3 yıllık süre içinde kurulan “partilerüstü hükümetler” süreci, siyasî istikrar açısından dönemin en kötü süreciydi. TSK üst komuta kademesinin uygulamaya koyduğu partilerüstü hükümet modeli, ortaya çıkan problemleri çözmek şöyle dursun, bizzat kendisi hükümet krizlerine neden oldu. 26 Mart 1971 tarihinde kurulan ilk partilerüstü Nihat Erim Hükümeti ile partilerüstü hükümet anlayışının son hükümeti olan ve 26 Ocak 1974 tarihinde son bulan Naim Talu hükümeti arasındaki yaklaşık 34 aylık sürede, dört tane partilerüstü hükümet kuruldu. Yani yaklaşık 3 yıllık süre içinde kurulan her bir hükümetin ortalama ömrü, sekiz buçuk ay gibi çok kısa bir süre oldu.

Bu dönemde hükümet krizlerini tetikleyen en önemli unsurlardan biri, partilerin tek başına güçlü hükümetler kuracak çoğunluğu yakalayamamasıydı. Parlamentoda ortaya çıkan parçalı yapı, güçsüz ve istikrarsız hükümetler dönemini tetiklemekteydi. Tek başına güçlü hükümetler kurulamayınca iki ya da daha çok partinin bir araya gelerek oluşturduğu koalisyon hükümetleri kurulmak zorunda kalındı. Koalisyon hükümetleri başlı başına bir kriz kaynağı oldu. Daha koalisyon hükümetinin kurulma aşamasında,

kabinede partilere düşecek bakanlık sayısı, bakanlık dağılımında paylaşılacak bakanlıkların icra önemi ve yetkileri, parlamento ve seçim sonuç oranlarına göre bakanlık paylaşımı gibi konular, kurulma aşamasında krize dönüştü; yaşanan sancılı bir sürecin sonunda hükümetler zor şartlar altında kurulabildi. Zaten daha işin başında krizler ile birlikte zoraki anlaşmalarla kurulan koalisyon hükümetlerinin ömrü maalesef çok uzun olamadı. Hoşnutsuz taraflar, en küçük bir problemde hükümetten çekildi ve yeni bir hükümet krizine neden oldu. Parlamentodaki parçalı yapı nedeniyle hükümet kurmanın çok zor olduğu bu dönemde, hükümet kurma gayret ve çabalarının yanı sıra hükümet kurdurmama gayret ve çabaları da görülmektedir. Hükümet kurma görevi alan parti ile koalisyon ortağı olmak istemeyen ya da koalisyon kurmak için teklif ettiği talepler yerine getirilmeyen partiler, başka denklemlerle koalisyon hükümetlerinin kurulmasını engellemeye çalıştı, güçlükle bir koalisyon hükümeti kurulsa bile bu hükümeti düşürmek için var güçleriyle çalıştılar. Bu dönemde parlamentoda çok parçalı bir yapı oluşmasında, seçim sistemi ile toplumdaki ideolojik ayrışmanın önemli etkileri oldu.

1970 ile 1980 yılları arasında ülke siyaseti ve Türk halkı ideolojik bir genelleme ile “sağ” ve “sol” olmak üzere iki karşıt kutup olarak şiddetli bir mücadele içine girdi. İdeolojik kutuplaşma, toplumun en alt tabakalarına kadar uzanırken, okullardan kahvehanelere, mahallelerden ailelere kadar en küçük sosyolojik birimlerde etkisini gösterdi. Yaşanan ideolojik ayrışma siyasî cinayetlere, suikastlara, silahlı çatışmalara uzanan bir süreç haline dönüştü. Siyaset kurumu yatıştırıcı ve uzlaştırmacı bir rol üstlenemezken, popülist politikalar nedeniyle tam tersine ülkedeki yangın körüklendi. Ortaya çıkan güçsüz ve istikrarsız hükümetler, meydana gelen problemleri bir türlü çözemedi.

Toplumdaki ideolojik ayrışma, katı siyasî kamplaşmaları da beraberinde getirdi. Bu dönemdeki siyasî yapının oldukça katı ve homojen bir formasyona sahip olması parti tabanları arasındaki geçişkenliği azaltırken kutuplaşması da artırmaktaydı. İdeolojik anlamda, toplum- siyaset etkileşimi kısır bir döngü halindeydi. Bu durumda ortaya çıkan krizlerin seçim yoluyla aşılması da güçtü. Yapılan seçimlerde katı ideolojik yaklaşımlar nedeniyle, parlamentodaki parçalı yapı değişmemekteydi. Partilerin milletvekili sayıları küçük oranlarda değişkenlik gösterse de güçlü hükümetlerin ortaya çıkacağı radikal bir değişim yaşanmadı.

Ülke genelindeki derin ideolojik ayrışma, parlamentoda çok parçalı bir yapının oluşmasına neden olurken, aynı zamanda da silsile halinde yaşanan hükümet krizlerini tetikleyen önemli unsurlardan da birisi oldu. İdeolojik olarak katı bir tutum içine giren partiler, demokratik teamüllerden uzaklaşırken, ideolojik üstünlük kurma ve savundukları ideoloji doğrultusunda ülkeyi şekillendirme yarışına girmektedirler. Hâl böyle olunca da, kurulan hükümetlerde, ülke menfaatlerinden çok ideolojik kaygıları öne çıkarmaktaydı. Siyasî akıl, mantık, etik ve demokratik yaklaşımlar yerine ideolojik hisler, tarafgir duygular hüküm sürerken, parti politikalarını da bu saikler belirlemekteydi. Bu dönemde tek başına kurulamayan hükümetlerdeki ideolojik öncelikler, hükümetlerin kurulmasını da, devam etmesini de, yıkılmasını da etkiledi; ideolojik yaklaşımlar nedeniyle krizlerle kurulan hükümetler, krizlerle yıkıldı.

Hükümet krizlerinin Türk demokrasine en büyük etkisi, hiç şüphe yok ki demokrasi dışı unsurların Türk siyasetine ve Türk demokrasisine müdahale etmesine, demokrasinin askıya almasına, demokratik teamüllerin ortadan kaldırılmasına zemin hazırlamış olmasıdır. TSK üst komuta kademesinin 1971 Muhtırası ile uygulamaya koyduğu “partilerüstü hükümet” modeli, partisiz bir başbakan önderliğinde farklı ideolojik görüşlere sahip ve farklı siyasi anlayış taşıyan kişilerin aynı kabinede bulunup, birlikte hareket ederek, problemlerin ortak bir anlayışla çözülmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu siyasî anlayış beraberinde farklı problemleri siyasî hayata taşıdı. Kurulan zorlama hükümetler uyumlu çalışmadı. Yapılan atamalar hükümet üyelerinin bazıları için problem oldu. Ayrıca sıkıyönetim gibi birtakım uygulamalar kabinenin kimi üyeleri tarafından kabul görmedi. Yine bazı bakanların uygulamaları diğer bakanlar tarafından hoş karşılanmadı. Netice olarak bu partilerüstü hükümet modeli ülkede ortaya çıkan büyük problemlerin üstesinden gelemedi. Nitekim gerek 1971 yılında gerekse 1980 yılında siyasete ve demokrasiye müdahale eden TSK üst komuta kademesi, müdahale nedeni olarak, istikrarsız hükümetleri, ülke içinde asayişin temin edilememesini gösterdi. Askerî müdahale dönemlerinde, demokrasiden söz edilemez. Çünkü bu dönemlerde demokrasi zemini, teamülleriyle, kurumlarıyla, esaslarıyla yok olmaktadır. Demokratik hukuk devletini ve idaresini kendisine rejim olarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti’nde elbette ki demokratik olmayan uygulamalar hiçbir şekilde kabul edilemez.

Hükümet krizlerinin Türk demokrasisine bir başka olumsuz etkisi ise demokratik uzlaşî kültürünü, siyasî hoşgörü anlayışını, farklı ideolojik yaklaşımlara saygı kavramını

yaralamasıydı. Binbir zorlukla kurulan hükümetlerin daha kurulma aşamasında siyasî hoşgöründen uzak, demokratik uzlaşa yerine mecburiyetten biraraya gelme şeklindeki kuruluşları, yine siyasî hoşgörüsüzlük ve ideolojik yaklaşımlara saygısızlık gibi nedenlerle yıkılmaları, siyasî uzlaşa, saygı, hoşgörü gibi demokratik kavramları yaraladı. Türk demokrasisinde uzlaşa, saygı, hoşgörü kavramları uzun yıllar istenilen düzeyde gelişme gösteremedi. Türk demokratik hayatında maalesef hâlâ bu olguların içselleştirilmesinin eksikliği hissedilmektedir.

Sonuç olarak 1970 – 1980 yılları arasında meydana gelen hükümet krizleri, Türk siyasî hayatında önemli bir yere sahiptir. Ortaya çıkan hükümet krizleri sadece kendi dönemini etkisi altına almakla kalmazken, kendinden sonraki dönemlere, hatta günümüze kadar uzanacak ve uzun yıllar sürececek bir döneme etkileri oldu. Bu etkiler, ekonomik, sosyal, siyasî her alanda kendisini gösterdi. Gerek devlet yönetiminde ve siyasî alanda gerekse toplumsal alanda etkileri görüldü.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

- BCA, 30.181.2/ 312.167, (04 Nisan 1974).
 BCA, 30.181.2/ 318.508, (05 Ağustos 1974).
 BCA, 30.181.2/ 324.217, (10 Ocak 1975).
 BCA,30.181.2/ 332.351.0, (23 Mayıs 1975).
 BCA, 30.181.2/ 370.937, (03 Mart 1978).
 BCA, 30.181.2/ 377.198.3, (08 Aralık 1978).
 BCA, 30.181.2/ 395.887,(10 Mayıs 1980).

RESMİ YAYINLAR

- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, 70. Birleşim, 12.03.1971, s.236.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 12, 71. Birleşim, 15.03.1971, s.249.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 12, 78. Birleşim, 26.03.1971, s. 382.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 12, 78. Birleşim, 26.03.1971, s. 385.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 12, 79. Birleşim, 31.03.1971, s. 389.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 19, 11. Birleşim, 6.12.1971, s. 257.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 19, 13. Birleşim, 10.12.1971, s. 310.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 630.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 605.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 609 – 630.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 630.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 23, 69. Birleşim, 10.04.1972, s. 633.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 24, 94. Birleşim, 29.05.1972, s.827.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, 98. Birleşim, 05.06.1972, s.75.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 36, 96. Birleşim, 16.04.1973, s.642.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 36, 99. Birleşim, 26.04.1973, s.755.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 36, 97. Birleşim, 20.04.1973, s.694-699.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 1. Birleşim, 24.10.1973, s.6.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 23. Birleşim, 18.12.1973, s.86.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 25. Birleşim, 27.12.1973, s.95.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 30. Birleşim, 16.01.1974, s.175.
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 34. Birleşim, 29.01.1974, s.318.

- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 35. Birleşim, 01.02.1974, s.349-350.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 38. Birleşim, 07.02.1974, s.561.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 7, 8. Birleşim, 19.11.1974, s.114.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 7, 8. Birleşim, 19.11.1974, s.115.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 7, 9. Birleşim, 24.11.1974, s.131.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 7, 10. Birleşim, 27.11.1974, s.155-167.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 7, 11. Birleşim, 29.11.1974, s.247.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 51. Birleşim, 04.03.1975, s.4.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 52. Birleşim, 18.03.1975, s.36.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 55. Birleşim, 25.03.1975, s.170.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 58. Birleşim, 01.04.1975, s.255-259.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 61. Birleşim, 06.04.1975, s.309.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 61. Birleşim, 06.04.1975, s.310-323.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 65. Birleşim, 12.04.1975, s.455.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 1. Birleşim, 13.06.1977, s.1-8.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 2. Birleşim, 14.06.1977, s.11.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 6. Birleşim, 22.06.1977, s.20.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 8. Birleşim, 28.06.1977, s.28.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 8. Birleşim, 28.06.1977, s.45.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 11. Birleşim, 01.07.1977, s.58.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 11. Birleşim, 01.07.1977, s.59.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 12. Birleşim, 03.07.1977, s.75.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 21. Birleşim, 21.07.1977, s.110.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 23. Birleşim, 27.07.1977, s.118-133.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 25. Birleşim, 01.08.1977, s.212.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 85. Birleşim, 31.12.1977, s.97.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 85. Birleşim, 31.12.1977, s.96-98.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 86. Birleşim, 03.01.1978, s.124.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 88. Birleşim, 05.01.1978, s.200-202.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 91. Birleşim, 12.01.1978, s.259-276.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, 93. Birleşim, 17.01.1978, s.319.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, 111. Birleşim, 23.10.1979, s.751.

- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 1. Birleşim, 01.11.1979, s.2.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 5. Birleşim, 13.11.1979, s.79.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 6. Birleşim, 19.11.1979, s.85-96.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 8. Birleşim, 25.11.1979, s.225.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 8. Birleşim, 25.11.1979, s.226.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 36, 99. Birleşim, 26.04.1973, s.755.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 51. Birleşim, 13 Mart 1971, s.373.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 51. Birleşim, 13.03.1971, s.373.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 51. Birleşim, 13.03.1971, s.375.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 57. Birleşim, 2.04.1971, s. 499.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 6. Birleşim, 30.11.1971, s. 83.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 4, 50. Birleşim, 18.04.1972, s. 271.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 4, 50. Birleşim, 18.04.1972, s. 272.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 4, 58. Birleşim, 16.05.1972, s.461.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 10, 53. Birleşim, 10.04.1973, s.612.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 10, 55. Birleşim, 17.04.1973, s.674.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 11, 57 Birleşim, 20.04.1973, s.4-9.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 4. Birleşim, 13.11.1973, s.112.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 13. Birleşim, 18.12.1973, s.222.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 20. Birleşim, 17.01.1974, s.304.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 23. Birleşim, 29.01.1974, s.340.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 13, 25. Birleşim, 01.02.1974, s.352-353.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 3. Birleşim, 07.11.1974, s.70.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 4. Birleşim, 12.11.1974, s.90.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 6. Birleşim, 19.11.1974, s.126.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 8. Birleşim, 24.11.1974, s.145.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 18, 9. Birleşim, 28.11.1974, s.211.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 21, 39. Birleşim, 06.03.1975, s.107.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 53. Birleşim, 13.06.1977, s.452.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 54. Birleşim, 14.06.1977, s.464.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 57. Birleşim, 23.06.1977, s.521.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 58. Birleşim, 28.06.1977, s.529-530.

- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 58. Birleşim, 28.06.1977, s.543.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 59. Birleşim, 30.06.1977, s.553.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 59. Birleşim, 30.06.1977, s.555.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32, 60. Birleşim, 05.07.1977, s.597-598.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 33, 65. Birleşim, 21.07.1977, s.10.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 33, 68. Birleşim, 29.07.1977, s.80.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 33, 67. Birleşim, 27.07.1977, s.29-44.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 34, 13. Birleşim, 03.01.1978, s.507.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 34, 14. Birleşim, 05.01.1978, s.544-545.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 34, 16. Birleşim, 12.01.1978, s.610-627.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 43, 82. Birleşim, 23.10.1979, s.996.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 46, 1. Birleşim, 01.11.1979, s.4.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 46, 3. Birleşim, 13.11.1979, s.33.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 46, 5. Birleşim, 19.11.1979, s.81-93.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, 51. Birleşim, 13 Mart 1971, s.373.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 6. Birleşim, 30.11.1971, s. 83.
- “Sıkıyönetim Kanunu”, *Resmî Gazete*, S. 18837, 15 Mayıs 1971, s.1.
- “Atama Kararnamesi”, *Resmî Gazete*, S. 16214, 28 Şubat 1978, s.79.

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİ

Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü, “Hükümet”, Bilgi Yayınevi, Ankara Kasım 1983.

Sosyal Bilimler Sözlüğü, “Devlet”, Adres Yayınları, Ankara Mart 2005.

“Devlet”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1*, C.Y, Risale Yayınları, İstanbul Kasım 1990, s.332.

“Hükümet”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, C.Y, Değişim Yayınları, İstanbul Nisan 2007, s.427.

“Kriz”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, C.Y, Değişim Yayınları, İstanbul Nisan 2007, s.596.

“MC Yandaşları CHP Mitinglerine Saldırdı”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)*, C.3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Şubat 2005, s.370.

KİTAPLAR

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul Ekim 2010.

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara Temmuz 1976.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945–1980*, 5. Baskı, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1996.

AKINCI, Mehmet, *Türk Muhafazakarlığı Çok Partili Siyasal Hayattan 12 Eylül’e*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul Ocak 2012.

AKŞİN, Sina, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

ARMAĞAN, Servet, *Türk Esas Teşkilat Hukuku, I. Kitap*, İU Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1784-1914)*, 17. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul Kasım 2017.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, 24. Baskı, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul Şubat 2018.

ATEŞ, Turan, *Demokrasi Siyasî Partiler ve Seçim*, 1. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2007.

BEKTAŞ, Arsev, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, 1. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul Mayıs 1993.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 28. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Ocak 2019.

BİRAND, Mehmet Ali ,*12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1984.

BULUT, Sedef, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, 1. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara Temmuz 2007.

BURDEAU, Georges, *Demokrasi Sentetik Deneme*, (Çev. Bülent Nuri Esen), Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1964.

CEM, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi Bütün Eserleri-1*, 22. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Kasım 2012.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

ÇOLAK, Mustafa, *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Şubat 2008.

ERBAKAN, Necmettin, *Davam*, B.Y, Milli Gazete Yayınları, Ankara, T.Y.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 5. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul Ocak 2014.

ERTAN, Temuçin Faik, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017.

GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 3.Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2012.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, *Anayasa Hukuku, Son Değişikliklerle Güncelleştirilmiş*, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2003.

GÜNEŞ, İhsan, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

HALE, William, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset 1789’dan Günümüze*, 1. Baskı, Ahmet Fethi (çev.), Hil Yayınları, İstanbul Ocak 1994.

HEKİMOĞLU, Mehmet Merdan, *Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye*, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara 2009.

İPEKÇİ, Abdi ve COŞAR, Ömer Sami, *İhtilalin İçyüzü*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Ocak 2012.

KABACALI, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, 42. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul Kasım 2017.

KARA, Muzaffer Ayhan, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 1. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2007.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ocak 2007.

KARPAT, Kemal H. , *Türk Demokrasi Tarihi*, 11. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 2. Baskı, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul Ekim 2016.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 9. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2017.

LIJPHART, Arend, *Demokrasi Modelleri*, (Çev. Güneş Ayas - Utku Umut), 1. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.

MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II XIX Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, Server Tanilli (Çev.), Cem Yayınevi, İstanbul Haziran 1995.

MEMİŞ, Hasan Hüseyin, *Diken... Hükümet Sistemleri*, 3. Baskı, Akasya Kitap Yayınevi, Ankara Mayıs 2007.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 12. Baskı, Bilge Kültür- Sanat Yayınları, İstanbul Nisan 2017.

NEZİROĞLU, İrfan ve YILMAZ, Tuncer (hızl.), *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, 1. Baskı, TBMM Basımevi, C.5, Ankara, 2014.

NEZİROĞLU, İrfan ve YILMAZ, Tuncer (hızl.), *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, 1. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, C.7.

NEZİROĞLU, İrfan ve YILMAZ, Tuncer (hızl.), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 1. Baskı, TBMM Basımevi, C.4, Ankara, 2013.

ORTAYLI, İlber ve KÜÇÜK, İsmail *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023)*, 20. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

ORTAYLI, İlber, *Batılılaşma Yolunda*, 1. Baskı, Merkez Kitaplar Yayınları, İstanbul 2007.

ORTAYLI, İlber, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, 6. Baskı, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul Kasım 2018.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul Mart 2014.

ÖYMEN, Örsan, *Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul Eylül 2010.

ÖZDAĞ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, 2. Baskı, Boyut Yayın Grubu, İstanbul Kasım 2004.

ÖZSOY, Osman, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Demokrasi Arayışı*, B.Y, Yedirenk Kitapları, İstanbul 2000.

RINGEN, Stein, *Demokrasi Neye Yarar*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

SARAY, Mehmet, *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Sarıbay, Ali Yaşar, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2001.

SCHMITT, Carl, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, (Çev. A. Emre Zeybekoğlu), 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

TAŞAĞIL, Ahmet *Kök Tengri’nin Çocukları*,13. Baskı, Bilge Kültür- Sanat Yayınları, İstanbul Mayıs 2018.

TEK, Hayati, *Darbeler ve Türk Basını*, 1. Baskı, Atılım Yayınları, C.1, Ankara 2003.

TOKATLI, Orhan, *Kaybolan Yıllar (1961-1973)*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.

TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim (1960-1961)*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara Ağustos 1998.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.

TUNÇKAŞIK, Halit “Parlamenter Sistem: Teori, Pratik ve Tartışmalar”, Semra Gökçimen (Ed.), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Parlamenter Sistem Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri*, 2. Baskı, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

TURAN, Şerafettin *Türk Devrim Tarihi*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

YALÇIN, Semih, *Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

YETKİN, Çetin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, 4.Baskı, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007.

YILMAZ, Aytekin, *Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları*, 1. Baskı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

MAKALELER

“İstifa Eden Onbirler ve Yeni Hükümeti Bekleyen Vazifeler”, *Yeniden Milli Mücadele*, C.Y, S. 98, 14-20 Aralık 1971, s.4.

“Millet Yeni Hükümetten Ne Bekliyor?”, *Yeniden Milli Mücadele*, C.Y, S. 61, 30 Mart 1971, s.5.

AÇIKGÖZ, Merve Ünal, “1876 Tarihli Kanun-i Esasi’de Yasama-Yürütme İlişkisi”, *Yasama Dergisi*, C.Y, S.43, (Ocak-Haziran 2021), s.69.

AKSU, Fuat ,“Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanı ve Başbakanlar”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 13, S.59, (2018), s. 66.

AKTAŞ, Murat, “Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, Haziran-2015, s.90.

ARSEL, İlhan, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, (1953), s.194.

ASİLBAY, İ. Halil, “Parlamente Sistem ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. Y, S. 104, 2013, s.248.

AYDEMİR, Sefa Salih, “12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.5, Temmuz-2014, s.43.

ÇAĞLAR, Nazmiye, “Avantaj ve Dezavantajlarıyla Parlamento Hükümet Sistemi”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 4, 2017, s. 112.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.22, (2009), s.169-170.

ÇELİK, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.10, S.40, (2007), s. 572-579.

DEMİR, Fevzi, "Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri", *Seyfullah Ediz’e Armağan, Anayasa Hukuku Dergisi*, C.5, S.9, (2006), s.166.

ERTEM, Barış, “12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)”, *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Nisan-2018, s.658.

GAYTANCIOĞLU, Kaan, “Bakanlar Kurulu Listesinin Cumhurbaşkanı’nca Reddi: Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Örneği (14 Mayıs 1972)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.72, S.4, (2017), s.1071.

GÜLER, Cağfer, “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.34, S.57, (2015), s.297.

GÜNEŞ, İhsan, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.1, S.1, (1990), s.179-183.

GÜRDOĞAN, Burhan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, (1959), s.91.

HAYTOĞLU, Ercan, “Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, S.42, (1988), s.1146.

ILIMAN, Arif ve DÖNMEZ, Cengiz, “12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.21, (2015), s.167.

IŞIK, Mehmet F, “Platon ve Demokrasi Algısı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2/2, Haziran 2014, s. 330.

KAAN, Oğuz, “2017 Anayasa Değişikliği’nde Yeni Hükümet Sistemi”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S.1, (2019), s. 24-25.

KARATAŞ, Murat, “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, 2019, s.80, 81.

KESKİNSOY, Ömer ve KAYA, Semih Batur, “Türkiye’nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C.Y., S.137, (2018), s.76-77.

KILIÇ, Aziz “27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.3, (2020),s.959-960.

KIZILTAN, Yılmaz, “I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S.1, (2006), s. 260-262.

OKUR, Mehmet, “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasî Partileri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.Y, S.11, (1999), s.225-235.

OLGUN, Kenan, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, *Tarih Dergisi*, C.Y, S.39, (2011), s.140.

ÖZKAYA, Yücel, “III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid’in Anadolu’da karşılaştığı Zorluklar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, (1963), s.147.

ÖZÜÇETİN, Yaşar ve FİLİZ, İsmail, “Meclis Zabıtlarına Göre Millî Mücadele’de İstanbul Hükümeti’nin Tutumuna Karşı Tepkiler ve Yorumlar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, C.Y, S.34, (2013), s.182.

ŞAKUL, Kahraman, “Nizam-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme”, *Divan İlmi Araştırmalar*, C.Y, S.19, (2005), s.150.

TAŞKIRAN, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.4, S.14, (1994), s.257-265.

TUNÇ, Hasan, “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. 1-2, 2008, s.1113.

TURAN, Hilal, “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanma Hareketleri”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi*, C.11, S.2, (2019), s.39.

TÜRKKAN, Hakan, “Osmanlı Devleti’nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi’nin Demokratik Hüviyeti”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, C.3, S.Y., (2018), s.369.

YAVAN, Mehmet Kürşad, “Siyasal Şiddet, Terörizm ve Türkiye Örneği: 12 Eylül Süreci”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, C. 120, S.237, (2018), s.96.

YILDIRIM, Asuman, “Türkiye’de 68 Kuşağı’nın Din-Toplum İlişkilerine Bakışı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.12, S.23, 2014, s.183.

GAZETELER

Akşam

Aydınlık

Cumhuriyet

Dünya

Günaydın

Hergün

Hürriyet

Milliyet

Son Havadis

Tercüman

TEZLER

AKDAĞ, Menderes, *Türkiye’de Koalisyonlar Döneminde Siyasî Algı ve Propaganda (1970-1980)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış DR Tezi, İzmir 2018.

BULUT, Sedef, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış DR Tezi, Ankara 2006.

GÜLBAY, Alper, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Seçimler ve Sonuçları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara 2017.

GÜLEN, Ahmet, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış DR Tezi, İstanbul 2018.

ÖZDİNÇ, Fuat, *Hegemonya Krizi ve Türk Sağı: Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti Örneği*, Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış DR Tezi, Ankara 2013.

ŞİHMANTEPE, Aydın *Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, Yayınlanmamış DR Tezi, İstanbul 2016.

YALANSIZ, Nedim, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon Hükümetleri (1961-1980)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış DR Tezi, İzmir 2002.

YILDIZ, Seda, *Türkiye'de Polis-Siyaset İlişkisine Dönemsel Bir Bakış: 12 Mart 1971- 12 Eylül 1980 Arası Türk Polis Teşkilatı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış DR Tezi, Ankara 2015.

AKAL, Merziye , *12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi ve 28 Şubat Sürecinde Bir Politikacı Olarak Süleyman Demirel'in Farklı Konum ve Tepkileri*, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

GÖRÜKMEZ, Erhan, *Tanıkların ve Basının Gözünden Çorum Olayları*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2021.

KAZDAL, Nilay, *Türkiye’de 1970 Sonrası Kurulan Koalisyon Hükümetlerinde Demokrasi Anlayışı*, Maltepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

TARHAN, Cemile, *Bülent Ecevit ve Türk Dış Politikası*, T.C. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

TİRYAKİ, Mehmet Hanifi, *1.Milliyetçi Cephe Hükümeti Dönemi Türk Dış Politikası 31 Mart 1975–21 Haziran 1977*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

İNTERNET KAYNAKLARI

Şadiye Ay, “Türkiye’de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları”, *Mevzuat Dergisi*, C. 7, S. 77, Mayıs-2004, s.2;

<https://www.mevzuatdergisi.com/2004/05a/01.htm> (26.06.2022 / 15.21)

Tevfik Erdem, “Parlamenter Sistem: Kökleri, Özellikleri ve Eleştiriler”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayınları*, Ağustos 2019, s.1; <https://www.sde.org.tr/tevfik-erdem/genel/parlamenter-sistem-kokleri-ozellikleri-ve-elestiriler-kose-yazisi-10859> (26.06.2022 / 16.25)

ÖZGEÇMİŞ